

Албер Камю

Чужденецът

ИК „Фама“, София, 1995

Трето преработено издание с приложения

Редактор: Мария Коева

Технически редактор: Олга Стоянова

Книга-жалон в културата на XX век, книга-прозрение, „Чужденецът“ е пестелива и съвършена творба, за разрива между човека и света, шедьовърът в белетристиката на Албер Камю (1913-1960) - романист, есеист и драматург, носител на Нобелова награда за литература. Изданието включва авалитични студии за романа от Жан-Пол Сартр, Натали Сарот, Ален Роб-Грийе и Робан Барт.

Първа част

I

Мама умряла днес. Или може би вчера, не знам. Получих телеграма от приюта: „Майка почина. Утре погребението. С най-добри чувства.“ Това нищо не говори. Може да е било вчера.

Приютът за старци е в Маренго, на осемдесет километра от Алжир. Ще взема автобуса в два часа и ще пристигна следобед. Така ще мога да участвам в бдението и да се върна утре вечер. Поисках два дни отпуск от работодателя си и той не можеше да ми откаже при такава извинителна причина. Но не беше доволен. Аз дори му казах: „Не е по моя вина.“ Той не отговори. Тогава си помислих, че не трябваше да му казвам това. Всъщност нямаше за какво да се извинявам. По-скоро той трябваше да ми изрази съболезнованията си. Но сигурно ще го стори вдругиден, когато ме види в траур. В момента като че ли мама не е умряла. Напротив, след погребението нещата ще бъдат приключени и всичко ще придобие по-официален вид.

Взех автобуса в два часа. Беше много горещо. Ядох в ресторанта на Селест както обикновено. Всички много ми съчувстваха и Селест ми рече: „Човек си има само една майка.“ Когато си тръгнах, изпратиха ме до вратата. Бях малко объркан, защото трябваше да се изкача до Еманюел и да заема от него черна вратовръзка и траурна лента. Той загуби чичо си преди няколко месеца.

Тичах, за да не изпусна автобуса. Бързането, тичането, прибавени към друсането, миризмата на бензин, отраженията по шосето и небето — всичко това без съмнение стана причина да заспя. Спах почти през целия път. И когато се събудих, видях, че се бях облегал на един военен, който ми се усмихна и ме попита дали идвам отдалече. Казах „да“, за да не говоря повече.

Приютът е на два километра от селото. Извървах пътя пешком. Искях веднага да видя мама. Но портиерът ми каза, че трябва да се срещна с директора. Тъй като той беше зает, почаках малко. През цялото време портиерът приказваше нещо, а после видях директора: прие ме в кабинета си. Той е дребно старче с лентата на Почетния легион. Погледна ме със светлите си очи. Стисна ми ръката и я държа толкова дълго, че вече не знаех как да я измъкна. Прегледа едно досие и ми каза: „Госпожа Мьорсо постъпи тук преди три години. Вие бяхте единствената й опора.“ Помислих, че ме укорява за нещо, и започнах да му обяснявам. Но той ме прекъсна: „Няма за какво да се оправдавате, млади човече. Прочетох досието на вашата майка. Вие не сте можели да посрещате нейните нужди. Необходима й е била гледачка. А заплатата ви е скромна. И в крайна сметка тук тя беше по-щастлива.“ Казах: „Да, господин директоре.“ Той добави: „Знаете ли, тя имаше тук приятели, хора на нейната възраст. С тях можеше да споделя неща, които са от друго време. Вие сте млад и тя сигурно се е отегчавала с вас.“

Беше истина. Когато си беше въщи, мама прекарваше дните си да ме следи мълчаливо с поглед. В началото, когато постъпи в Приюта, тя често плачеше. Но това се дължеше просто на навика. Няколко месеца по-късно би плакала, ако човек я прибереше от приюта. Пак поради навика. Отчасти и затова през последната година почти не ходех там. А също и защото ми отнемаше неделята — без да смятаме усилието да отидеш до автобуса, да вземеш билети, да пътуваш два часа.

Директорът ми говори още, но аз вече почти не го слушах. После той ми каза: „Предполагам, че искате да видите майка си.“ Станах, без да продумам, и той тръгна пред мен към вратата. На стълбището ми обясни: „Отнесохме я в нашата малка морга. За да не разстройва другите. Всеки път, когато някой пансионер умре, останалите са нервни в продължение на два-три дни. Това утежнява работата.“ Пресякохме някакъв двор, в който имаше много старци, разговарящи на групички. Когато минавахме край тях, те се умълчаваха. А зад нас разговорите пак се подхващаха. Човек би казал — приглушено бърборене на папагали. Пред входа на една малка постройка директорът се раздели с мен: „Оставям ви, господин Мъорсо. На ваше разположение съм в кабинета си. По принцип погребението е определено за десет часа сутринта. Мислехме, че по този начин ще можете да прекарате нощта в бдение край покойната. Една последна дума: майка ви, изглежда, често е изразявала пред приятелите си желанието да ѝ се устрои религиозно погребение. Аз поех задължението да сторя необходимото. Но исках да ви осведомя.“ Поблагодарих му. Без да бъде атеистка, мама, докато беше жива, никога не бе мислила за религията.

Влязох. Залата беше много светла, варосана и със стъклен покрив. Беше мебелирана със столове и стойки във формата на Х. В средата върху две от тях беше поставен ковчег, покрит с капака си. Само едва завинтените лъскави бурми се открояваха върху минатите с орехов байц дъски на ковчегата. До него седеше арабка болногледачка в бяла престилка и с яркочветна кърпа на главата.

В този момент портиерът влезе зад мен. Сигурно бе тичал. Позакна: „Покрихме я, но ще отвинтя капака, за да можете да я видите.“ Приближи се до ковчегата, но аз го спрях. Рече: „Не искате ли?“ Отговорих: „Не.“ Той се спря и аз се смутих, защото почувствувах, че не е трябвало да казвам това. Погледна ме за миг и ме попита: „Защо?“, но без укор, като че ли се осведомяваше. Отвърнах: „Не знам.“ Тогава, като сучеше белия си мустак, той заяви, без да ме погледне: „Разбирам.“ Имаше хубави, ясносини очи и червеникав цвят на лицето. Даде ми стол, а самият той седна малко зад мен. Сестрата стана и се отправи към изхода. В този миг портиерът се обади: „Тя има сифилис.“ Тъй като не разбрах, погледнах сестрата и видях, че под очите си има бинт, който обвинява главата ѝ. На мястото на носа бинтът беше плосък. Само белотата на превръзката се открояваше на лицето ѝ.

Когато тя излезе, портиерът каза: „Ще ви оставя сам.“ Не знам какъв жест съм направил, но той застина прав зад мен. Това присъствие зад гърба ми ме смущаваше. Помещението беше изпълнено с хубавата светлина на късния следобед. Два стършела жузаха, удряха се в стъклата. И аз усещах, че ме наляга сън. Запитах портиера, без да се обръщам към него: „Отдавна ли сте тук?“ Той ми отговори веднага: „От пет години“ — като че ли от самото начало бе очаквал моя въпрос.

После той взе да дърдори. Щял много да се учуди, ако навремето му кажели, че ще свърши дните си като портиер на приюта в Маренго. Навършил шестдесет и четири години и бил парижанин. В този миг го прекъснах: „А, не сте ли тукашен?“ После си спомних, че преди да ме заведе при директора, той ми беше говорил за мама. Беше ми споменал, че се налага бързо да я погребем, защото в равнината е горещо, особено в тази област. Тогава именно ми беше казал, че е живял в Париж и че не можел да го забрави. В Париж понякога човек остава с мъртвеца три-четири дни. Тук човек няма време, още несвикнал с мисълта, и трябва да тича след катафалката. Тогава жена му го прекъсна: „Млъкни, такива неща не бива да се говорят на господина.“ Старецът се изчерви и се извини. Аз се намесих: „Няма нищо. Няма нищо.“ Смятах това, което казва, за вярно и интересно.

В малката морга той ме осведоми, че е постъпил в приюта по бедност. Тъй като се чувствувал годен да работи, поискал службата на портиер. Рекох му, че всъщност той е питомец. Отвърна ми, че не е. Бях вече учуден от начина, по който казваше: „те“, „другите“ и по-рядко „старците“, когато говореше за питомците, някои от които не бяха по-възрастни от него. Естествено той не беше като тях. Той беше портиер и в известна степен имаше права над тях.

В този момент влезе болногледачката. Нощта беше настъпила изведнъж. Над стъкления покрив мракът се бе сгъстил много бързо. Портиерът завъртя електрическия ключ и плиснатата внезапно светлина ме заслепи. Покани ме да отида в трапезарията да вечерям. Но не бях гладен. Тогава ми предложи да ми донесе чаша кафе с мляко. Тъй като много обичам кафе с мляко, приех и след малко той се върна с поднос. Тогава ми се допуши. Но се въздържах, защото не знаех дали е допустимо да правя такова нещо пред мама. После реших, че това няма никакво значение. Предложих цигара на портиера и ние запушихме.

По едно време той ми каза: „Знаете ли, приятелите на госпожа майка ви ще дойдат също да бдят. Такъв е обичаят. Трябва да отида да донеса столове и кафе.“ Попитах го дали не може да се загаси една от лампите. Блясъкът на светлината върху белите стени ме уморяваше. Обясни ми, че е невъзможно. Така била направена инсталацията: светели или всички лампи, или нито една. Взех да не му обръщам много внимание. Той излезе, върна се, нареди столове. Върху един от тях постави няколко чаши около кана с кафе. После седна срещу мен, от другата страна на мама. Болногледачката беше също в дъното, гърбом към мен. Не виждах какво прави. Но по движението на ръцете ѝ можех да предположа, че плете. Беше тихо, кафето ме беше стоплило и през отворената врата влизаше дъх на нощ и на цветя. Струва ми се, че позадрямах.

Събуди ме леко шумолене. Тъй като бяха затворил очи, сега помещението ми се стори още по-ослепително бяло. Пред мен нямаше никаква сянка и всеки предмет, всеки ъгъл, всички криви се открояваха с нараняваща очите чистота. В този именно миг влязоха приятелите на мама. Бяха всичко на всичко десетина души и се плъзгаха мълчаливо в тази ослепителна светлина. Насядаха, без нито един стол да скръцне. Гледах ги, както никога никого не съм гледал, и нито една подробност от лицата или дрехите им не ми убягваше. При това не ги чувах и трудно можех да повярвам в тяхната реалност. Почти всички жени носеха престилки и поради шнура, с който се бяха пристегнали през кръста, издутите им коремни изпъкваха още повече. Никога досега не бях забелязвал колко големи коремни могат да имат старите жени. Кажи-речи всички мъже бяха слаби и държаха бастуни. Онова, което ми направи впечатление в техните лица, беше, че не виждах очите им, а само слаба светлина без блясък сред гнездо от бръчки. Когато седнаха, повечето от тях ме загледаха и кимнаха стеснително, устните им бяха погълнати от беззъбите уста и не разбирах дали ме поздравяват, или това си е някакъв техен тик. Мисля си по-скоро, че ме поздравяваха. В този именно момент забелязах, че всички те седяха срещу мен, около портиера, като поклащаха глави. За миг изпитах смешното чувство, че са дошли да ме съдят.

След малко една жена започна да плаче. Беше на втория ред, скрита зад една от приятелките си, и не я виждах добре. Плачеше и на равни интервали слабо изпискваше: струваше ми се, че никога няма да спре. Другите като че ли не я чуваха. Бяха се свили мрачни и мълчаливи. Взираха се в ковчега или в бастуните си, или в кой знае какво друго, но все в една точка. Жената все тъй плачеше. Бях много учуден, защото не я познавах. Искаше ми се да не я чувам повече. Но не смеех да ѝ го кажа. Портиерът се наведе към нея, зашепна ѝ, но тя поклати глава, измърмори нещо и продължи да плаче със същата равномерност. Тогава портиерът дойде откъм моята страна. Седна до мен. Мина доста време, преди да ме осведоми, без да ме гледа: „Беше много привързана към госпожа майка ви. Казва, че тя била единствената ѝ приятелка тук и че сега си няма никого.“

Останахме доста дълго така. Въздишките и плачът на жената ставаха все по-редки. Тя подсмърчаше силно. Най-сетне притихна. Не ми се спеше вече, но бях уморен и ме болеше кръстът. Сега мълчанието на всички тези хора ми беше мъчително. Само от време на време чувах някакъв странен шум, но не можех да разбера от какво беше. Постепенно отгатнах най-после, че някои от старците смучеха вътрешната страна на бузите си и така пораждаха страниния шум. Бяха така вгълбени, че не забелязваха. Струваше ми се даже, че тази мъртва жена, легнала между тях, не представлява нищо в техните очи. Но сега си мисля, че това беше погрешно впечатление.

Всички пихме кафе, поднесено ни от портиера. Вече не знам какво стана после. Нощта преваляше. Спомням си как по едно време вдигнах клепачи и видях, че старците спяха, притиснати един до друг, с изключение на един-единствен, който, опрял брада на ръцете, стиснали бастуна, ме гледаше втренчено, като че ли очакваше само моето събуждане. Сетне пак заспах. Събудих се, защото кръстът все повече и повече ме болеше. Зората пълзеше по стъкления покрив. Малко след това един от старците се събуди и много кашля. Храчеше в голяма носна кърпа на квадрати и всяка негова храчка беше като изтръгната. Той вдигна от сън другите и портиерът им каза, че трябва да си ходят. Станаха. Това уморително бдение беше направило лицата им пепеляви. За мое голямо учудване на излизане всички ми стиснаха ръка — сякаш тази нощ, през която не бяхме разменили и дума, ни беше сближила.

Бях уморен. Портиерът ме заведе в жилището си и аз се поизмих и оправих. Пих пак кафе с мляко, което много ми се услади. Когато излязох, вече се бе съмнало. Над хълмовете, които отделят Маренго от морето, небето се бе обагрило. И вятърът, който духаше над тях, донасяше дъх на сол. Настъпваше хубав ден. Отдавна не бях излизал извън града и усещах с какво удоволствие бих се разходил, ако не беше мама.

Чаках в двора под един див кестен. Вдишвах аромата на прясната земя и вече не ми се спеше. Мислех си за колегите от кантората. В този час те ставаха, за да отидат на работа: за мен това беше винаги най-трудният час. Мислех си още известно време за тези неща, но един звънец, който дрънчеше вътре в постройките, ме разсея. Зад прозорците нещо се размърда, после всичко се успокои. Слънцето се беше изкачило още по-високо на небето: бе започнало да сгрява краката ми. Портиерът прекоси двора и ми каза, че директорът ме вика. Отидох в кабинета му. Накара ме да подпиша някакви книжа. Видях, че е облечен в черно, с раиран панталон. Той вдигна слушалката на телефона и ми рече: „Служителите от погребалното бюро са вече тук. Ще им заръчам да затворят ковчега. Искате ли преди това да видите за последен път майка си?“ Отговорих, че не искам. Като сниши глас, той нареди по телефона: „Фижак, кажи на хората, че могат да започват.“

После ми заяви, че ще присъства на погребението, и аз му благодарих. Седна зад бюрото си, кръстоса късите си крака. Уведоми ме, че ще бъдем само аз, той и дежурната болногледачка. По принцип питомците не бивало да присъствуват на погребенията. Оставял ги само да бдят. „Това е въпрос на човечност“ — забеляза той. Но в случая разрешил на един стар приятел на мама да дойде — Тома Перез. Тук директорът се усмихна. Обясни: „Разбирате ли, чувството им бе малко детинско. Но той и вашата майка бяха неразделни. В приюта се шегуваха с тях. Казвах на Перез: «Ето я вашата годеница.» Той се смееше. Това им правеше удоволствие. И факт е, че смъртта на госпожа Мьорсо много го разтърси. Мисля, че не можех да не му разреша. Но по съвета на дежурния лекар вчера му забраних да идва на бдението.“

Мълчахме доста дълго. Директорът стана и погледна през прозореца на кабинета си. По едно време се обади: „Ето го и свещеника от Маренго. Подранил е.“ Предупреди ме, че за да стигнем до църквата, която е в самото село, трябва да вървим поне три четвърти час. Слязохме. Пред сградата на моргата бяха свещеникът и две деца, които трябваше да му прислужват. Едното от тях държеше кадилницата и свещеникът се наведе към него, за да оправи дължината на сребърните вериги. Когато се приближихме, свещеникът се изправи. Нарече ме „сине мой“ и ми каза няколко думи. Той влезе; последвах го.

Видях веднага, че бурмите на ковчега са завинтени и че в помещението има четирима мъже в черно. В същото време директорът ми каза, че колата чака на пътя и чух как свещеникът започна молитвите си. От този момент нататък всичко тръгна бързо. Мъжете се приближиха до ковчега, понесли чаршаф. Свещеникът, децата, които му прислужваха, директорът и аз самият излязохме. Пред вратата имаше една жена, която не познавах. „Господин Мьорсо“ — изрече директорът. Не чух името на жената и разбрах само, че беше придружаващата ни болногледачка. Без да се усмихне, тя кимна с костеливото си и дълго лице. После се отстранихме, за да мине тялото. Последвахме носачите и излязохме от приюта. Пред входа стоеше колата. Лъскава, дълга и блестяща, тя наподобяваше кутия за писалки. До нея беше застанал мъж, който сякаш не беше на себе си. Разбрах, че това е господин Перез. Носеше мека шапка с кръгло дъно и широка

периферия (свали я, когато ковчегът мина през вратата), костюм, чийто панталон се беше набрал върху обувката, и черна вратовръзка, чийто възел бе много малък за ризата с широка бяла яка. Устните му под изпъстрения с черни точки нос, трепереха. Под белите му, доста редки коси се подаваха странни клепнали и с неравен ръб уши, чийто кървавочервен цвят до това бледо лице ме удиви. Разпоредителят ни указа местата. Свещеникът беше най-отпред, след него идеше колата. От двете ѝ страни — четиримата мъже. Отзад — директорът и аз; дежурната болногледачка и господин Перез завършваха шествието.

Небето беше вече цялото обляно в слънце. То започваше да тегне над земята и горещината бързо нарастваше. Не знам защо бяхме чакали толкова, преди да тръгнем. Беше ми топло в тъмните дрехи. Дребното старче, което си беше наложило шапката, отново я свали. Бях се поизвърнал и го гледах, докато директорът ми говореше за него. Каза ми, че майка ми и господин Перез често се разхождали вечер до селото, придружени от някоя болногледачка. Наблюдавах полето около себе си. Редиците на кипарисите, които водеха към стигащите до небето хълмове, жълто-червената и зелена земя, редките и ясно открити къщи ме караха да разбирам мама. В този край вечерта сигурно беше меланхоличен покой. Днес преливащото слънце, от което пейзажът трептеше, го правеше нечовешки и потискащ.

Тръгнахме. В този момент забелязах, че господин Перез понакуцва. Малко по малко колата ускори ход и старецът започна да изостава. Единият от хората, които вървяха от страни на колата, също се забави и сега вървеше редом с мен. Бях учуден от бързината, с която слънцето се издигаше на небето. Установих, че вече от доста време полето се огласяше от жуженето на насекомите и шумоленето на тревата. Пот се стичаше по бузите ми. Тъй като няха шапка, вех си с носната кърпа. Тогава служителят от погребалното бюро ми каза нещо, което не чух. В същото време той взе да бърше темето си с кърпа, която държеше в лявата ръка, а с дясната повдигаше шапката си. Попитах го: „Какво?“ Той повтори, сочейки небето: „Припича.“ Потвърдих: „Да.“ След малко той добави: „Майка ви ли е вътре?“ Пак казах: „Да.“ — „Стара ли беше?“ Отговорих: „Горе-долу“, защото не знаех точно годините ѝ. После той замълча. Обърнах се и видях стария Перез на петдесетина метра зад нас. Той бързаше, размахвайки шапката в ръката си. Погледнах и директора. Вървеше с много достойнство, без нито един излишен жест. Няколко капки пот блестяха на челото му, но той не ги изтирваше.

Струваше ми се, че шествието напредва все по-бързо. Около мен беше все същото искрящо поле, потънало в слънце. Блясъкът на небето беше непоносим. На едно място пътят току-що беше ремонтиран. Слънцето беше разтопило асфалта. Краката потъваха в него и оставяха следи в лъщящата маса. Над колата шапката от изкуствена кожа на кочияша изглеждаше като че ли омесена от тази черна кал. Бях някак като загубен между синьо-бялото небе и монотонността на тези багри — лепкаво черното на разтопения асфалт, мрачно черното на дрехите, лаково черното на колата. Всичко това — слънцето, миризмата на кожа и конски тор от колата, на лак и на тамян, умората от безсънната нощ — замъгляваше погледа и мислите ми. Обърнах се още веднъж:

Перез ми се стори много далеч, загубен в облак от жегата. После вече не го видях. Потърсих го с поглед и открих, че е свърнал от пътя и е поел направо през полето. Установих също, че пред мен шосето завива. Разбрах, че Перез, който познаваше местността, пресича, за да ни застигне. На завоя той ни догони. После пак го загубихме. Отново беше поел през полето и така прави няколкократно. Чувствах как кръвта ми бие в слепоочията.

След това всичко мина така бързо, сигурно и естествено, че вече не си спомням каквото и да било. Само едно: при влизане в селото дежурната болногледачка ми каза нещо. Гласът ѝ беше странен, никак не подходеше на лицето ѝ, беше мелодичен и трептящ. Тя ми изрече: „Ако вървите полека, рискувате да слънчасате. Ако пък вървите много бързо, се изпотявате и в църквата ви побиват тръпки.“ Беше права. Нямаше изход. Запазил съм в паметта си още няколко образа от този ден: например лицето на Перез, когато той за последен път ни настигна до селото. От нервност и мъка по бузите му блестяха едри сълзи. Но поради бръчките те не се стичаха. Размазваха се, сливаха се и образуваха водна глеч върху съсипаното лице. Запомних също така църквата и селяните по тротоара, червения здравец върху гробовете, припадането на Перез (все

едно беше разглобена кукла), пръстта с цвят на кръв, която се свличаше върху ковчега на мама, бялата тъкан на корените, крило се смесваха с пръстта, и хората, гласовете, селото, чакането пред едно кафене, непрекъснатото бръмчене на мотора и радостта ми, когато автобусът навлезе в гнездото от светлини на Алжир и си помислих, че ще си легна и ще спя цели дванадесет часа.

II

Събуждайки се, разбрах защо моят работодател изглеждаше недоволен, когато му бях поискал два дена отпуск: днес е събота. Така да се каже, бях забравил това, но ставайки от леглото, се сетих. Съвсем естествено моят работодател беше помислил, че с неделята ще ми станат четири почивни дни, което не можеше да му бъде приятно. Но, от една страна, не по моя вина погребяха мама вчера, а не днес, и от друга — и без туй съботата и неделята ми се полагаха. Разбира се, това все пак не ми пречи да разбирам работодателя си.

Станах с мъка, защото бях уморен от вчерашния ден. Докато се бръснях, се питах какво да правя и реших да отида да се къпя. Взех трамвая, за да отида на плажа до пристанището. Там се гмурнах в пролива. Имаше много младежи. Във водата се натъкнах Мари Кардона, бивша машинописка в кантората, навремето я бях пожелал. Тя мен също, мисля. Но скоро след това тя напусна и изгървахме момента. Помогнах ѝ да се качи на една шамандура и при движението докоснах гърдите ѝ. Аз бях още във водата, когато тя вече лежеше по корем върху шамандурата. Обърна се към мен. Косите ѝ бяха паднали над очите, смееше се. Качих се върху шамандурата до нея. Беше хубаво и като на шега отметнах главата си и я положих на корема ѝ. Тя не възрази и аз останах така. Цялото небе беше пред очите ми, синьо и позлатено. Под тила си чувствах как коремът на Мари тупти полека. Останахме върху шамандурата дълго, полузадрямали. Когато слънцето започна да припича силно, тя се плъзна във водата и аз я последвах. Настигнах я, прегърнах я през кръста и ние заплувахме заедно. Тя продължаваше да се смее. На кея, докато се сушахме, ми рече: „Аз съм по-почерняла от вас.“ Попитах я дали иска да отидем на кино вечерта. Тя пак се разсмя и ми каза, че искала да гледа един филм с Фернандел. Когато се облякохме, се изненада много, виждайки ме с черна вратовръзка, и ме попита дали съм в траур. Обясних ѝ, че мама е умряла. Тъй като искаше да знае кога, отговорих ѝ: „Вчера.“ Тя малко се стресна, но не направи никаква забележка. Изпитах желание да ѝ кажа, че вината не е моя, но се въздържах, защото си спомних, че вече бях казал така на работодателя си. Това нищо не значеше. Във всеки случай човек е винаги малко виновен.

Вечерта Мари беше забравила всичко. Филмът беше на места смешен и всъщност твърде глупав. Тя притискаше крака си о моя. Аз галех гърдите ѝ. Към края на проекцията я целунах, но несръчно. След като излязохме, тя дойде у дома.

Когато се събудих, Мари си бе отишла. Беше ми обяснила, че трябва да отиде при леля си. Спомних си, че е неделя, и ми стана неприятно: не обичам неделите. Обърнах се на другата страна в кревата, потърсих във възглавницата дъха на сол, който косите на Мари бяха оставили, и спях до десет часа. После, все така легнал, пуших цигари чак до пладне. Не исках да обядвам както обикновено в ресторанта на Селест, защото сигурно щяха да ме разпитват, а аз не обичам това. Изпържих си яйца и ги изядох направо от тигана, без хляб, защото се беше свършил, а не ми се слизаше да купя.

След обяда скуках и се шлях из апартамента. Той беше удобен, когато мама беше тук. Сега е твърде голям за мен и бе се наложило да пренеса в стаята си масата от трапезарията. Вече живея само в тази стая сред поиздънените сламени столове, скрина, чието огледало е пожълтяло, тоалетката и табления креват. Останалата част от жилището е занемарена. Малко по-късно, за да правя нещо, се зачетох в един стар вестник. От него изрязях една реклама на солите за вана „Крюшен“ и я залепих в стара тетрадка, където си подреждам нещата, които ме забавляват във вестниците. После си измих ръцете и накрая отидох на балкона.

Стаята ми гледа към главната улица на предградието. Следобедът беше хубав. Но паважът беше влажен, минувачите — редки и при това забързани. Забелязах най-вече семейства, които

отиваха на разходка, две момченца в моряшки костюмчета с панталонки до под колената, малко притеснени в стегнатите си дрехи, и едно момиченце с голяма розова фльонга и черни лачени обувки. Зад тях вървяха майка им, едра жена в копринена рокля с цвят на кестен, и бащата, дребен човек, доста слаб, когото бях виждал. Беше с гарсонетка и папийонка. В ръка държеше бастун. Когато го видях с жена му, разбрах защо в квартала говореха за него, че е изискан. Малко по-късно минаха младежите от предградието, с набрилянтинени коси и червени вратовръзки, с вталени сака, бродирани джобни кърпи и обувки с квадратни носове. Реших, че отиват на кино в центъра. Затова бяха тръгнали толкова рано и бързаха към трамвая, като се смееха твърде високо.

След тях улицата постепенно опустя. Казах си, че представленията навсякъде вече са започнали. На улицата бяха останали само дюкянджиите и котките. Над фикусите, които ограждаха улицата, небето беше чисто, но без блясък. На отсрещния тротоар продавачът на тютюн изнесе един стол, постави го пред вратата си, възседна го и опря двете си ръце върху облегалката. Трамваите, които допреди миг бяха претъпкани, сега минаваха почти празни. В малкото кафене „При Пиеро“, до магазинчето за тютюн, келнерът метеше стърготините в пустата зала. Наистина беше неделя.

Обърнах стола си и го възседнах, както бе направил търговецът на тютюн, защото реших, че така е по-удобно. Изпуших две цигари, влязох, за да взема парче шоколад, и се върнах да го изям на прозореца. Скоро след това небето притъмня и се помислих, че иде лятна буря. Но то постепенно се проясни. Преминалите облаци обаче оставиха върху улицата нещо като обещание за дъжд, което я направи по-мрачна. Дълго стоях и гледах небето.

В пет часа трамваите се зададоха с грохот. От стадиона на предградието те докараха гроздове зрители, увиснали по стъпалата и дръжките. Следващите трамваи доведоха играчите, които разпознах по куфарчетата им. Те крещяха и пееха с цяло гърло, че техният клуб не ще загине. Мнозина ми махнаха. Един даже ми извика: „Бихме ги!“ И аз кимнах утвърдително. От този миг нататък автомобилите започнаха да нахлуват.

Мина още малко време. Над покривите небето стана червеникаво и с раждането на нощта улиците се оживиха. Тези, които бяха излезли на разходка, започваха да се прибират. Сред минавачите познах изискания господин. Децата плачеха, а родителите ги влачеха подире си. Почти веднага след това кварталното кино изхвърли на улицата вълна от зрители. Сред тях се открояваха младежите, които имаха по-решителен вид от обикновено, и си помислих, че са гледали приключенски филм. Онези, които се връщаха от централните кина, пристигнаха малко по-късно. Изглеждаха по-сериозни. Пак се смееха, но от време на време имаха уморен и замечтан вид. Останаха на улицата и се заразхождаха по отсрещния тротоар. Младите момичета от квартала, гологлави, се държаха за ръце. Младежите се бяха подготвили да ги посрещнат и им подхвърляха закачки, на които те се смееха, извъръщайки глави. Някои от момичетата, които познавах, ми махнаха с ръка.

После изведнъж уличните лампи светнаха и от тях избледняха първите звезди, които изгряваха в нощта. Почувствувах, че очите ми са уморени да гледат тротоарите с техния товар от хора и светлини. Лампите покриваха е блясък влажния паваж, а трамваите хвърляха на равни интервали своите отражения върху набрилянтинените коси, върху някоя усмивка или сребърна гривна. Малко по-късно, сред пооределите трамваи и вече черната над дърветата и лампите нощ, кварталът взе да се опразва неусетно, докато първата котка пресече бавно пустата отново улица. Тогава се сетих, че трябва да вечерям. Вратът ме наболяваше, защото дълго бях седял облеган на стола. Слязох да купя хляб и юфка. Сготвих си и ядох прав. Искях да изпуша една цигара на прозореца, но беше се захладило и ми стана малко студено. Затворих прозорците и когато се обърнах, видях в огледалото част от масата, където спиртникът съседствуваше с корички хляб. Помислих си, че е минал още един неделен ден, че сега мама е погребана, че пак ще подхвана работата си и че в крайна сметка нищо не се е променило.

Днес работих много в кантората. Работодателят беше любезен. Попита ме дали не съм преуморен, поиска да узнае и възрастта на мама. Казах „около шестдесет“, за да не излъжа, и не знам защо като че ли му поолекна и сметна въпроса за приключен.

Куп товарителници се трупах на масата ми и аз трябваше да прегледам всичките. Преди да напусна кантората, за да отида да се нахраня, си измих ръцете. На обед обичам този миг. Вечер това не ми прави такова удоволствие, защото кърпата, с която си служим, е вече съвсем мокра; употребявали са я през целия ден. Веднъж го казах на моя работодател. Отговори ми, че съжاليا, но че всъщност е подробност без значение. Излязох малко късно, в дванадесет и половина, заедно с Еманюел, който работи в експедицията. Кантората гледа към морето и ние се позабавихме да позяпаме товарните кораби в изгарящото от слънце пристанище. В този момент, сред пукотевица и трясък на вериги, пристигна един камион. Еманюел подметна „да се качим ли“ и аз се затихах. Камионът ни задмина и ние се хукнахме да го настигнем. Шумът и прахолякът ме обгърнаха. Вече нищо не виждах, чувствавах само объркания устрем на надбягването сред скрипците и машините, мачтите, които танцуваха на хоризонтални носове на корабите, покрай които тичахме. Хванах се пръв за каросерията и скочих в движение. После помогнах на Еманюел да седне. Едва си поемахме дъх, камионът се друсаше по неравния паваж на кея, сред праха и слънцето. Еманюел се смееше до задушаване.

Плували в пот, стигнахме до Селест. Той си беше все там с големия си корем, престилката и белите си мустаци. Попита ме дали „съм добре все пак“. Казах му, че да, и че съм гладен. Ядох твърде бързо и си поръчах кафе. После си отидох вкъщи, поспях си, защото бях пил доста вино, и когато се събудих, ми се допуши. Бях закъснял, затърчах се да стигна трамвая. После работих целия следобед. В кантората беше много горещо и когато вечерта излязох, приятно ми беше да се прибирам бавно, пеш по кейовете. Небето беше зелено, бях доволен. Но се върнах право вкъщи, защото исках да си приготвя варени картофи.

Качвайки се по тъмното стълбище, се сблъсках със стария Саламано, съседа ми по етаж. Той беше с кучето си. Вече осем години откакто ги виждаме все заедно. Шпаньолът има кожна болест, червенка, ако не се лъжа, от която почти цялата му козина е окапала, и е покрит с лишеи и кафяви струпеи. Поради това, че живее само с кучето (двамата са сами в една малка стая), старият Саламано е започнал да му прилича. Има червени лишеи по лицето и жълти, редки косми. Кучето пък е взело от господаря си прегърбената походка — муцуната напред и вратът изопнат. Те като че ли са от една и съща раса и все пак се мразят. Два пъти на ден, в единадесет и в шест часа, старият води кучето си на разходка. От осем години не са променили разписанието си. Човек може да ги види по улица Лион, кучето дърпа човека, докато старият Саламано се спъне. Тогава той започва да бие кучето си и да го ругае. Кучето се свива ужасено и се оставя да го влачат. Тогава старият започва да го дърпа. Когато кучето забрави, отново почва да тегли господаря си, който отново го бие и ругае. После двамата се спират на тротоара и се гледат, кучето с ужас, човекът с омраза. Така е всеки ден. Когато кучето иска да уринира, старият не го изчаква и го дърпа, а шпаньолът оставя зад себе си диря от малки капки. Ако случайно кучето направи това в стаята, пак следва бой. Тази история продължава вече осем години. Селест постоянно повтаря „това е нещастие“, но всъщност никой не може да знае. Когато ги срещнах на стълбите, Саламано тъкмо ругаеше кучето си. Викаше му: „Мръсник, мърша!“, а кучето скимтеше. Казах: „Добър вечер!“, но старият продължи да ругае. Тогава го попитах какво му е направило кучето. Той не ми отговори. Повтаряше само: „Мръсник, мърша!“ Забелязах, че се е навел над кучето и оправя нашияника. Заговорих по-високо. Тогава, без да се обърне, той ми отвърна като че ли със сдържан бяс: „Още е тук.“ После тръгна, дърпайки животното, което се оставяше да го влачат и скимтеше.

Точно в този момент се появи вторият ми съсед по етаж. В квартала казват, че живее от жени. Когато обаче го попитат за професията му, той заявява, че бил „магазинер“. Общо взето, не го обичат. Но той често ме заговаря и понякога наминава при мен, защото го изслушвам. Намирам, че онова, което казва, е интересно. Пък и нямам причини да не му говоря. Името му е Ремон Синтес. Доста е нисък, с широки рамене, и нос на боксьор. Винаги е облечен много елегантно. По повод на Саламано, той също ми каза: „Цяло нещастие!“ Попита ме дали не ме отвращава и аз отговорих, че не.

Изкачихме се и се канех да го оставя, когато ми рече: „Имам вкъщи кървавица и вино. Искате ли да хапнете един залък с мен?...“ Помислих си, че това ще ми спести готвенето, и приех. Той също живее само в една стая, с кухня без прозорец. Над леглото му има ангел от изкуствен розово-бял мрамор, снимки на шампиони и две-три изрезки на голи жени. Стаята беше мръсна и леглото неоправено. Най-напред той запали примуса, после извади от джоба си една съмнително чиста превръзка и обви дясната си ръка. Попитах го какво има. Каза ми, че се сбил с някакъв тип, който само търсел да се спречка с него.

„Разбирате ли, господин Мърсо — обясни ми той, — не че съм лош, но съм малко избухлив. Она ми вика: «Ако си мъж, слез от трамвая.» Викам му: «Хайде, седи мирен.» А той пак — не съм бил мъж. Тогава слязох и му викам: «Трай или ще те размажа.» Той ми отговори: «С какво?» Тогава му треснах един. Той падна. Щях да го вдигна. Но както лежеше на земята, той ме ритна. Тогава го ръгнах с коляно и му ударих две крошета. Лицето му се обля в кръв. Попитах го дали си е получил заслуженото. Рече ми: «Да.»“

През цялото това време Синтес си оправяше превръзката. Аз бях седнал на леглото. Каза ми: „Виждате, че не аз съм си го търсил. Той се държа неучтиво.“ Така беше и аз се съгласих. Тогава той ми заяви, че искал да се посъветва с мен именно по тази работа, че съм бил мъж, че съм познавал живота, че съм можел да му помогна и че след това щял да ми стане приятел. Замълчах си и той отново ме попита дали искам да му бъда приятел. Казах, че ми е все едно това, изглежда, го задоволи. Извади кървавица, изпържи я на примуса, сложи чаши, чинии, прибори и две бутилки вино. Направи всичко това, без да продума. После седнахме на масата. Ядейки, започна да ми разказва историята си. Отначало малко се колебаеше. „Запознах се с една жена... тя ми беше, така да се каже, любовница.“ Човекът, с когото се сбил, бил брат на тази жена. Допълни, че я бил издържал. Нищо не отговорих, но той веднага добави, че знаел какво се говорело в квартала, но че съвестта му била чиста и че бил магазинер.

„Но нека се върнем на моята история — продължи, — забелязах, че ме лъжат.“ Той й осигурявал средства, за да живее. Сам плащал наема на стаята й, давал й по двадесет франка на ден за храна. „Триста франка за стаята, шестстотин франка за храна и чифт чорапи от време на време, това прави хиляда франка. А госпожата не работеше. И ми разправяше, че не било достатъчно, че наистина не й стигали парите. Пък аз и казвах: «Защо не работиш по половин ден? Ще ме облекчиш много за дребните неща. Този месец ти купих костюм, плащам ти двадесет франка на ден, плащам ти наема, а ти следобед си пиеш кафето с приятелки. Даваш им кафе и захар. Аз ти давам пари. Постъпих добре с теб, а ти ми се отплащаш лошо.» Но тя не искаше да работи, все повтаряше, че нищо не й стигало и така забелязах, че тук ме лъжат.“

После ми разказа, че намерил лотариен билет в чантата й и че тя не могла да му обясни как го е купила. Малко по-късно открил у нея квитанция от заложна къща; това било доказателство, че е заложила две гривни. Дотогава не знаел за съществуването на тези гривни. Стана ми ясно, че наистина ме лъже. Тогава я напуснах. Но предварително й теглих един бой. И освен това й казах истината в очите. Казах й, че иска само да се забавлява с оная си работа. Казах й още, нали разбирате, господин Мърсо: „Не виждаш ли, че хората ти завиждат на щастieto! По-късно ще разбереш какво щастие си имала.“

Набил я до кръв. Преди това не я биел. „Потупвах я, но нежно, така да се каже. Тя пискаше малко. Затварях капаците и после всичко приключваше както обикновено. Но сега е сериозно. И според мен не съм я наказал достатъчно.“

Тогава ми обясни, че затова имал нужда от съвет. Млъкна, за да оправи фитила на лампата, която пушеше. Продължавах да го слушам. Бях изпил почти цял литър вино и слепоочията ми горяха. Пуших цигарите на Ремон, защото моите се бяха свършили. Минаха последните трамваи и отнесоха със себе си вече далечните шумове на предградието. Ремон продължи. Ядосвал се, че „тя все още го привличала като жена“. Но искал да я накаже. Най-напред смятал да я заведе в някой хотел и да повика „нравствената полиция“, та да предизвика скандал и да я регистрират. После се обърнал към приятели от „подземния свят“. Те нищо не измислили. И, отбеляза Ремон, не си струвало да бъдеш от подземния свят. Той им го заявил и тогава те му предложили да я „резнат“. Но не това искал. Щял да размисли. Първо искал да ме попита нещо. Но преди да ме

попита, му се щяло да знае какво мисля за тази история. Казах му, че нищо не мисля, но че е интересна. Попита ме дали мисля, че е имало измама, и на мен ми се струваше, че наистина е имало измама. Попита дали според мен трябва оная да бъде наказана и какво бих направил на негово място, казах му, че човек никога не може да знае, но че разбирам, дето иска да я накаже. Пийнах още вино. Той запали цигара и ми разкри какво имал наум. Щял да ѝ напише писмо „като ритник и в същото време такова, че да я накара да съжалява“. После, когато се върнела, щял да легне с нея и „точно преди края“ щял да ѝ се изхрани в лицето и да я изхвърли навън. Прецених, че по този начин тя наистина ще бъде наказана. Но Ремон ми каза, че не се чувствувал способен да напише писмото, както трябва, и се сетил за мен — аз да го напиша. Тъй като си замълчах, попита ме дали ще ми бъде неприятно, ако го напиша веднага, и аз отговорих, че не.

Тогава, след като изпи чаша вино, той стана. Отмести чиниите и малкото изстинала кърпавица, която беше останала. Избърса старателно мушамата на масата. Взе от чекмеджето на нощната си маса лист разграфена хартия, жълт плик, малка перодръжка от червено дърво и квадратна мастилница с виолетово мастило. Когато ми каза името на жената, разбрах, че беше мавританка. Написах писмото. Съчиних го набързо, но се постарях да удовлетвори Ремон, защото няхах причини да не го удовлетвори. После прочетох писмото на глас. Той ме слушаше, пушеше и кимаше, после поиска да го прочета отново. Беше напълно доволен. Рече ми: „Знаех си, че познаваш живота.“ Отначало не забелязах, че ми говори на „ти“. Чак когато ми заяви: „Сега си ми истински приятел“, ми направи впечатление. Той повтори фразата си и аз казах: „Да.“ Беше ми все едно дали съм му приятел, а той, изглежда, наистина желаше това. Залепи плика, доизпихме виното. После поседяхме още, като пушихме, без да говорим. Навън всичко беше спокойно, чухме свистене от гуми на отминаващ автомобил. Обадих се: „Късно е.“ И Ремон мислеше същото. Той отбеляза, че времето минава бързо и в известен смисъл беше вярно. На мен ми се спеше, но просто не ми се ставаше от стола. Сигурно съм изглеждал уморен, защото Ремон ми каза, че не бива да се отпускам. Отначало не схванах. Тогава той ми обясни, че научил за смъртта на мама, но че това било нещо, което все някой ден трябвало да се случи. Такова беше и моето мнение.

Станах. Ремон ми стисна ръката много силно и ми каза, че с мъже човек винаги се разбира. Излязох, затворих вратата и останах за миг на тъмното стълбище. Къщата беше тиха и от дълбочините ѝ пълзеше по стълбите неясен и влажен лъх. Чувах само туптенето на кръвта в ушите си. Не се помръдвах. В стаята на стария Саламано кучето глухо изскимтя.

IV

Цялата седмица работих добре. Ремон се отби и ми каза, че изпратил писмото. Два пъти ходих на кино с Еманюел, който невинно разбира какво става на екрана. Тогава трябва да му се обяснява. Вчера беше събота и Мари дойде, както се бяхме уговорили. Аз силно я пожелах, защото имаше хубава рокля на червени и бели райета и кожени сандали. Твърдите ѝ гърди се открояваха и от слънчевия загар лицето ѝ приличаше на цвете. Взехме автобуса и отидохме на няколко километра от Алжир на един плаж, сгушен между скалите и ограден откъм сушата с тръстика. В четири часа слънцето вече не приличаше, но водата беше топла, с леки вълнички, дълги и лениви. Мари ме научи на една игра. Плувайки, трябваше да отпиеш от гребена на вълните, да събереш в устата си пяната, а след това да се обърнеш по гръб и да я изхвърлиш към небето. Получаваше се дантела от пяна, която изчезваше във въздуха или падаше като хладък дъжд върху лицето ми. Но след известно време устата ми обгоря от солта. Тогава Мари ме настигна и се прилепи във водата до мен. Притисна устата си о моята. Езикът ѝ освежаваше устните ми и ние известно време се търкаляхме сред вълните.

Когато се облякохме на плажа, Мари ме погледна с искрящи очи. Целунах я. От този миг нататък вече не проговорихме. Притисках я и побързахме да вземем автобуса, за да се върнем, да отидем у нас и да се хвърлим в леглото ми. Бях оставил прозореца отворен и ни беше приятно да чувствуваме как лятната нощ залива кафявите ни тела.

Мари остана до сутринта и аз ѝ казах, че ще обядваме заедно. Слязох да купя месо. На връщане долових по стълбите женски глас в стаята на Ремон. Малко след това старият Саламано започна да се кара на кучето си, чухме шум от подметки и драчение на нокти по дървеното стълбище, после: „Мръсник, мърша“, и двамата излязоха на улицата. Разказах на Мари историята със стареца и тя се смя. Беше облякла една от моите пижами, чиито ръкави бе навила. Докато се смееше, пак я пожелах. Малко по-късно тя ме попита дали я обичам. Отговорих ѝ, че това нищо не значи, но ми се струва, че не. Изглежда, се натъжи. Но докато приготвяхме обяда, пак се засмя без повод така, че я целунах. В този именно момент избухна караницата у Ремон.

Най-напред се чу писклив женски глас и след това Ремон, който казваше: „Ти ме измами, измами ме. Ще те науча аз как се лъже.“ Няколко глухи звука и жената закрещя, но по такъв ужасен начин, че стълбището веднага се изпълни с хора. Мари и аз също излязохме. Жената продължаваше да крещи и Ремон продължаваше да я бие. Мари ми каза, че това е ужасно, а аз не отговорих. Поиска да отиде да повикам полицаи, но ѝ рекох, че не обичам полицаите. Все пак пристигна един заедно с наемателя от втория етаж, който е водопроводчик. Полицаят почука на вратата, но от стаята не се чуваше вече нищо. Почука по-силно и след миг жената проплака, а Ремон отвори. Беше захапал цигара и имаше престорено любезен вид. Уличницата се спусна към вратата и заяви на полицаия, че Ремон я биел. „Кажки си името“ — нареди полицаят. Ремон се подчини. „Махни цигарата от устата си, когато говориш с мен“ — рече полицаят. Ремон се поколеба, погледна ме и всмукна от цигарата. В този миг полицаят замахна и му залепи силна, тежка плесница. Цигарата отхвъркна на няколко метра. Лицето на Ремон се промени, но в момента той не продума, а после попита със смирен глас дали може да прибере фасата си. Полицаят каза, че може, и добави: „Следващият път вече ще знаеш, че полицаят не ти е чучело.“ През това време уличницата плачеше и повтаряше: „Той ме би. Той е сводник.“ — „Господин полицаи — попита тогава Ремон, — законно ли е да се нарича сводник един мъж?“ Но полицаят му заповяда да си затваря устата. Тогава Ремон се обърна към уличницата и ѝ заяви: „Почакай, малката, пак ще се срещнем.“ Полицаят му повтори да си затваря устата и че уличницата трябва да си отиде, а той да чака в стаята си да го повикат в участъка. Допълни, че Ремон трябва да се срамува, дето е толкова пиян, та чак трепери. Тогава Ремон му обясни: „Аз не съм пиян, господин полицаи. Треперя, защото съм пред вас“ После затвори вратата си и всички се разотидоха. Мари и аз приготвихме обяда. Но тя не беше гладна, аз изядох почти всичко. Тръгна си в един часа, а аз си поспах.

Към три на вратата ми се почука, влезе Ремон. Останах легнал. Той седна на края на кревата ми. Мълча известно време и аз го попитах как е минала работата. Разправи ми, че е постъпил така, както е искал, но че тя му е ударила шамар и тогава я набил. Останалото го бях видял. Казах му, че според мен сега тя е наказана и че трябва да бъде доволен. Такова беше и неговото мнение, отбеляза, че каквото и да направи полицаят, не ще изтрие ударите, които е получила. Добави, че познавал добре полицаите и знаел как се полага да се държи човек с тях. Тогава ми зададе въпроса дали съм очаквал, че ще отвърне на плесницата на полицаия. Отговорих, че нищо не съм очаквал и че освен това не обичам полицаите. Ремон изглеждаше много доволен. Предложи ми да изляза с него. Станах и започнах да се сресвам. Заяви ми, че е нужно да му стана свидетел. За мен това нямаше значение, но не знаех какво ще трябва да кажа. Според Ремон достатъчно било да потвърдя, че уличницата му изневерявала. Приех да му бъда свидетел.

Излязохме и Ремон ме почерпи един коняк. После пожела да изиграем партия бiliarд и аз загубих с малка разлика. След това поиска да отидем в публичен дом, но аз отказах, защото не обичам тия неща. Тогава бавно се върнахме и той ми разказваше колко е доволен, че успял да накаже любовницата си. Намирах, че е много любезен с мен и си помислих, че сме прекарали приятно.

Отдалеч забелязах на прага стария Саламано, който изглеждаше разтревожен. Когато се приближихме, видях, че кучето му го няма. Той се озърташе на всички страни, обръщаше се кръгом, опитваше се да различи в тъмнината на коридора, мърмореше несвързани думи и пак започваше да се вира в улицата с червените си очички. Когато Ремон го попита какво има, той не отговори веднага. Слабо дочух, че лomotеше: „Мръсник, мърша“, и продължаваше да се

притеснява. Осведомих се къде е кучето му. Отвърна ми рязко, че избягало. И после изведнъж заговори бързо: „Както обикновено, заведох го в лунапарка. Около панаирджийските бараки имаше много хора. Спрях се да гледам «Царят на офейкването». И когато рекох да си тръгна, него вече го нямаше. Разбира се, отдавна исках да му купя по-тесен нашийник. Но никога не съм и помислял, че тази мърша може да си отиде така.“

Тогава Ремон му обясни, че може би кучето се е загубило и че щяло да се върне. Изреди му примери на кучета, които са извървели десетки километри, за да намерят господарите си. Стариият обаче изглеждаше още по-обезпокоен. „Но те ще ми го вземат, разбирате ли?“

Да можеше поне някой да го приюти. Но това е невъзможно, то отвращава всички със струпеите си. Сигурно полицаите ще го приберат.“ Тогава му казах, че трябва да отиде в кучкарника и че срещу заплащане на някаква такса ще му го върнат. Попита ме дали тази такса е висока. Не знаех. Тогава той се ядоса: „Да дам пари за тази мърша! Не, нека пукне!“ И почна да ругае кучето. Ремон се разсмя и влезе в къщата. Последвах го, разделихме се на площадката. Миг след това чух стъпките на стария, който почука на вратата ми. Когато отворих, за момент застана на прага и ми рече: „Извинете, извинете.“ Поканих го да влезе, но не пожела. Гледаше върховете на обущата си и покритите му със струпеи ръце трепереха. Запита ме, без да ме погледне: „Няма да ми го вземат, нали, господин Мьорсо? Ще ми го върнат, нали? Иначе какво ще стане с мен?“ Казах му, че в кучкарника пазят кучетата три дни на разположение на техните собственици и че след това правят с тях каквото намерят за добре. Взря се в мен мълчаливо. После ми каза: „Лека нощ.“ Затвори вратата си, после дълго го чувах как се разхожда напред-назад. Креватът му изскърца. И по особения тих шум, който преминаваше през стената, разбрах, че старецът плаче. Не знам защо, помислих си за мама. Но на другия ден трябваше да ставам рано. Не бях гладен и си легнах, без да вечерям.

V

Ремон ми телефонира в кантората. Каза ми, че някакъв негов приятел (бил му говорил за мен) ме кани да прекарам неделния ден в малката му вила край Алжир. Отговорих, че много ми се ще, но съм обещал да бъда с една приятелка. Ремон веднага добави, че кани и нея. Жената на приятеля му щяла да бъде доволна, че няма да е сама сред мъжете.

Исках да затворя веднага телефона, защото знам, че шефът не обича да ни се обаждат отвън. Но Ремон ме помоли да почакам и ми обясни, че можел да ми предаде поканата и довечера, но държал да ме предупреди за друго нещо. През целия ден го следяла група араби, между които бил и братът на бившата му любовница. „Ако тази вечер, като се прибиращ, ги видиш около къщи, предупреди ме.“ Казах, че съм разбрал.

Малко по-късно шефът ме повика и отначало ми стана неприятно, защото си помислих, че ще ми нареди по-рядко да телефонирам и по-добре да работя. Но съвсем не беше така. Въпросът беше за един още твърде неокончателен проект. Искаше само да знае мнението ми. Имал намерение да открие в Париж кантора, която да води неговите работи пряко и на място с големите компании, и желал да знае дали съм склонен да отида там. Това щеше да ми позволи да обитавам Париж, а също и да пътувам по няколко месеца в годината. „Вие сте млад и ми се струва, че такъв живот сигурно ще ви хареса.“ Казах, че да, но че всъщност ми е все едно. Тогава ме попита дали не ме привлича една промяна на живота ми. Отвърнах, че човек никога не си променя живота, че при всички случаи всеки живот струва колкото другите и че що се отнася до моя тук, то аз си го харесвам. Изглеждаше недоволен, заяви ми, че винаги отговарям уклончиво, че нямам амбиции и че това е губелно в търговията. Тогава се върнах на мястото си. Бих предпочел да не го разочаровам, но не виждах причини да променям живота си. Ако поразмисля, излиза, че не съм нещастен. Когато бях студент, имах много амбиции от този род. Но след като се наложи да се откажа от учението, разбрах бързо, че всичко това е всъщност без значение.

Вечерта Мари дойде да ме търси и ме попита дали искам да се ожена за нея. Рекох й, че ми е все едно и че бихме могли да сторим това, ако го желае. Тогава поиска да знае дали я обичам.

Повторих ѝ, както и преди, че това не значи нищо, но че без съмнение не я обичам. „Защо тогава ще се ожениш за мен?“ — каза тя. Обясних ѝ, че това няма никакво значение, но че можем да се оженим, ако желае. Впрочем въпросите задаваше тя, а пък аз се задоволявах да казвам „да“. Тогава тя изтъкна, че женитбата е сериозно нещо. Отвърнах: „Не.“ Замълча за миг и ме погледна. После заговори. Искаше просто да знае дали бих приел същото предложение от друга жена, с която бих бил свързан по същия начин. Потвърдих: „Естествено.“ Тогава тя се зачуди дали ме обича, но аз нищо не можех да зная по тази точка. След като помълча пак, промълви, че съм странен, че без съмнение сега ме обича заради това, но че навярно един ден поради същите причини ще се отвори от мен. Тъй като не се обаждах, защото нямаше какво да добавя, тя се усмихна, хвана ме за ръка и заяви, че иска да се омъжи за мен. Отговорих ѝ, че щом поиска, ще го направим. Тогава ѝ разправих за предложението на шефа и Мари сподели, че би желала да види Париж. Обясних ѝ, че някога съм живял там и тя ме попита какво представлява. Рекох ѝ: „Мръсно е. Има гълъби и мрачни дворове. Хората са с бяла кожа.“

После тръгнахме и пресякохме града по големите улици. Жените бяха хубави и аз попитах Мари дали забелязва това. Каза ми „да“ и че ме разбира. Известно време мълчахме. Щеше ми се да остане с мен и ѝ предложих да вечеряме заедно у Селест. И на нея ѝ се оставаше, но имала работа. Бяхме близо до дома, сбогувах се с нея. Погледна ме: „Не искаш ли да знаеш каква работа имам?“ Искан да зная, но не се бях замислил за това и изглежда, че тя ме упрекваше. Като видя как се обърках, Мари пак се засмя и се устреми с цялото си тяло към мен, за да я целуна.

Вечерях у Селест. Бях вече започнал да ям, когато влезе една странна ниска жена, която ме попита дали може да седне на моята маса. Естествено, че можеше. Имаше отсечени движения, блестящи очи и лице като ябълка. Съблече жакета си, седна и трескаво заразглежда листа. Повика Селест и веднага си поръча всички ястия наведнъж с решителен ѝ едновременно припрян глас. Докато чакаше ордьоврите, отвори чантата си, извади от нея листче хартия и молив, направи си предварително сметката, после отброи от едно портмоне точната сума плюс бакшиша, и я постави пред себе си. В този момент ѝ донесоха ордьоврите, които много бързо изгълта. Докато чакаше следващото ястие, измъкна от чантата си син молив и едно списание, което помещава седмичната радиопрограма. Огради много грижливо една по една почти всички емисии. Тъй като списанието беше от дванадесетина страници, жената продължи прилежно дейността си до края на храненето. Бях вече свършил, а тя все ограждаше с неизменно усърдие. После стана, облече си жакета със същите точни движения, на автомат и излезе. Тъй като нямаше какво да правя, излязох и аз и я следвах известно време. Тръгна по бордюра на тротоара, като вървеше с невероятна бързина и сигурност, без да се отклонява и без да се обръща. Накрая я загубих от погледа си и се върнах. Помислих си, че е странна, но доста скоро я забравих.

Намерих стария Саламано пред прага на моята стая. Поканих го вътре и той ми съобщи, че кучето му е загубено, защото не било в кучкарника. Служителите му казали, че може би е прегазено. Попитал дали не може да узнае това в участъка. Отвърнали му, че тези неща не се регистрират, защото се случват всеки ден. Казах на стария Саламано, че би могъл да си вземе друго куче, но той с основание ми изтъкна, че бил свикнал със своето.

Бях се свил на леглото, а Саламано бе заел един стол пред масата. Седеше срещу мен и ръцете му бяха на коленете. Не бе свалил старата си шапка. Под пожълтелите си мустаци предъвкваше откъслечни изречения. Малко ме отегчаваше, но нямаше никаква работа и не ми се спеше. За да говоря нещо, разпитвах го за кучето. Каза ми, че го е взел след смъртта на съпругата си. Оженил се доста късно. На младини имал желание да стане артист: в казармата играел във военните водевили. Но накрая постъпил в железниците и не съжалявал, защото сега си имал пенсия. Не бил щастлив с жена си, но, общо взето, свикнал с нея. Когато умряла, се почувствувал много самотен. Тогава поискал куче от един колега и му дали това, било много малко. Трябвало да го храни с биберон. Но тъй като кучето живее по-кратко от човека, в края на краищата остарели заедно. „Имаше проклет характер — рече ми Саламано.

— От време на време се счепквахме. Но все пак беше добро куче.“ Казах, че е от хубава порода и Саламано, изглежда, остана доволен. „И при това — добави — вие не го познавате, преди да се разболе. Най-хубавото нещо в него беше козината.“ Откакто кучето хванало тази

кожна болест, Саламано го мажел сутрин и вечер с мехлем. Но според него истинската болест на кучето била старостта, а старостта не се лекува.

В този момент се прозях и старият ми заяви, че ще си отива. Отвърнах му, че може да си стои и че ми е неприятно това, което се е случило с кучето му: той ми поблагодари. Каза, че мама много харесвала кучето му. Когато говореше за нея, той я наричаше „вашата бедна майка“. Изказа предположението, че сигурно съм твърде нещастен, откакто мама е починала; не отговорих. Тогава старецът ми издума бързо и стеснително как знаел, че в квартала ме осъждали, задето съм изпратил майка си в приют, но той ме познавал и знаел, че много обичам мама. Отвърнах, и сега не знам защо, че не ми е било известно досега да са ме осъждали по този повод, но че приютът ми се бе сторил нещо естествено, защото не съм имал достатъчно пари, за да задържа мама. „Освен това — добавих — тя отдавна вече нямаше какво да ми приказва и скучаеше съвсем сама.“ — „Да — потвърди той, — в приюта поне завързваш приятелства.“ После се извини. Спяло му се. Сега животът му се беше променил и не му беше ясно какво ще прави. За пръв път, откакто го познавах, ми подаде крадешком ръка и усетих струпеите по кожата му. Поусмихна се и преди да си тръгне, ми каза: „Надявам се, че тази нощ кучетата няма да лаят. Все си мисля, че е моето.“

VI

В неделя едва се събудих. Наложих се Мари да ми вика в ухото и да ме разтърсва. Не ядохме, защото искахме рано да се къпем. Чувствувах се съвсем празен и главата ме наболяваше. Цигарата ми горчеше. Мари ми се подигра, каза, че имам вид „като на погребение“. Беше облякла бяла рокля, разпуснала бе косите си. Рекох ѝ, че е хубава, тя се засмя от удоволствие.

На слизване почукахме на вратата на Ремон. Той ни отговори, че идва. На улицата, поради умората ми, а пък и защото в стаята не бяхме дръпнали завесите, денят, вече изпълнен със слънце, ме удари като плесница. Мари просто скачаше от радост и непрестанно повтаряше, че времето е хубаво. Почувствувах се по-добре и забелязах, че съм гладен. Казах го на Мари, която ми посочи мушамената си торба, в която беше сложила нашите два бански костюма и един пешкир. Не ми оставаше друго, освен да чакам, чухме, че Ремон затваря вратата си. Беше в син панталон и бяла риза с къси ръкави. На главата си беше нахлупил сламена шапка, която развесели Мари, а ръцете му бяха съвсем бели под черните косми. Това донякъде ме отврати. Той слизаше, като си подсвиркваше, и изглеждаше много доволен. Обърна се към мен със: „Здравей, стари приятелю“ и нарече Мари „госпожице“.

Предната вечер бяхме ходили в участъка и аз свидетелствувах, че уличницата е „изневерявала“ на Ремон. Той се отърва с предупреждение. Не провериха моите твърдения. Пред вратата поговорихме с Ремон за това, после решихме да вземем автобуса. Плажът не беше много далеч, но така щяхме да стигнем по-бързо. Ремон мислеше, че неговият приятел ще се зарадва, ако отидем рано. Вече щяхме да тръгваме, когато Ремон ми направи знак да погледна настреща. Видях група араби, облежани на витрината на тютюнопродавницата. Те ни гледаха мълчаливо, но по някакъв свой особен начин — точно така биха ни наблюдавали, ако бяхме камъни или пънове. Ремон ми каза, че вторият отляво е неговият човек и явно се разтревожи. Добави, че все пак историята е приключена. Мари не разбираше твърде за какво приказваме и ни попита какво има. Обясних ѝ, че това са араби, които имат зъб на Ремон. Тя пожела да се махнем веднага. Ремон се изпъна, засмя се и каза, че трябва да побърза.

Запътихме се към спирката на автобуса, която беше малко по-нататък, и Ремон ме осведоми, че арабите не ни следват. Обърнах се. Не се бяха помръднали и със същото безразличие се визираха в мястото, което току-що бяхме напуснали. Качихме се на автобуса. Ремон, който изглеждаше съвсем успокоен, не преставаше да се шегува с Мари. Долавях, че я харесва, но тя почти не му отговаряше. От време на време го поглеждаше и се смееше.

Слязохме в предградията на Алжир. Плажът не е далеч от автобусната спирка. Но се налагаше да прекосим едно малко плато, което се издига над морето и после се спуска към плажа.

То беше покрито с жълтеникави камъни и със съвсем бели асфодели, които се открояваха върху ярката вече синева на небето. Мари силно размахваше мушамената си чанта, правеше й удоволствие да уронва листата на цветовете. Минахме между редици малки вили със зелени или бели огради, някои с веранди, сгушени под тамариските, други пък оголени сред скалите. Още преди да стигнем края на платото, съзряхме неподвижното море и по-нататък — в бистрата вода — масивен сякаш сънен нос. През нетрепващия въздух до нас достигна лек шум на мотор. И видяхме, много далеч, рибарско корабче, което се плъзгаше незабележимо върху блестящото море. Мари откъсна няколко скални ириса. От пътеката, която се спускаше към морето, съгледахме, че долу няколко души вече се къпеха.

Приятелят на Ремон живееше в дървена къщичка на края на плажа. Отзад къщата опираше в скалите, а пилоните, които я поддържаха отпред, се къпеха в морето. Ремон ни представи. Приятелят му се казваше Масон. Беше едър човек, висок и плещест, а жена му, дребна, закръглена и мила, говореше с парижки акцент. Каза ни веднага да се чувствуваме като у дома си и че има пържена риба, която уловил тази заран. Споделих колко много ми харесва къщата му. Той ме осведоми, че прекарвал в нея съботите, неделите и всички почивни дни. „С жена ми се разбираме добре“ — добави. Точно в този момент жена му се смееше с Мари. Може би за първи път наистина си помислих, че ще се ожена.

Масон искаше да се къпе, но жена му и Ремон не искаха да дойдат. Слязохме тримата и Мари тутакси се хвърли във водата. Масон и аз поизчакахме. Той говореше бавно и забелязах, че има навика да допълва всичко, което казва, с „и нещо повече“ даже когато всъщност нищо не добавяше към смисъла на своята фраза. За Мари ми рече: „Чудна е, и нещо повече, очарователна.“ Скоро престанах да обръщам внимание на този тик, защото взех да усещам, че слънцето ми действа добре. Пясъкът започваше да пари под краката. Още се въздържах да вляза във водата, но накрая казах на Масон: „Да влизаме ли?“ Гмурнах се. Той се потопи във водата полека и започна да плува чак когато загуби дъното под краката си. Плуваше бруст, и то доста лошо, така че го оставих, за да настигна Мари. Водата беше студена и ми беше приятно да плувам. Ние с Мари се отдалечихме, съгласувахме движенията си и бяхме еднакво доволни.

Навътре в морето се отпуснахме по гръб, слънцето изпиваше от лицето ми, обърнато към небето, последните капчици вода, които се стичаха към устата ми. Видяхме, че Масон се връща към плажа, за да се изтегне на слънце. Отдалеч изглеждаше огромен. Мари пожела да плуваме заедно. Минах зад нея, за да я хвана през кръста, и тя заплува с ръце, а аз ѝ помагах с движението на краката си. В утринта слабият шум от поренето на водата ни придружаваше, докато накрая се почувствувах уморен. Тогава оставих Мари и се върнах, като плувах равномерно и дишах както трябва. На плажа се проснах по корем до Масон и положих лицето си на пясъка. Казах му: „Хубаво беше“, той бе на същото мнение. Малко по-късно дойде Мари. Обърнах се, за да я гледам как приближава. Лъщеше цяла от солената вода и беше отметнала косите си. Легна и се прилепи до мен и двете топлини — на нейното тяло и на слънцето — ме приспаха.

Мари ме разтърси и ми каза, че Масон се е качил във вилата си и че било време да обядваме. Станах веднага, защото бях гладен, но Мари ми рече, че от сутринта не съм я целунал. Вярно беше, а при това ми се искаше да я целуна. „Ела във водата“ — предложи тя. Изтичахме и се изтегнахме сред първите малки вълни. Поплувахме, после тя се впи в мен. Усетих краката ѝ около своите и я пожелах.

Когато се върнахме, Масон вече ни викаше. Казах, че съм много гладен и той веднага заяви на жена си, че му харесвам. Хлябът беше хубав, излапах своята порция риба. После имаше месо и пържени картофи. Всички ядохме, без да говорим. Масон често отпиваше от виното, а и на мен сипваше непрекъснато. Когато дойде ред на кафето, главата ми бе понатежала и пуших много. Масон, Ремон и аз направихме план да прекараме заедно месец август във вилата на плажа, на общи разноски. Изведнъж Мари ни каза: „Знаете ли колко е часът? Единадесет и половина.“ Всички се учудихме, но Масон каза, че сме обядвали твърде рано и че било естествено, защото обед е тогава, когато човек е гладен. Не знам защо, това разсмя Мари. Мисля, че си беше пийнала. Тогава Масон ме попита дали искам да се поразходя с него на плажа. „След обяд жена ми винаги си дремва. Аз не обичам. Трябва да се поразтъпча. Винаги ѝ казвам, че така

е по-добре за здравето. Но в края на краищата тя си решава.“ Мари заяви, че ще остане, за да помогне на госпожа Масон да измият съдовете. Парижанката каза, че тъкмо затова трябвало да се изгонят мъжете. И тримата слязохме на плажа.

Слънцето грееше почти отвесно върху пясъка, а блясъкът му върху морето беше непоносим. Вече нямаше никого на плажа. Във вилите, които ограждаха платото и се извисяваха над морето, се чуваше тракане на чинии и прибори. Едва се дишаше в тежката горещина, която се издигаше от земята. В началото Ремон и Масон обсъждаха неща и хора, за които няхах представа. Разбирах, че се познават отдавна и че даже са живели заедно известно време. Запътихме се към водата и тръгнахме покрай брега. Понякога някоя вълничка, по-силна от другите, намокряше платнените ни обувки. Не мислех за нищо, защото слънцето, което напичаше непокритата ми глава, почти ме приспиваше.

В този момент Ремон каза на Масон нещо, което не чух добре. Но в същото време забелязах, на края на плажа и далеч от нас, двама араби в огнярски комбинезони, които се приближаваха. Погледнах Ремон, който потвърди: „Той е.“ Продължихме да крачим. Масон попита как са успели да ни проследят дотук. Помислих си, че сигурно са ни видели да се качваме в автобуса с плажната торба, но не се обадох.

Арабите пристъпваха бавно, но бяха вече много по-близо. Ние не променихме хода си, но Ремон каза: „Ако стане сбиване, ти, Масон, ще се заемеш с втория. Аз ще се разправам с моя човек. Ти, Мьорсо, ако дойде друг, да знаеш, че ще е за теб.“ Отвърнах: „Да.“ Масон мушна ръце в джобовете си. Сега напеченият пясък ми изглеждаше червен. Без да променяме стъпката си, ние пристъпвахме напред към арабите. Разстоянието между нас намаляваше равномерно. Когато се озовахме на няколко крачки едни от други, арабите се спряха. Масон и аз забавихме ход. Ремон отиде право към своя човек. Не чух добре какво му каза, но онзи като че ли искаше да му нанесе удар с глава. Тогава Ремон го халоса веднъж и веднага повика Масон. Масон отиде при този, който му беше определен, и го блъсна два пъти с цялата си тежест. Арабинът падна във водата по корем, с лице към дъното, и остана така няколко секунди, на повърхността около главата му се пукаха мехури. През това време Ремон също стовари юмрука си и лицето на другия се обля в кръв. Ремон се обърна към мен и каза: „Ще видиш как ще го наредя.“ Извиках му: „Внимавай, има нож!“ Но ръката на Ремон вече беше срязана и устата му разцепена.

Масон скочи напред. Но другият арабин се беше вдигнал и застана зад този, който беше въоръжен. Не посмяхме да мръднем. Те се оттеглиха бавно, без да откъсват очи от нас и да ни заплашват с ножа. Когато бяха вече достатъчно далеч, побягнаха светкавично, докато ние стояхме като заковани под слънцето, а Ремон стискаше ръката си, от която капеше кръв.

Масон веднага каза, че имало някакъв лекар, който прекарвал неделите си на платото. Ремон поиска да отиде незабавно при него. Но щом заговаряше, кръвта от раната забълбукваше в устата му. Подхванахме го под мишниците и се върнахме във вилата колкото можахме по-бързо. Там Ремон каза, че раните му били повърхностни и че бил в състояние да отиде при доктора. Тръгна с Масон, а аз останах, за да обясня на жените какво се беше случило. Госпожа Масон плачеше, а Мари беше съвсем бледа. На мен ми беше отегчително да им обяснявам. Накрая мълкнах и запуших, загледан в морето.

Към един и половина Ремон се върна с Масон. Ръката му беше превързана, а в ъгъла на устата му имаше лейкопласт. Докторът му казал, че било дребна работа, но Ремон изглеждаше много мрачен. Масон се опита да го развесели. Но той мълчеше. Когато заяви, че иска да слезе на плажа, попитах го къде ще ходи. Масон и аз заявихме, че ще го придружим. Тогава той се ядоса и започна да ни ругае. Масон рече, че не трябва да му противоречим. Но аз все пак го последвах.

Дълго вървахме по плажа. Сега слънцето беше убийствено. То се разпръскваше на късчета по пясъка и върху морето. Струваше ми се, че Ремон знае къде отива, но без съмнение се лъжех. В самия край на плажа най-сетне стигнахме до малък извор, който изтичаше в пясъка иззад голямата скала. Там намерихме нашите двама араби. Лежаха, облечени в своите омаслени огнярски комбинезони. Изглеждаха напълно спокойни и почти доволни. Нашата поява не промени нищо. Този, който беше ударил Ремон, го гледаше, без да продума. Другият надуваше

малка свирка от тръстика и повтаряше безкрайно, като ни наблюдаваше с крайчеца на окото си, трите ноти, които изтръгваше от своя инструмент.

През всичкото това време не съществуваше нищо друго освен слънцето и тишината, примесена с лекия шум на извора и трите ноти. После Ремон посегна към задния си джоб, но противникът не се помръдна и двамата продължаваха да се гледат. Забелязах, че пръстите на краката на онзи, който свиреше, са много разперени. Без да изпуска от очи другия арабин, Ремон ме попита: „Да го застрелям ли?“ Помислих си, че ако кажа не, той ще се раздразни и сигурно ще стреля. Рекох му само: „Той още не ти е проговорил. Грозно би било да стреляш така.“ Сред тишината и жегата пак се чу лекият шум на водата и на свирката. После Ремон заяви: „Тогава ще го наругая и когато ми отговори, ще го застрелям.“ Отвърнах: „Точно така. Но ако той не извади ножа си, и ти не бива да стреляш.“ Ремон се пораздразни. Другият продължаваше да свири и двамата следяха всеки жест на Ремон. „Не — казах аз на Ремон, — бийте се като мъже, а револвера дай на мен. Ако другият се намеси или ако той самият извади ножа си, ще го застрелям.“

Когато Ремон ми подаде револвера си, слънцето се плъзна по него. Но ние все още стояхме неподвижни, като че ли около нас всичко се бе прихлупило. Гледахме се, без да сваляме очи, и сякаш всичко свършваше тук между морето, пясъка и слънцето, между двойната тишина на свирката и водата. В този миг си помислих, че човек може да стреля или да не стреля. Но арабите изведнъж се шумгнаха заднишком зад скалата. Тогава Ремон и аз поехме обратно. Той изглеждаше по-добре и говореше как ще се върнем с автобуса.

Придружих го до къщата и докато се изкачваше по дървената стълба, останах на първото стъпало, главата ми кънтеше от слънцето, бях обезсърчен от усилието, което предстоеше да направя, за да стигна до етажа и пак да отида при жените. Но горещината беше такава, че ми беше мъчително и да стоя неподвижен под ослепителната светлина, която падаше от небето. Да остана тук или да се махна, беше еднакво трудно. След малко се върнах на плажа и тръгнах да крача.

Отново същият червен блясък. Морето се задъхваше върху пясъка с цялото бързо и приглушено дишане на вълничките. Вървах бавно към скалите и усещах как челото ми се издува под слънцето. Жегата ме потискаше и ми пречеше да пристъпвам. И всеки път, когато усетех нейния силен, изгарящ дъх върху лицето си, стисках зъби и свивах юмруци в джобовете на панталона си, цял се изпъвах, за да победа слънцето и тъмното опиянение, в което то ме потапяше. При всеки отблясък — слънчев меч, изскочил от пясъка, от някоя побеляла мидена черупка или от късче стъкло — челюстите ми се стягаха. Крачих дълго.

Отдалеч виждах черните очертания на скалата, заобиколена от ослепителен ореол от светлина и морски прах. Мислех си за прохладния извор зад скалата. Исках да се върна отново при ромона на водата му, исках да избягам от слънцето, от усилието и от плача на жените, исках най-после да намеря пак сянката и нейната отмора. Но когато стигнах по-близо, видях, че човекът на Ремон се беше върнал.

Беше сам. Лежеше по гръб, с ръце под главата, челото му бе засенчено от скалата, а цялото му тяло — на слънце. Синият му огнярски комбинезон излъчваше изпарения поради горещината. Поизненадах се. За мен историята беше приключила и бях дошъл тук без мисъл за него.

Щом ме видя, той се понадигна и мушна ръка в джоба си. Аз, естествено, стиснах револвера на Ремон в самото си. Тогава той пак отстъпи назад, но без да изважда ръката си от джоба. Бях доста далеч от него, на около десетина метра. На моменти улавях погледа му между присвитите клепачи. Но иначе образът му танкуваше пред очите ми в пламтящия въздух. Шумът на вълните беше още по-ленив, по-разлят, отколкото на обяд. Слънцето, светлината върху пясъка, който се простираше тук, бяха същите. Вече два часа, откакто денят бе застинал, откакто беше хвърлил котва сред океан от кипящ метал. На хоризонта мина малък параход и аз съзрях черното петно с крайчеца на окото си, защото не бях престанал да гледам арабина.

Помислих си, че стига да се обърна, и всичко ще свърши. Но отзад ме притискаше цял един плаж, трептящ от слънце. Направих няколко крачки към извора. Арабинът не се помръдна. Беше все още доста далеч. Може би поради сенките по лицето изглеждаше така, сякаш се смее.

Почаках. Слънцето пареше бузите ми, почувствувах как капки пот се събират във веждите ми. Слънцето беше същото както в деня на маминото погребение и както тогава най-много ме болеше челото и всички негови вени туптяха едновременно под кожата. Поради това парене, което вече ми беше непоносимо, аз се придвижих напред. Знаех, че е глупаво, че няма начин да се отърва от слънцето, ако пристъпя напред. Но направих една крачка, една-единствена крачка. И тогава, без да се надигне, арабинът извади ножа си, който блесна на слънцето. Светлината се пръсна върху стоманата и се превърна в дълго искрящо острие, което ме удари в челото. В същия миг потта, събрана във веждите ми, изведнъж потече по клепачите и ги покри с топла и плътна завеса. Зад тази завеса от сълзи и сол очите ми ослепяха. Чувствувах само цимбалите на слънцето върху челото си и — смътно — блестящото острие, изскочило от ножа, който беше все още срещу мен. Тази пареща шпага разяждаше клепките ми и дълбаеше наранените ми очи. Тогава именно всичко се залюля. Морето разля тежко палещо дихание. Стори ми се, че небето се разтвори надлъж и нашир и заваля огън. Цялото ми същество се изпъна, стиснах конвулсивно револвера... Спусъкът поддаде, докоснах полираната извивка на скобата и точно тогава с рязък и оглушителен шум започна всичко. Отърсих потта и слънцето. Разбрах, че съм разрушил равновесието на деня, изключителната тишина на един плаж, където бях изпитал щастие. Тогава стрелях още четири пъти по едно безжизнено тяло, в което куршумите потъваха, без да личи. И те бяха като четири кратки удара, с които почуках на вратата на нещастieto.

Втора част

I

Веднага след арестуването ми бях многократно разпитван. Но това бяха разпити за самоличност, които не продължаваха дълго. Първия път в участъка моят случай като че ли не интересуваше никого. След седмица обаче съдия-следователят взе да ме гледа с любопитство. Но в началото се осведоми само за името, адреса и професията ми, за датата и мястото на раждането. После поиска да узнае дали съм си намерил адвокат. Признах, че не съм и го запитах дали е абсолютно необходимо да имам такъв. „Защо?“ — каза той. Отговорих, че смятам делото си за много просто. Усмихна се и заяви: „Това е само едно мнение. Но такъв е законът. Ако не си изберете адвокат, ще ви осигурим служебен защитник.“ Прецених за много удобно, че правосъдието се нагърбва с тези подробности. Казах му го. Съгласи се с мен и заключи, че законът е добре направен.

Отначало не погледнах сериозно на него. Прие ме в стая със завеси, на бюрото си имаше една-единствена лампа, която осветяваше креслото, където ме накара да седна, докато той оставаше в сянка. Вече бях чел подобни описания в книгите и всичко това ми се стори някаква игра. След разговора обаче се възрях по-внимателно в него и забелязах, че е човек с тънки черти и с дълбоки сини очи, висок, с дълги сиви мустаци и буйни, почти бели коси. Видя ми се много разумен и, с една дума, симпатичен, въпреки нервните тикове, които разтягаха устата му. На тръгване едва не му подадох ръка, но навреме се сетих, че бях убил човек.

На другия ден в затвора дойде да ме посети един адвокат. Беше нисък и пълен, доста млад, с грижливо вчесани коси. Въпреки горещината (аз бях по риза) беше с тъмен костюм, пречупена колосана яка и чудновата вратовръзка на широки черни и бели райета. Остави на леглото чантата, която носеше под мишница, представи се и каза, че е проучил досието ми. Делото ми било деликатно, но не се съмнявал в успеха, ако му се доверя. Благодарих му и той заяви: „Нека навлезем в същността на въпроса.“

Седна на леглото и ми обясни, че събрали сведения за личния ми живот. Узнали, че майка ми наскоро е починала в приют. Тогава се осведомили в Маренго. Следователите научили, „че съм проявил безчувственост“ в деня на погребението на мама. „Разбирате ли — рече ми моят

адвокат, — стеснявам се донякъде да ви питам. Но това е много важно и ще бъде силен аргумент за обвинението, ако не намеря какво да отговоря.“ Искаше да му помогна. Попита ме дали в онзи ден ми е било мъчно. Този въпрос ме учуди и си помислих, че бих изпитал крайно неудобство, ако трябваше аз да го задам. Все пак му отвърнах, че донякъде съм загубил навика сам да си поставям въпроси и че ми е трудно да отговоря. Без съмнение аз действително обичах мама, но това нищо не значеше. Всички нормални хора повече или по-малко са пожелавали смъртта на онези, които са обичали. Тук адвокатът ме прекъсна и явно много се развълнува. Накара ме да му обещавам да не казвам това на заседанието, нито пред съдия-следователя. Но аз му обясних как съм устроен така, че физическите ми нужди често се отразяват на чувствата. В деня на маминото погребение бях много уморен и ми се спеше. Така че не си давах ясна сметка какво ставаше. Мога със сигурност да твърдя само, че бих предпочел мама да не беше умряла. Но адвокатът не изглеждаше доволен. Рече ми: „Не е достатъчно.“

Замисли се. Попита ме дали може да каже, че него ден съм сдържал естествените си пориви. Отговорих: „Не, защото не е вярно.“ Погледна ме странно, като че ли му вдъхвах известно отвращение. Почти с озлобление ми заяви, че във всеки случай директорът и персоналът на приюта ще бъдат изслушани като свидетели и че „това може да ми изиграе някой мръсен номер“. Обърнах му внимание, че тази история няма връзка с моето дело, но той отвърна само, че си личало как не съм имал никога работа с правосъдието.

Тръгна си някак разсърден. Искаше ми се да го задържа, да му обясня, че желая да му бъде симпатичен, не за да получа по-добра защита, а, ако мога така да се изразя, от естествен порив. Виждах най-вече, че го поставям в неудобно положение. Той не ме разбираше и малко ми се сърдеше. Искаше ми се да го уверя, че съм като всички хора, абсолютно като всички хора. Но всъщност от всичко това нямаше голяма полза и от мързел се отказах.

Малко по-късно бях отведен отново при съдия-следователя. Беше два часът следобед и този път кабинетът му беше обял в светлина, едва смекчена от една прозирна завеса. Беше много горещо. Покани ме да седна и много любезно ми заяви, че моят адвокат „бил възпрепятствуван“ да дойде. Имал съм право да не отговарям на неговите въпроси и да чакам съдействието на адвокатата си. Казах, че мога да отговарям сам. Той натисна един бутон на масата. Влезе млад съдебен секретар и седна почти зад гърба ми.

Двамата се разположихме удобно в креслата. Разпитът започна. Най-напред той ми каза, че съм бил обрисован като човек мълчалив и затворен по характер и поиска да знае какво мисля по този въпрос. Отговорих: „Ами че никога нямам нещо особено за казване. Та си мълча.“ Усмихна се като първия път, призна, че тъкмо това е добро основание и добави: „Впрочем няма никакво значение.“ Замълча, погледна ме, после внезапно се изправи и ми рече много бързо: „Всъщност ме интересувате вие.“ Не схванах ясно какво влагаше в тези думи и не отговорих. „Във вашата постъпка има неща, които ми убягват. Сигурен съм, че ще ми помогнете да ги разбере.“ Казах, че всичко е много просто. Накара ме да му опиша отново деня. И аз пак повторих онова, което вече му бях разказал: Ремон, плажа, къпането, караницата, пак плажа, изворчето, слънцето и петте револверни изстрела. При всяко изречение той казваше: „Така, така.“ Когато стигнах до проснатото тяло, одобрително кимна и каза: „Хубаво.“ Уморих се да предъквам все същата история и ми се струваше, че никога не съм говорил толкова много.

След кратко мълчание стана и ми заяви, че искам да ми помогне, че аз съм го бил заинтересувал и че с Божията помощ щял да направи нещо за мен. Но преди това искам да ми постави още няколко въпроса. Без никаква връзка ме попита дали съм обичал мама. Отвърнах: „Да, като всички хора“ и секретарят, който дотогава чукаше равномерно по машината, сигурно сбърка някоя буква, защото се засуети и трябваше да върне валяка и да нанесе поправка. Пак без видима логика съдията ме попита дали съм изстрелял петте куршума един след друг. Позамислих се и уточних, че най-напред бях стрелял веднъж и след няколко секунди още четири пъти. „Защо се спряхте между първия и втория изстрел?“ — осведоми се той. Тогава отново видях червения плаж, почувствувах върху челото си огъня на слънцето. Но този път не отговорих. През цялото време, докато мълчах, съдията изглеждаше развълнуван. Седна, зарови пръсти в косите си, опря лакти на бюрото и се понадвеси със странен израз към мен: „Защо, защо стреляхте по едно тяло,

вече паднало на земята?“ Пак не знаех какво да отвърна. Съдията прекара ръце по челото си и повтори въпроса с някак променен глас: „Защо? Трябва да ми кажете. Защо?“ Продължавах да мълча.

Изведнъж той стана, отправи се с широки крачки към другия край на кабинета и отвори чекмеджето на една картотека. Извади оттам сребърно разпятие и тръгна към мен, като го вдигна високо. И с разстроен, почти треперещ глас се провикна: „А тоя познавате ли го?“ Казах: „Да, естествено.“ Тогава той много бързо и разчувствувано ми рече, че вярвал в Бога и бил убеден, че никой не е толкова виновен, та Бог да не му прости, но че за това било необходимо човек чрез разкаянието си да стане като дете, чиято душа е необременена и готова всичко да приеме. Цял се беше надвесил над масата. Размахваше разпятието почти над мен. Всъщност следях с голяма мъка разсъжденията му, преди всичко защото ми беше много горещо и в кабинета му имаше едри мухи, които кацах по лицето ми, а и защото малко ме плашеше. В същото време признах, че това е смешно, защото в края на краищата аз бях престъпникът. Той обаче продължи. Разбрах горе-долу, че по негово мнение има само едно тъмно петно в моята изповед, фактът, че съм се позабавил, преди да дам втория изстрел. Останалото било наред, но този факт той не го разбираше.

Щях да му кажа, че греша, като се хваща за това: фактът нямаше особено значение. Но той ме пресече и изправен в целия си ръст, ме призова за последен път, като ме попита дали вярвам в Бога. Отговорих, че не. Седна възмутен. Каза ми, че това е невъзможно, че всички хора вярват в Бога, даже и онези, които се извържат от него. Такова било убеждението му, и ако някога се усъмнял, то животът му щял да загуби всякакъв смисъл. „Искате ли — възкликна той — животът ми да няма смисъл?“ Според мен това не ме засягаше и му го казах. Но той вече протягаше през масата Христос до очите ми и се провикна като обезумял: „Аз съм християнин. От този тук искам прошка за твоите грехове. Как можеш да не вярваш, че той е страдал за теб?“ Забелязах, разбира се, че ми говори на „ти“, но вече всичко ми беше дошло до гуша. Горещината се усилваше. Както винаги, когато желая да се отърва от някого, когото едвам слушам, давах си вид, че се съгласявам. За моя изненада той затържествува: „Виждаш ли, виждаш ли? — повтаряше. — Ти вярваш, нали, и ще му се уповаваш?“ Естествено, пак казах не. Той се отпусна в креслото си.

Изглеждаше много уморен. Мълча известно време, докато пишещата машина, която не беше престанала да следи диалога, довършваше последните изречения. После ме огледа внимателно и малко тъжно. Промърмори: „Никога не съм срещал толкова закоравяла душа като вашата. Престъпниците, които са идвали пред мен, до един са плакали пред този образ на страданието.“ Щях да отговоря, че е било така именно защото е имал работа с престъпници. Но си помислих, че аз също съм такъв. Това беше мисъл, с която не можех да свикна. Тогава съдията стана, за да ми покаже, че разпитът е свършил. Попита ме само, със същия малко уморен вид, дали съжалявам за постъпката си. Помислих и казах, че вместо истинско съжаление изпитвам по-скоро известна досада. Стори ми се, че не ме разбира. Но този ден спряхме дотук.

След това виждах често съдия-следователя. Но вече всякога бях придружаван от моя адвокат. Ограничавах се да ме карат да уточнявам известни пунктове от предишните ми показания. Или пък съдията обсъждаше с моя адвокат уликите. Но всъщност те съвсем не се занимаваха с мен в тези мигове. Във всеки случай малко по малко тонът на разпитите се промени. Съдията, изглежда, вече не се интересуваше от мен и в известен смисъл беше приключил с моя случай. Повече не ми заговори за Бога и никога не го видях така възбуден, както в онзи първи ден. В резултат на това нашите срещи станаха по-приятелски. Няколко въпроса, кратък разговор с моя адвокат и разпитът свършваше. Както се изразяваше съдията, делото следваше своя ход. Даже понякога, когато разговорът беше от общ характер, ме включваха в него. Отдъхвах си. Никой в тези часове не беше лош с мен. Всичко беше така естествено, така добре уредено и така просто изиграно, та имах смешното впечатление, че „съм част от семейството“. И мога да твърдя, че в края на единадесетте месеца, през които продължи следствието, почти се учудвах, дето е могло някога да ме радва, друго освен онези редки мигове, когато съдията, изпровождайки ме до вратата на своя кабинет, ме тупаше по рамото и ми казваше със сърдечен глас: „За днес свършихме, господин Антихрист.“ И ме предаваше в ръцете на полицаите.

Има неща, за които никога не ми е било приятно да говоря. Когато влязох в затвора, разбрах само след няколко дни, че няма да ми е приятно да говоря за тази част от моя живот.

По-късно вече не придавах значение на отвращенията си. В действителност през първите дни не бях в затвор: смътно очаквах някакво ново събитие. Едва след първото и единствено посещение на Мари започна всичко. От деня, в който получих нейното писмо (пишеше ми, че не и разрешават занапред да идва, защото не ми е съпруга), от този ден почувствувах, че в килията съм у дома си и че животът ми е вгнезден в нея. След ареста най-напред ме затвориха в една стая, където имаше вече неколцина задържани, повечето араби. Когато ме видяха, те почнаха да се смеят. После ме попитаха какво съм извършил. Казах, че съм убил арабин, и те млъкнаха. Но после настъпи нощта. Обясниха ми как трябва да постеля рогозката, върху която ми предстоеше да спя. Подвивайки единия ѝ край, човек можеше да си направи възглавница. Цяла нощ дървениците лазеха по лицето ми. След няколко дена ме изолираха в отделна килия, където спях на дървен нар. Имах кофа за естествените нужди и железен леген. Затворът се намираше на възвишението над града и можех да виждам морето през едно прозорче. Веднъж, тъкмо когато се бях вкопчил в решетките и бях обърнал лице към светлината, влезе един пазач и ми каза, че имам посещение. Помислих, че е Мари. Наистина беше тя.

За да стигна до помещението за свиждане, минах по дълъг коридор, после по някаква стълба и накрая по друг коридор. Влязох в просторна зала, в която светлината проникваше през голям прозорец. Залата беше разделена на три части от две големи решетки, които я пресичаха по дължина. Между двете решетки имаше пространство от осем или десет метра, което отделяше посетителите от затворниците. Насреща си видях Мари с роклята на райета и загорялото ѝ лице. Откъм моята страна имаше десетина задържани, повечето араби. Мари беше заобиколена от арабки и стоеше между две посетителки: дребна старица със свити устни, облечена в черно, и едра жена, гологлава, която говореше високо и жестикулираше. Поради разстоянието между решетките посетителите и затворниците бяха принудени да говорят твърде гръмка. Когато влязох, шумът от гласовете, които се блъскаха във високите голи стени на залата, ярката светлина, която струеше от небето върху стъклата на прозореца и нахлуваше в залата, донякъде ме зашеметиха. Моята килия беше по-спокойна и по-мрачна. Потребни ми бяха няколко секунди, за да свикна. След това видях отчетливо всяко лице, открито на дневната светлина. Забелязах, че един пазач седи на края на коридора между двете решетки. По-голямата част от затворниците араби, както и техните семейства, бяха налякали едни срещу други. Те не крещяха. Въпреки глъчката успявах да се чуят, макар да говореха много тихо. Глухият им шепот, идващ от ниското, звучеше като непрекъснат бас към разговорите, които се кръстосваха над главите им. Всичко това забелязах още докато се приближавах към Мари. Вече прилепена до решетката, тя ми се усмихваше с всички сили. Стори ми се много хубава, но не съумях да ѝ го кажа.

„Как е? — провикна се високо. — Добре ли си, имаш ли всичко необходимо?“ — „Да, всичко.“

Млъкнахме. Мари не преставаше да се усмихва. Дебелата жена крещеше към моя съсед, без съмнение неин мъж, едър рус тип с открит поглед. Продължаваше вече започнат разговор.

„Жана не пожела да го вземе!“ — дереше се тя до скъсване. „Да, да“ — казваше мъжът. „Рекох ѝ, че като излезеш, пак ще си го прибереш, но тя не поиска да го вземе.“

Мари от своя страна извика, че Ремон ми праща много здраве и аз отвърнах: „Благодаря.“ Гласът ми беше заглушен от моя съсед, който попита „дали е добре“. Смейки се, жена му отговори, „че той никога не се е чувствувал така добре“. Съседът ми отляво, дребен младеж с изящни ръце, не продумваше. Забелязах, че стои срещу дребната старица и двамата се гледат напрегнато. Но нямах време да ги наблюдавам по-дълго, защото Мари ми извика, че трябва да се надявам. Казах: „Да.“ В същото време я гледах и имаш желание да стисна рамото ѝ. Изпитвах желание да стисна рамото ѝ под роклята и не знаех твърде на какво друго да се надявам. Вероятно това имаше предвид и Мари, защото продължаваше да се усмихва. Не съзирах вече нищо друго

освен бляска на зъбите ѝ и бръчиците край тъглчетата на очите ѝ. Тя отново извика: „Ще излезеш и ще се оженим!“ Отговорих: „Вярваш ли?“, но само колкото да кажа нещо. И тогава тя изрече много бързо и все така високо, че да, щели да ме оправдаят и че пак сме щели да се къпем. Но другата жена от своя страна крещеше и обясняваше как оставила в канцеларията някаква кошница. Изброяваше всичко, което била сложила вътре. Той трябвало да провери, защото всичко това струвало скъпо. Вторият ми съсед и майка му все тъй не откъсваха очи един от друг. Мърморенето на арабите продължаваше някъде под нас. Навън светлината като че ли набъбваше срещу залива.

Не се чувствах добре и ми се искаше да си тръгна. Шумът ми причиняваше болка. Но пък ми се щеше да се възползувам още малко от присъствието на Мари. Не знам колко време беше минало. Мари ми разправяше за работата си и се усмихваше непрекъснато. Мърморенето, виковете, разговорите се кръстосваха. Единственият остров на мълчание беше до мен, в лицето на дребния младеж и старицата, които се гледаха. Постепенно отведоха арабите. Щом първият си тръгна, почти всички притихнаха. Старицата се приближи до решетката и в същия момент един надзирател даде знак на сина ѝ. Той каза: „Довиждане, мамо“, а тя мушна ръката си между две пръчки на решетката и му помаха с бавно и проточено движение.

Тя си тръгна, а един мъж с шапка в ръка влезе и зае нейното място. Вкараха друг затворник и двамата заговориха, жестикулирайки, но полугласно, защото залата се беше умълчала. Дойдоха да вземат съседа ми отдясно, а жена му, без да понижава тон, като че ли не беше забелязала, че вече не е необходимо да крещи, му каза: „Пази си здравето и внимавай.“ После дойде моят ред. Мари ми изпрати въздушна целувка. Преди да изляза, се обърнах. Тя стоеше неподвижно, с лице, прилепено към решетката, със същата разчекната и замръзнала усмивка.

Скоро след това тя ми писа. И точно оттогава започнаха нещата, за които никога не ми е било приятно да говоря. Все пак не бива да се преувеличава, което за мен е по-лесно, отколкото за някои други. Но в началото на моето задържане мислех като свободен човек и тъкмо това беше най-тежкото. Обхващаше ме например желание да бъда на някой плаж и да слизам към морето. Като си представях шума на първите вълни под ходилата си, гмуркането на тялото си във водата, избавлението, което намирах в нея, изведнъж усещах колко тесни са стените на затвора. Това продължи няколко месеца. После ми идваха само мисли на затворник. Чаках всекидневната разходка из двора или посещението на адвоката. Справях се много добре с остатъка от времето си. Често разсъждавах, че ако ме бяха принудили да живея в корубата на някое изсъхнало дърво, без друго занимание, освен да гледам цвета на небето над главата си, щях лека-полека да привикна. Щях да чакам преминаването на птици или срещите на облаци така, както тук чаках странните вратовръзки на моя адвокат и както в един друг свят търпеливо чаках съботите, за да прегърна тялото на Мари. Само че аз съвсем не бях в корубата на изсъхнало дърво. Всъщност имаше и по-нешасти от мен. Впрочем това беше една мисъл на мама, която често повтаряше, че човек в края на краищата свиква с всичко.

Ала обикновено не отивах толкова далеч. Първите месеци бяха тежки. Но именно усилието, което трябваше да полагам, ми помагаше да ги изживея. Измъчваше ме например желанието за жена. Беше естествено, бях млад. Никога не мислех специално за Мари. Но толкова мислех за жена, за жени, за всички онези, които познавах, за всички обстоятелства, при които ги бях любил, че килията се населяваше с всички тези образи и се изпълваше с моите желания. В известен смисъл това нарушаваше равновесието ми. Но, от друга страна, убиваше времето. Успях да спечеля симпатиите на началника на надзирателите, който придружаваше при разнасянето на храната момчето от готварницата. Той именно най-напред ми заговори за жени. Спомена, че това е първото нещо, от което се оплакват другите. Отвърнах му, че и аз съм като тях и че намирам положението за несправедливо. „Та нали за това — отговори ми той — ви тикват в затвор.“ — „Как за това?“ — „Ами че да, това е свободата. Отнемат ви свободата.“ Никога не бях разглеждал въпроса така. Съгласих се. „Наистина — казах, — иначе къде е наказанието?“ — „Да, вие разбирате нещата. Другите не. И накрая почват да се задоволяват сами.“ После надзирателят си отиде.

А също и цигарите. Когато ме прибраха в затвора, взеха ми колана, връзките за обуца, вратовръзката и всичко, което беше по джобовете ми, също и цигарите. Щом се озовах в килията, поисках да ми ги върнат. Но ми казаха, че е забранено. Първите дни бяха много тежки. Може би това ме смаза най-много. Смучех късчета дърво, които отчеквах от дъската на леглото си. През целия ден непрекъснато ми се гадеше. Не проумявах защо ме лишават от нещо, което никому не вреди. По-късно схванах, че това е също част от наказанието. Но тогава бях вече свикнал да не пуша и вече не беше наказание за мене.

Извън тези неприятности не бях твърде нещастен. Пак ще кажа, главното беше да се убива времето. От момента, в който се научих да си припомням, вече никак не се отегчавах. Понякога започвах да си представям моята стая и мислено я обикалях, като изброявах наум всичко, на което се натъквах. В началото го правех бързо. Но всеки пореден път продължаваше по-дълго. Защото се сещах за всяка мебел и всеки предмет, който се намираше там, и всички подробности на всеки предмет, и особеностите на самите подробности — някоя инкрустация, някоя драскотина или отчупено парче, цвета и материала, от който бяха изработени. Опитвах се в същото време да не загубвам нишката на моята инвентаризация, да не пропускам нищо. Така че след няколко седмици бях способен да прекарвам цели часове само като изброявам онова, което се намираше в стаята ми. По такъв начин колкото повече мислех, толкова повече незабелязани и забравени неща изскачаха в паметта ми. Тогава разбрах, че човек, който е живял макар и само един-единствен ден, би могъл да прекара без мъка и сто години в затвор. Би имал достатъчно спомени, за да не се отегчава. В известен смисъл това беше предимство.

Също и сънят. В началото спях лошо през нощта и никак през деня. Малко по малко нощният ми сън се подобри, а успявах да спя и денем. Мога да кажа, че през последните месеци спях от шестнадесет до осемнадесет часа на денонощие. Оставах ми, значи, шест часа, които убивах с храненето, естествените нужди, спомените си и историята с чеха. Между сламеника и дъската на кревата бях намерил старо парче вестник, почти залепнало за плата, пожълтяло и изтъняло до прозрачност. Там се описваше някакъв случай, чието начало липсваше, но което навярно беше станало в Чехия. Един човек тръгнал от чешко село на гурбет. След двадесет и пет години се завърнал богат и с жена и дете. Майка му и сестра му държали странноприемница в родното му село. За да ги изненада, оставил жена си и детето си в друг хан, отишъл сам при майка си, която не го познала, когато влязъл. Хрумнало му да се пошегува и да наеме стая. Показал си парите. През нощта майка му и сестра му го убили с чук, за да го ограбят, и хвърлили тялото му в ръката. На сутринта дошла жена му и без да знае нещо, разкрила самоличността на пътника. Майката се обесила. Сестрата се хвърлила в един кладенец. Навярно съм прочел тази история хиляди пъти. От една страна, тя беше невероятна. От друга — беше естествена. Във всеки случай намирах, че пътникът донякъде си го беше заслужил и че човек не бива никога да се шегува.

Така с часовете, през които спях, със спомените, с четенето на произшествието, със смяната на светлината и мрака — времето мина. Чел бях наистина, че в затвора човек започва да губи представа за времето. Но това нямаше особен смисъл за мен. Не бях разбрал до каква степен дните могат да бъдат едновременно дълги и къси. Дълги да живееш, без съмнение, но толкова разтегнати, че започваха да се преливат един в друг. Загубвах имената си. Думите „вчера“ или „утре“ бяха единствените, които запазваха някакъв смисъл за мен.

Когато веднъж надзирателят ми каза, че съм тук от пет месеца, повярвах му, но не проумях. За мен това беше все един и същ ден, който се разстиляше в моята килия, и една и съща беше целта, която преследвах. Тогава, след излизането на надзирателя, аз се огледах в желязното канче. Стори ми се, че образът ми си остава сериозен даже когато се опитвах да му се усмихна. Раздвижих образа пред себе си. Усмихнах се, а той запази същия строг и тъжен израз. Денят свършваше и настъпваше часът, за който не искам да говоря, часът без име, в който вечерните шумове от всички етажи на затвора се преливаха в мълчаливо шествие. Приблжих се до прозорчето и още веднъж, при сетните светлини на здрача, се възрях в лика си. Той беше пак сериозен и какво чудно имаше, щом в този момент аз също бях такъв? Но в същото време и за пръв път от месеци насам отчетливо чух звука на собствения си глас. Познах го, беше същият,

който от много дни вече отекуваше в ушите ми, и разбрах, че през цялото време съм си говорил сам. Тогава си спомних какво бе казала болногледачката на погребението на мама. Не, нямаше изход и никой не може да си представи какво са вечерите в затвора.

III

Мога да кажа, че всъщност лятото много бързо смени лятото. Знаех, че с настъпването на първите горещини с мен ще се случи нещо ново. Моето дело беше насрочено за последната сесия на углавния съд, а тази сесия приключваше с месец юни. Дебатите започнаха, когато навън всичко беше обляно в слънце. Адвокатът ме беше уверил, че те не ще траят повече от два-три дни. „При това — беше добавил — съдът ще бърза, защото за сесията делото ви не е най-важното. Има едно дело за отцеубийство, което ще мине веднага след вашето.“

В седем и половина сутринта дойдоха да ме вземат и затворническата кола ме откара в съдебната палата. Двата полицаи ме отведоха в малка стая, от която лъхаше хлад. Зачакахме, седнали до една врата, иззад която се чуваха гласове, повиквания, тътрене на столове — такава една суетня, която ме караше да си спомня за онези квартални забави, когато след концерта подреждат залата за танци. Полицайте ми казаха, че трябва да чакаме съда и единият от тях ми предложи цигара, но аз отказах. Малко след това ме попита „дали съм се паникьосал“. Отговорих, че не. И че в известен смисъл ми е дори интересно да присъствувам на процес. Досега не ми се е удавал случай. „Да — рече вторият полицай, — но в края на краищата това уморява.“

Малко по-късно в стаята отекуна леко извънмяване. Тогава ми свалиха белезниците. Отвориха вратата и ме вкараха в отделението за подсъдими. Залата беше претъпкана. Въпреки завесите на места слънцето проникваше през някои пролуки и въздухът беше вече душен. Бяха оставили прозорците затворени. Седнах и полицайте застанаха от двете ми страни. В този момент именно забелязах редица лица пред себе си. Всички ме гледаха: разбрах, че това са съдебните заседатели. Но не мога да кажа какво ги различаваше един от друг. Стори ми се само, че стоя в трамвай и всички анонимни пътници дебнат новодошлия, за да открият в него нещо смешно. Знам добре, че това беше глупава мисъл, защото тук те не търсеха смешното, а престъплението. Но разликата не е голяма и във всеки случай такава мисъл ми мина през ума.

Бях и малко замаян от всички тези хора в затворената зала. Отново погледнах присъстващите и не различих никакво лице. Струва ми се, че отначало наистина не си дадох сметка как всички тези хора се тълпят, за да ме видят. Обикновено хората не се интересуваха от моята личност. Беше ми необходимо да направя известно усилие, за да разбера, че аз съм причината за цялото вълнение. Казах на полицая: „Колко народ!“ Той ми отговори, че това се дължи на вестниците и ми показа една група, която седеше около маса, сложена по-ниско от тази на съдебните заседатели. Добави: „Ето ги.“ Попитах: „Кои?“ А той повтори: „Вестниците.“ Познаваше един от журналистите, който го видя в този миг и се запъти към нас. Беше възрастен човек, симпатичен, с лице, което леко гримасничеше. Журналистът стисна с много жар ръката на полицая. В този момент забелязах, че всички хора се срещаха, подвикваха си и разговаряха като в някакъв клуб, където на човек му е приятно, че се намира в своя среда. Обясних си тогава и странното впечатление, което бях добил, че съм излишен, дори едва ли не натрапен. Журналистът се обърна към мен, усмихвайки се. Каза ми, че се надявал всичко да се стече благополучно за мен. Поблагодарих му и той допълни: „Знаете ли, ние малко пораздихме вашето дело. Лятото е слаб сезон за вестниците. И само вашата история и онази с отцеубийството си ги бива.“ После ми посочи в групата, от която току-що се бе откъснал, някакво дребно човече, което приличаше на тлъста невестулка, с огромни очила с черни рамки. Поясни, че това е специалният пратеник на един парижки вестник. „Впрочем той не е дошъл заради вас. Но тъй като е натоварен да отрази процеса за отцеубийството, поискали му да телеграфира едновременно и за вашето дело.“ За малко пак щях да му благодаря. Но си помислих, че ще бъде смешно. Той сърдечно ми махна с ръка и ни напусна. Почакахме още няколко минути.

Моят адвокат пристигна, в тога, заобиколен от много свои събратя. Отиде при журналистите, здрависа се с тях. Пошегуваха се, посмяха се, имаха такъв вид, сякаш се чувстваха съвсем удобно, до мига, в който звънецът в заседателната зала издрънча. Всеки зае мястото си. Адвокатът дойде при мен, стисна ми ръката и ме посъветва да отговарям кратко на въпросите, които ще ми се поставят, да не поемам никаква инициатива и да се осланям на него за останалото.

От лявата си страна чух шум от преместване на стол и видях висок слаб човек, облечен в червено, с пенсне, който седнаше, като грижливо загръщаше тогата си. Беше прокурорът. Един разсилен съобщи за влизането на съда. В същия миг два големи вентилатора започнаха да бръмчат. Трима съдии, двамата в черно, а третият в червено, влязоха с папки и бързешком се отправиха към подиума, издигнат в залата. Човекът в червена роба седна в едно кресло по средата, постави съдийската шапка пред себе си, избърса с кърпа малката си плешива глава и заяви, че открива заседанието.

Журналистите вече държаха перодръжките си в ръка. Всички имаха безразличен и леко подигравателен израз. Но един от тях, много по-млад, в костюм от сив фланелен плат и със синя вратовръзка, беше оставил писалката пред себе си и ме гледаше. От лицето му, малко несиметрично, виждах само двете очи, много светли, които внимателно ме изучаваха, без да изразяват нещо определено. И добих странното впечатление, че съм разглеждан от самия себе си. Може би поради това, а може би и защото не познавах порядките в съдебната зала, не разбрах добре всичко, което впоследствие се случи: тегленето на жребий за определяне на заседателите, въпросите, поставени от председателя на адвоката, на прокурора и на съдебните заседатели (всеки път всички глави на заседателите едновременно се обръщаха към съда), бързото четене на обвинителния акт, където разпознавах имената на места и лица, и отново въпроси към моя адвокат.

Председателят заяви, че ще пристъпи към повикване на свидетелите. Разсилният прочете имената, които бяха привлекли моето внимание. Сред тази досега смътна публика видях да стават един по един, за да изчезнат след това през някаква странична врата, директорът и портиерът на приюта, старият Тома Перез, Ремон, Масон, Саламано, Мари. Тя ми направи кратък тревожен знак. Все още се чудех как не съм ги съзрял по-рано, когато при извикването на името му последен стана Селест. Разпознах до него оная женица от ресторанта, с нейния жакет, с нейния строг и решителен вид. Тя ме гледаше настойчиво. Но на мен не ми достигна време да размисля, защото председателят взе думата. Каза, че ще започнат истинските дебати и че смята за безполезно да препоръчва на публиката да запази спокойствие. Той бил тук, за да ръководи безпристрастно разискванията по едно дело, което искал да разгледа обективно. Присъдата, която съдът щял да произнесе, щяла да бъде издадена в духа на справедливостта и във всеки случай щял да опразни залата при най-малкия инцидент.

Горещината нарастваше, виждах как в залата присъстващите си вееха с вестници. Това създаваше лек, непрекъснат шум от мачкане на хартия. Председателят направи знак и разсилният донесе три ветрила от плетена слама, които тримата съдии използваха веднага.

Моят ред дойде скоро. Председателят ме разпитваше спокойно и даже ми се стори — с известен оттенък на сърдечност. Накара ме пак да си кажа името и въпреки раздразнението си помислих, че всъщност е напълно естествено, защото би било много сериозно нещо да осъдиш един човек вместо друг. После председателят започна да описва онова, което бях извършил, като на всяко трето изречение се обръщаше към мен, за да ме попита: „Така ли е?“ Всеки път отговарях: „Да, господин председателю“, според инструкцията на моя адвокат. Това продължи дълго, защото председателят вмъкваше безброй дребни подробности в своя разказ. През цялото време журналистите пишеха. Усещах погледите на най-младия от тях и на женицата-автомат. Трамвайните пътници бяха изцяло обърнати към председателя. Той се изкашля, прелисти досието и се обърна към мен, като си вееше с ветрилото.

Заяви ми, че сега трябвало да повдигне въпроси, привидно чужди на моето дело, но които може би го засягали твърде отблизо. Разбрах, че отново ще говори за мама, и в същото време почувствах колко това ме отегчава. Попита ме защо съм изпратил мама в приют. Отговорих, че

съм нямал достатъчно пари, за да наема някого да я гледа. Осведоми се дали това ми е причинило мъка, отвърнах, че и мама, и аз не сме очаквали вече нищо един от друг, нито въпреки от когото и да било, и че и двамата бяхме привикнали с новия си живот. Тогава председателят каза, че не искал да се задълбочава в това и попита прокурора дали има други въпроси.

Прокурорът почти ми беше обърнал гръб и без да ме погледне, заяви, че с позволенията на председателя би желал да знае дали съвсем сам съм се върнал към извора, и то с намерение да убия арабина. „Не“ — рекох аз. „Тогава защо е бил въоръжен и защо се е върнал именно там?“ Казах, че е било случайно. А прокурорът забеляза със зловна нотка в гласа: „Засега това е всичко.“ Нататък нещата се развиха малко неясно, поне за мен. Но след няколко поверително разменени думи председателят отсече, че заседанието се прекратява и се насрочва за следобед, за изслушване на свидетелите.

Нямах за кога да размишлявам. Отведоха ме, качиха ме в затворническата кола и ме откараха в затвора, където ядох. След съвсем кратко време, точно колкото да си дам сметка, че съм изморен, се върнаха да ме вземат; всичко започна отново и се озовах в същата зала, пред същите лица. Само горещината беше много по-голяма и като по някакво чудо всеки от съдебните заседатели, прокурорът, моят адвокат и някои от журналистите бяха снабдени със сламени ветрила. Младият журналист и дребната жена бяха пак тук. Но те не си вееха и пак ме гледаха, без да продумат.

Избърсах потта, която течеше по лицето ми, и донякъде осъзнах кой съм и къде се намирам едва когато чух, че викат директора на приюта. Попитах го дали мама се е оплаквала от мен и той каза, че да, но че това донякъде било мания на неговите питомци да се оплакват от близките си. Председателят го накара да уточни дали ми се е сърдела, че съм я изпратил в приют, и директорът пак отговори „да“. Но този път не добави нищо. На друг въпрос отвърна, че бил изненадан от моето спокойствие в деня на погребението. Попитах го какво разбира под спокойствие. Тогава директорът се втренчи във върховете на обущата си и рече, че не съм пожелал да видя мама, че нито веднъж не съм заплакал и че веднага след погребението съм си тръгнал, без да се поклоня на гроба ѝ. Изненадало го още нещо: един чиновник от погребалната служба му казал, че не съм знаел възрастта на мама. Настъпи миг мълчание и председателят го попита дали наистина чиновникът е твърдял това за мен. Тъй като директорът не разбираше въпроса, той му заяви: „Такъв е законът.“ После председателят попита прокурора дали има въпроси към свидетеля и прокурорът се провикна: „О, не, достатъчно е“, така буйно и с такъв тържествуваш поглед, насочен към мен, че за пръв път от години насам ме обзе глупаво желание да заплача, защото почувствувах колко всички тези хора ме ненавиждат.

След като се осведоми дали съдебните заседатели и моят адвокат имат да зададат въпроси, председателят изслуша портиера. С него, както и с всички други, се повтори същата церемония. Идвайки, портиерът се взря в мен, после извърна поглед. Отговори на въпросите, които му бяха поставени. Каза, че не съм искал да видя мама, че съм пушил, че съм спал и че съм пил мляко с кафе. Тогава усетих как нещо възмути цялата зала и за пръв път разбрах, че съм виновен. Накараха портиера да повтори историята за кафето и пушенето. Прокурорът ме наблюдаваше с ироничен блясък в очите. В този момент моят адвокат попита портиера дали и той не е пушил с мен. Но прокурорът се възпротиви рязко на този въпрос: „Кой е престъпникът тук и какви са тези методи, които целят да опетнят свидетелите на обвинението, за да се омаловажават показания, които така не стават по-малко унищожителни!“ Все пак председателят поиска от портиера да отговори. Старецът изрече смутено: „Знам, че сгреших. Но не посмях да откажа цигарата, която господинът ми предложи.“ Накрая ме попитаха дали имам нещо да добавя. „Нищо — отвърнах аз, — само това, че свидетелят има право. Вярно е, че аз му предложих цигара.“ Тогава портиерът ме погледна малко учудено и с известна благодарност. Поколеба се, после призна, че той ми е предложил кафето. Моят адвокат тържествуваше шумно и заяви, че съдебните заседатели ще преценят. Но прокурорът гръмко отсече над главите ни: „Да, господа съдебните заседатели, ще преценят. И ще заключат, че един чужд човек може да предложи кафе, но че един син трябва да го откаже пред тялото на тази, която го е родила.“ Портиерът се върна на мястото си.

Когато дойде редът на Тома Перез, се наложи един разсилен да подкрепя старика и да го отведе до банката на свидетелите. Перез каза, че познавал главно майка ми, а мен видял само веднъж, в деня на погребението. Попитаха го какво съм правил тогава и той отговори: „Разбирате ли, самият аз бях много натъжен. Така че нищо не видях. Мъката не ми позволяваше да виждам. Защото за мен това беше голяма мъка. И даже припаднах. Така че нямам впечатления от господина.“ Прокурорът го попита дали поне ме е видял да плача. Перез отговори, че не. Тогава на свой ред прокурорът каза: „Господа съдебните заседатели ще преценят.“ Но моят адвокат се ядоса. И попита Перез с тон, който ми се видя пресилен, „дали е видял, че аз не плача“. Перез рече: „Не.“ Публиката се засмя. И отмятайки широкия си ръкав, адвокатът постанови категорично: „Ето какво представлява този процес. Всичко е истина и нищо не е истина!“ Лицето на прокурора беше непроницаемо, той чукаше с молив по досиетата.

След петминутно прекъсване, през което адвокатът ми каза, че всичко върви от добре по-добре, изслушаха Селест, който беше свидетел на защитата. Ще рече, мой свидетел. Селест хвърляше от време на време поглед към мен и въртеше в ръце панамената си шапка. Беше в новия си костюм, който обличаше, когато идваше понякога с мен в неделя на конните надбягвания. Но не бе успял да си сложи яката, на ризата му имаше само едно медно копче, за да я държи притворена. Попитаха го дали съм негов клиент и той каза: „Да, но също и приятел“; какво мисли за мен, и той отговори, че съм мъж; какво се разбира под това, и той заяви, че всички са наясно какво значи това; дали е забелязал, че съм затворен човек, и той призна само, че не говоря излишни приказки. Прокурорът го попита дали съм си плащал редовно. Селест се засмя и заяви: „Това са подробности, които засягат само нас.“ Попитаха го още какво мисли за моето престъпление. Тогава той сложи ръцете си на парапета, виждаше се, че си е наумил нещо. Каза: „За мен това е нещастие. Всеки знае какво значи нещастие. То ви прави беззащитни. Е, добре, за мен това е нещастие.“ Щеше да продължи, но председателят го прекъсна, че е достатъчно и че му благодарят. Тогава Селест остана малко учуден. Но заяви, че иска още да говори. Заръчаха му да бъде кратък. Повтори, че било нещастие. А председателят му рече: „Да, разбрахме, но ние сме тук, за да съдим такива нещастия. Благодарим ви.“ И тогава, като че ли стигнал до края на своите умения и своята добра воля, Селест се обърна към мен. Стори ми се, че очите му блестят и устните му треперят. Като че ли искаше да ме попита какво още би могъл да направи. Не продумах, не направих никакъв жест, но за първи път в живота си изпитах желание да целуна мъж. Председателят пак добави, че Селест трябва да напусне свидетелското място. Селест се оттегли и седна в залата. Остана там до края на заседанието, малко приведен напред, опрял лакти на коленете си, с панамената шапка в ръце, и слушаше всичко, каквото се казваше. Влезе Мари. Беше си сложила шапка и пак беше хубава. Но повече я харесвах с разпуснати на воля коси. От мястото си отгатвах леката тежест на гърдите ѝ и различавах долната ѝ устна, винаги някак набъбнала. Мари изглеждаше много нервна. Веднага я попитаха откога ме познава. Спомена за времето, когато работеше при нас. Председателят поиска да знае какви са били връзките ѝ с мен. Каза, че ми била приятелка. На друг въпрос отговори, че наистина сме щели да се женим. Прокурорът, който прелистваше едно досие, изведнъж я попита откога датира нашата връзка. Тя посочи датата. Прокурорът забеляза с безразличен вид, че, както му се струва, това било денят след смъртта на мама. После каза с известна ирония, че не би желал да набляга на един деликатен въпрос, че разбира добре скрупулите на Мари, но (и тук неговият тон стана по-суров) че дългът му го кара да се издигне над благоприличието. поиска прочее от Мари да опише накратко деня, в който сме се сблизили. Мари не искаше да говори, но поради настойчивостта на прокурора разказа за къпането, за отиването на кино и за връщането ни вкъщи. Прокурорът рече, че след показанията на Мари при следствието прегледал програмата на кината от въпросната дата. Допълни, че Мари сама ще каже какъв филм сме гледали тогава. С почти беззвучен глас Мари поясни, че филмът е бил с Фернандел. Когато тя свърши, в залата царуваше пълна тишина. Тогава прокурорът се изправи, беше много сериозен и с глас, който наистина намерих за вълнуващ, отрони бавно, като ме сочеше с пръст: „Господа съдии, на другия ден след смъртта на майка си този човек се е къпал, започнал е извънбрачна връзка и е отишъл да се смее на някаква комедия. Нямам какво повече да добавя.“ Той седна, все тъй сред тишина. Но изведнъж Мари избухна в

плач, заяви, че не било така, че имало друго нещо, че са я насилили да каже обратното на това, което мислела, че ме познавала добре и че нищо лошо не съм направил. Но по знак на председателя разсилният я отведе и заседанието продължи.

Едва ли някой след това слушаше Масон, който твърдеше, че съм бил честен човек, „нещо повече, добър човек“. Едва ли са чули и Саламано, когато той разправяше как съм бил мил с кучето му и когато отговори на един въпрос, отнасящ се до майка ми и мен, като заяви, че съм нямал вече какво да казвам на мама и че поради това съм я изпратил в приют. „Трябва да разберете — повтаряше Саламано, — трябва да разберете.“ Но никой, изглежда, не разбираше. Отведоха го.

После дойде ред на Ремон, който беше последният свидетел. Ремон ми направи бегъл знак и веднага отсече, че съм бил невинен. Но председателят заяви, че не му искат оценки, а факти. Прикани го да чака въпроси, за да отговаря. Накараха го да уточни връзките си с жертвата. Ремон се възползува от това, за да каже, че убитият е мразел именно него, откакто наплескал сестра му. После председателят го попита дали жертвата не е имала причини да мрази мен. Ремон каза, че моето присъствие на плажа е било случайно. Тогава прокурорът го попита как е станало така, че писмото, което е първопричина на драмата, е било мое дело. Ремон отговори, че е било случайно. Прокурорът го обори, като каза, че в тази история премного се злоупотребява със случайността. Той поиска да знае дали случайно съм се намесил, когато Ремон е плескал любовницата си, дали случайно съм бил свидетел в участъка и дали пак случайно моите тогавашни показания са се оказали така благоприятни за него. Накрая попита Ремон какви са средствата му за препитание и понеже той отговори: „Магазинер“, прокурорът заяви на съдиите, че както е общоизвестно, свидетелят упражнява професията на сутеньор. Аз съм бил негов съучастник и негов приятел. Ставало дума за една мръсна драма от най-долно естество, утежнена от факта, че човек имал работа с морално чудовище. Ремон поиска да се защити и моят адвокат също протестира, но им казаха, че трябва да оставят прокурора да свърши. Той продължи: „Малко неща имам още да добавя. Беше ли ваш приятел?“ — попита той Ремон. „Да — потвърди Ремон, — беше мой приятел.“ Тогава прокурорът ми постави същия въпрос и аз погледнах Ремон, който не извърна очи. Отговорих: „Да.“ Прокурорът се обърна към съдебните заседатели и заяви: „Същият този човек, който на другия ден след смъртта на майка си се е отдавал на най-безсрамен разврат, е убил по нищожен повод с цел разчистване на сметки във връзка с неокачествим безнравствен случай.“

След това седна. Но моят адвокат, изгубил търпение, възкликна, вдигайки ръце така, че ръкавите му се смъкнаха и разкриха гънките на колосаната риза: „В края на краищата, в какво е обвинен: че е погребал майка си или че е убил човек?“ Публиката се разсмя. Но прокурорът пак стана, загърна се в тогата си и заяви, че трябва да имаш наивността на почитаемия защитник, за да не почувствуващ, че между тези два факти има дълбока, патетична и съществена връзка. „Да — провикна се той гръмко, — аз обвинявам този човек, че е погребал майка си със сърце на престъпник.“ Тази декларация, изглежда, направи силно впечатление на публиката. Моят адвокат вдигна рамене и изтри потта, която покриваше челото му. Но самият той изглеждаше някак разколебан и аз разбрах, че за мен нещата не вървят добре.

Заседанието беше закрито. Когато излязох от съдебната зала, за да се кача в колата, за миг преоткрих дъха и цвета на лятната вечер. В мрака на моя подвижен затвор улавях, като че ли от дъното на умората си, един по един всички познати шумове на града, който обичах и в който ми се бе случвало понякога да се чувствавам доволен. Виковете на вестникарчетата в успокоения вече въздух, последните птици на площада, подвикванията на продавачите на сандвичи, скрибуцането на трамваите по острите завои на града и шепотът на небето, преди нощта да се спусне над пристанището, всичко това представляваше за мен маршрут на слепец, който ми бе добре известен, преди да вляза в затвора. Да, беше часът, в който — вече много отдавна — аз се чувствавах доволен. Онова, което ме очакваше тогава, беше винаги лек сън без сънища. И все пак нещо се беше променило, защото в очакване на утрешния ден се озовах отново в килията си. Като че ли познатите пътища, очертани в летните небеса, можеха да отвеждат както към затвора, така и към невинни сънища.

Дори и на подсъдимата скамейка е интересно да слушаш как говорят за теб. Мога да кажа, че през време на речите на прокурора и на моя адвокат за мен се говори много, и то сякаш повече за мен, отколкото за моето престъпление. Всъщност различавах ли се толкова тези речи? Адвокатът вдигаше ръка и пледираше, че съм виновен, но със смекчаващи вината обстоятелства. Прокурорът протягаше ръка и разкриваше вината, но без смекчаващи вината обстоятелства. Едно обаче смътно ме смущаваше. Въпреки моята тревога понякога ми идваше да се намеся, но тогава адвокатът ми казваше: „Мълчете, така е по-добре за делото ви.“ В известен смисъл като че ли това дело се разглеждаше извън мен. Всичко се развиваше без моя намеса. Съдбата ми се определяше, без да се вземе моето мнение. От време на време изпитвах желание да прекъсна всички и да заявя: „Но все пак кой е обвиняемият? Важно нещо е да си обвиняемият. И аз имам нещо да кажа.“ Но ако размислех, нямаше какво да кажа. Впрочем трябва да призная, че интересът, който човек изпитва да приковава вниманието на хората, не трае дълго. Например речта на прокурора ми дотегна много бързо. Само някои откъси, жестове или цели тиради, но обособени от цялото, ми направиха впечатление или събудиха интерес в мен.

Основната му идея беше, ако добре съм схванал, че съм обмислил предварително престъплението си. Поне това се опита да докаже. Както сам твърдеше: „Аз ще го докажа, господа, и ще го докажа двойно. Най-напред под ослепителната светлина на фактите и след това под мрачното осветление, което черпя от психологията на тази престъпна душа.“ Той обобщи фактите, започвайки от смъртта на мама. Припомни моята безчувственост, припомни, че не съм знаел възрастта на мама, припомни посещението на плажа на следващия ден с една жена, киното, Фернандел и накрая завръщането с Мари. В оня момент не можах да го разбера веднага, защото той казваше „неговата любовница“, а за мен тя си беше Мари. После стигна до историята с Ремон. Намирах, че не липсваше яснота в начина, по който разглеждаше събитията. Това, което казваше, беше правдоподобно. Бил съм написал писмото в пълно съгласие с Ремон, за да подмамя неговата метреса и да стане жертва на грубиянщините на един мъж „със съмнителен морал“. Бил съм предизвикал на плажа противниците на Ремон. Той е бил ранен. Поискал съм револвера му. Върнал съм се сам, за да си послужи с него. Убил съм арабина така, както съм бил замислил да го убия. Изчакал съм. И „за да бъда сигурен, че съм си свършил работата“, съм изстрелял още четири куршума бавно, без колебание, разсъдливо, така да се каже.

„Ето, господа — заключи прокурорът. — Пред вас аз възпроизведох нишката на събитията, която е довела този човек до извършването на едно напълно съзнателно убийство. Наблягам на това — каза той. — Защото не става дума за обикновено убийство, за необмислено действие, което бихте могли да сметете за смекчено от обстоятелствата. Този човек, господа, е умен. Вие го чухте, нали? Той умее да отговаря. Той познава цената на думите. И не е възможно да се твърди, че е действувал, без да съзнава какво върши.“

Слушах и чувах, че ме смятат за умен. Но не разбихах добре как особеностите на един обикновен човек могат да се превърнат в съкрушителни обвинения по отношение на един подсъдим. Във всеки случай това ме поразя и аз престанах да слушам прокурора до момента, когато го чух да казва: „Изрази ли поне съжаление? Съвсем не, господа. Нито веднъж през време на следствието този човек не се е показал развълнуван от своето ужасно престъпление.“ В този миг той се обърна към мен и ме посочи с пръст, като продължаваше да ме уличава, без всъщност да разбирам ясно защо. Без съмнение нямаше как да не призная, че е прав. Не съжалявах много за деянието си. Но подобна настървеност ме учудваше. Искаше ми се да се опитам сърдечно, почти с топло чувство да му обясня, че никога не съм могъл да съжалявам истински за нещо. Винаги бях завладян от това, което щеше да се случи днес или утре. Но естествено в положението, в което ме бяха поставили, не беше допустимо да говоря с никого по този начин. Нямах право да се показвам сърдечен, сговорчив. И се опитах да слушам още, защото прокурорът започна да говори за моята душа.

Казваше, че бил вникнал в нея и че нищо не намерил, господа съдебни заседатели. Казваше, че всъщност съм нямал никаква душа, нищо човешко и че ми били чужди всички морални принципи, които пазят човешките сърца. „Без съмнение — добави той — не бихме могли да го обвиняваме за това. Не можем да се оплакваме, че му липсва нещо, което не е бил способен да придобие. Но когато става дума за този съд, съвършено отрицателната добродетел на търпимостта трябва да се издигне до по-трудно достъпната, но по-висша добродетел на справедливостта. Особено когато душевната пустота, такава, каквато се разкрива у този човек, се превръща в пропаст, където обществото може да пропадне.“ Тогава той заговори за моето отношение към мама. Повтори казаното по време на дебатите. Но се разпростря много повече, отколкото върху моето престъпление, приказва даже толкова дълго, че в края на краищата не чувствах вече нищо друго освен горещината на утринта. Поне до оня момент, когато прокурорът се спря и след кратко мълчание продължи с много нисък и много проникновен глас: „Същият този съд, господа, ще съди утре най-ужасното престъпление: отцеубийството.“ Според него въображението било безсилно да си представи такова жестоко посегателство. Смеел да се надява, че човешката правда щяла да възмезди без снизхождение. Но не се страхувал да каже, че ужасът, който му вдъхвало това престъпление, почти отстъпвал пред ужаса, който му вдъхвала моята безчувственост. Пак според него тоя, който убивал морално майка си, се разграничавал от човешкото общество на същото основание, както оня, който вдигнал смъртоносна ръка над твореца на своя живот. Във всички случаи първият подготвял действията на втория, той в известен смисъл ги предначертавал и утвърждавал. „Убеден съм, господа — добави той, повишавайки глас, — че не ще сметнете мисълта ми за твърде дрзка, ако кажа, че човекът, седнал на тази скамейка, е виновен и за убийството, което утре този трибунал ще трябва да съди. И съобразно с това той трябва да бъде наказан.“ Тук прокурорът избърса лицето си, лъснало от пот. Накрая рече, че задачата му е мъчителна, но ще я изпълни неотклонно. Заяви, че аз съм чужд на едно общество, най-съществениите правила на което не зачитам, и че не мога да се позовавам на човешкото сърце, чиито елементарни реакции не познавам. „Аз искам от вас живота на този човек — каза той — и го искам с чиста съвест. Защото, ако през време на моята дълга кариера ми се е случвало да изисквам смъртни наказания, то никога по-силно от днес не съм чувствувал това мъчително задължение оправдано, непоколебимо, осветено от съзнанието за един неотменен и свят дълг и от ужаса, който изпитвам пред едно човешко лице, по което чета само чудовищност.“

Когато прокурорът седна, настъпи доста дълго мълчание. Колкото до мен, аз бях просто замаян от горещината и от изненада. Председателят се поизкашля и с много нисък глас попита дали имам да добавя нещо. Станах и тъй като имах желание да говоря, казах, при това малко наслуки, че не съм имал намерение да убивам арабина. Председателят отвърна, че това е само едно твърдение, че дотук не можел добре да схване системата на моята защита и щял да бъде доволен, преди да изслуша моя адвокат, ако аз уточня мотивите на своето деяние. Казах набързо, като обърквах малко думите и си давах сметка за смешното си положение, че причината е била слънцето. В залата се чуха смехове. Моят адвокат сви рамене и веднага след това му дадох думата. Но той заяви, че е късно, че имал да говори с часове и че моли да отложат заседанието за следобед. Съдът се съгласи.

Големите вентилатори продължиха и следобед да раздвижват тежкия въздух в залата, а малките многоцветни ветрила на съдиите се движеха всички в една и съща посока. Струваше ми се, че пледоарията на моя адвокат никога няма да свърши. Все пак по едно време взех да го слушам, защото той казваше: „Вярно, че аз убих.“ После продължи със същия тон, казвайки „аз“ винаги когато говореше за мен. Бях много учуден. Наведох се към единия от полицаите и го попитах какво означава това. Той ми нареди да мълча, но след малко добави: „Всички адвокати правят така.“ Помислих си, че по тоя начин пак ме отстранява от делото, свежда ме до нула и в известен смисъл ме подменя със себе си. Но ми се струва, че вече бях твърде далеч от съдебната зала. А и адвокатът ми изглеждаше смешен. Претупа въпроса с предизвикателството и след това също заговори за моята душа. Но според мен с много по-малко талант от прокурора. „И аз — рече той — вникнах в тази душа, но противно на изтъкнатия представител на прокурорското съсловие намерих в нея нещо и мога да кажа, че четох там като в отворена книга.“ Бил прочел, че съм

порядъчен човек, усърден, неуморим работник, верен на фирмата, която ме наела, обичан от всички, състрадателен към нещастията на другите. Според него съм бил образцов син, който издържал майка си, докато е можел. Накрая съм се надявал, че старческият дом ще даде на старата жена удобствата, които моите средства не ми позволявали да ѝ доставя. „Учудвам се, господа — добави той, — че във връзка е този приют се вдигна такъв голям шум. Защото в края на краищата, ако трябва да се даде доказателство за полезността и благородната задача на подобни заведения, нужно е ясно да се каже, че самата държава ги субсидира.“ Само че той не говори за погребението и почувствувах, че тъкмо това липсваше в неговата пледоария. Но поради всички тези дълги фрази, всички тези дни и безкрайни часове, през които се говореше за моята душа, добих впечатлението, че всичко се превръща в някаква безцветна вода, от която ми се завиваше свят.

Спомням си само, че накрая, докато моят адвокат говореше, от улицата прозвуча през цялото пространство от зали и кабинети и стигна чак до мен свирката на някакъв продавач на сладолед. Врхлетяха ме спомени от един живот, който вече не ми принадлежеше, но в който бях изпитал най-скромните и най-мъчно изкореними свой радости: миризмите на лятото, квартала, който обичах, нощното небе, смеха и роклите на Мари. Тогава чувството, че стоя без всякаква полза на това място, сви гърлото ми и изпитах само нетърпение да се свърши всичко час по-скоро и отново да намеря килията си и съня. Едва долових как моят адвокат възкликна в заключение, че съдиите не ще изпратят на смърт един почтен труженик, погубен от мимолетен смут, и поиска смекчаващи вината обстоятелства за едно престъпление, вследствие на което аз вече носех, като най-сигурно възмездие, вечното угризение на съвестта. Съдът прекрати заседанието и адвокатът седна изтощен. Но неговите колеги дойдоха при него, за да му стиснат ръка. Чух: „Великолепно, драги.“ Един от тях даже ме взе за свидетел. „Нали?“ — каза ми той. Аз потвърдих, но моят комплимент не беше искрен, защото бях много изморен.

А навън денят си отиваше и горещината не беше вече така силна. По някои шумове от улицата, които дочувах, отгатвах сладостта на вечерта. Тук всички чакахме. И това, което чакахме заедно, засягаше само мен. Пак огледах залата. Всичко беше така, както в първия ден. Срегнах погледа на журналиста със сивото сако и на жената-автомат. Това ме накара да си спомня, че през цялото време, докато процесът траеше, не бях потърсил с поглед Мари. Не я бях забравил, но бях много зает. Видях я между Селест и Ремон. Тя ми направи малък знак, като че ли казваше: „Най-сетне“, и видях нейното поразтревожено лице, което се усмихваше. Но чувствувах, че сърцето ми се е затворило и даже не бях способен да отговоря на усмивката ѝ.

Съдът влезе отново. Много бързо зададох серия въпроси на съдебните заседатели. Чух „виновен за убийството“... „предумисъл“... „смекчаващи вината обстоятелства“. Съдебните заседатели излязоха, а мен ме отведоха в стаичката, където бях вече чакал. Адвокатът дойде при мен: беше твърде словоохотлив и ми говори с повече доверие и сърдечност от когато и да било. Смяташе, че всичко ще се уреди и че ще се отърва с няколко години затвор или каторга. Попитах го дали има възможност за касация, в случай че присъдата е неблагоприятна. Каза ми, че няма. Неговата тактика била такава, за да не предизвиква съдебните заседатели. Обясни ми, че една присъда не може да се касира току-така. Това ми се стори убедително и аз се съгласих с неговите разсъждения. Беше съвсем естествено, ако човек хладнокръвно погледнеше на въпроса. В противен случай би имало твърде много безполезни преписки. „Във всеки случай — заяви адвокатът — можем да обжалваме. Но убеден съм, че изходът ще бъде благоприятен.“

Чакахме много дълго, повече от три четвърти час, мисля. Най-после се чу звънец. Адвокатът ме остави с думите: „Председателят на съда ще прочете отговорите. Вас ще ви доведат чак при обявяването на присъдата.“ Затръшнаха се врати. Хора затичаха по стълби, за които не знаех дали са близо или далеч. После чух някакъв глух глас да чете нещо в съдебната зала. Когато звънецът прозвуча отново и вратата на стаичката се отвори, посрещна ме мълчанието на залата, мълчанието и ме обзе особено чувство, щом забелязах, че младият журналист си беше извърнал очите. Не погледнах към Мари. Не ми остана време, защото председателят ми каза в някаква странна форма, че главата ми ще бъде отсечена на публично място в името на френския народ. Стори ми се, че тогава разпознах чувството, което четях по всички лица. Мисля, че беше чувство

на уважение. Полицайте бяха много благи с мен. Адвокатът сложи ръката си върху китките ми. Вече не мислех за нищо. Но председателят ме попита дали имам какво да добавя. Размислих. Казах: „Не.“ И тогава ме отведоха.

V

За трети път отказах да приема свещеника. Нямам какво да му кажа, нямам желание да говоря, и бездруго много скоро ще го срещна. В този момент просто ме интересува как да се отскубна от механизма, как да науча дали има изход от неизбежното. Смениха ми килията. Оттук, когато съм легнал, виждам небето, виждам само него. Прекарвам дните си, като гледам по неговия лик смяната на цветовете, която води деня към нощта. Просвам се, слагам ръце под главата си и чакам. Не знам колко пъти вече се питах дали има примери на осъдени на смърт, които са успели да се откопчат от безпощадния механизъм, да изчезнат преди екзекуцията, да разкъсат кордона от полицаи. Тогава се упреквах, че не съм обръщал достатъчно внимание на описанията на екзекуции. Човек би трябвало винаги да се интересува от тези въпроси. Никога не знае какво може да се случи. Като всички, и аз бях чел репортажи във вестниците. Но сигурно съществуваша специални книги, които никога не бях полюбопитствувал да прочета. Там може би щях да намеря описания на бягства. Щях да науча, че поне в един случай колелото се беше спряло, че в този неудържим предумисъл случайността и късметът поне веднъж бяха променили нещо. Поне веднъж! В известен смисъл вярвам, че това би ми било достатъчно. Самото ми сърце щеше да свърши останалото. Вестниците често говореха за дълг към обществото. Според тях той трябваше да се плати. Но това не въздейства на въображението. Важното беше да съществува възможност за изплъзване, за скок отвъд неумолимия ритуал, за безумен бяг, който би дал шанс на надеждата. Естествено надеждата — това беше да бъдеш убит на ъгъла на някоя улица, от куршум, както си тичаш. Но ако преценим добре, нищо не ми позволяваше този лукс, всичко ми го забраняваше, механизмът ме заклещваше отново.

Въпреки доброто си желание не можех да приема тази безобразна очевидност. Защото в края на краищата имаше смешно несъответствие между присъдата, която я обосноваваше, и нейното непоколебимо протичане от момента, в който тази присъда беше произнесена. Фактът, че присъдата беше прочетена в двадесет, а не в седемнадесет часа, фактът, че можеше да бъде друга, че е била издадена от обикновени хора, които се преобличат, че беше писана на сметката на едно толкова неопределено понятие като френския народ (или немския, или китайския), струваше ми се, че наистина всичко това отнема много от сериозността на такова едно решение. Все пак бях принуден да призная, че от секундата, в която то беше взето, неговите последици ставаха тъй очевидни, тъй сериозни, както присъствието на стената, в която притисках тялото си.

В моменти на подобен размисъл си спомнях една история, която мама ми разказваше за моя баща. Аз не го познавах. Единственото, което знаех със сигурност за него, беше може би следния случай, който навремето мама ми беше разправяла: отишъл да види екзекутирането на някакъв убиец. Просто се поболял при мисълта, че ще отиде. И все пак на сутринта отишъл, а като се върнал, повръщал известно време. Баща ми малко ме отвращаваше тогава. Сега разбирах, че е било съвсем естествено. Как не бях осъзнал, че нищо не е така важно, както изпълнението на смъртно наказание, и че това всъщност е единственото наистина интересно нещо за всеки човек! Ако някога излезех от този затвор, щях да ходя да гледам всички изпълнения на смъртни присъди. Струва ми се, че грешах, като си представях подобна възможност. Защото при мисълта да се видя свободен рано някоя сутрин, отвъд полицейския кордон, от другата страна, така да се каже, при мисълта да бъда зрителят, който идва да гледа и който може после да повръща, в сърцето ми се надигаше вълна от откровена радост. Но това не беше разумно. Грешах, като се поддавах на такива предположения, защото миг по-късно ми ставаше така ужасно студено, че се свивах под завивката. Зъбите ми тракаха, без да мога да се овладеея.

Но естествено човек не може да бъде винаги благоразумен. Друг път например съставях законопроекти. Променях наказанията. Бях забелязал, че същественото е да се даде някакъв шанс

на осъдения. Един на хиляда, това беше достатъчно, за да се уредят много неща. Струваше ми се например, че е възможно да се изнамери някакво химическо съединение, чието поглъщане ще убие пациента (така го наричах: пациента) в деветдесет на сто от случаите. Той ще го знае, това беше условието. Защото, като обмислих добре и разгледах нещата хладнокръвно, установих, че несъвършенството при отсичането на главата бе фактът, че нямаше никакъв шанс за спасение, абсолютно никакъв. С една дума, смъртта на пациента беше определена окончателно. Беше решен въпрос, напълно установена комбинация, уговорено споразумение, което не подлежеше на преразглеждане. Ако по чудо ударът не сполучеше, повтаряха го. Вследствие на което, и това беше досадното, осъденият трябваше да си пожелае сам машината да действа добре. Казах си, че това е несъвършената страна. Така е в известен смисъл. Но пък иначе бях принуден да призная, че цялата тайна на една добра организация е в това. Накратко: осъденият е принуден да съдейства морално. В негов интерес е всичко да протече без засечка.

Бях принуден да установя също, че досегашните ми представи по тези въпроси не бяха правилни. Дълго бях вярвал — и аз не знам защо, — че за да отидеш до гилотината, трябва да се качиш на ешафод, да вървиш нагоре по стъпала. Смятам, че причината за това е революцията от 1789 година, тоест всичко онова, което ми бяха внушили или ми бяха показали по този въпрос. Но една заран си спомних фотографията, публикувана във вестниците по повод на някаква шумна екзекуция. В действителност машината беше поставена на земята по най-обикновен начин. Беше много по-тясна, отколкото си мислех. Доста странно бе, че не се бях сетил по-рано за това. Тази машина на снимката ми беше направила впечатление със своя вид на прецизна творба, завършена и блестяща. Човек винаги преувеличава в представите си онова, което не познава. Трябваше да призная обаче, че всичко беше просто: машината е на еднакво равнище с човека, който върви към нея. Той отива към нея така, както би вървял към друг човек. Това също беше досадно. Едно изкачване на ешафода, едно издигане към небето — за такива неща можеше да се залови въображението. Докато тук техниката наново унищожаваше всичко: убиваха човека дискретно, малко срамежливо и с голяма точност.

И за други две неща мислех през цялото време: за зората и за моето обжалване. Но сам се призовавах към разум и се опитвах да не мисля повече за това. Лягах, гледах небето, мъчех се да се заинтересувам от него. То ставаше зелено, настъпваше вечер. Правех пак усилие да отклоня потока на мислите си. Слушах как бие сърцето ми. Не бях способен да си представя, че този шум, който ме придружаваше от толкова време, може някога да спре. Никога не съм имал истинско въображение. А се опитвах да си представя мига, когато ударите на това сърце няма да откликват вече в моята глава. Но напразно. Зората или моето обжалване бяха в мен самия. Започнах да си казвам, че най-разумно беше в нищо да не се насилвам.

Знаех, че те идват призори. Всъщност прекарвах нощите си в очакване на зората. Никога не съм обичал да бъда изненадан. Когато има да се случи нещо, предпочитам да съм наясно. Ето защо престанах да спя освен по няколко часа през деня, и всяка нощ търпеливо чаках светлината да се роди на небесния прозорец. Най-тежък беше оня съмнителен час, в който знаех, че обикновено те действуват. Щом минеше полунощ, почвах да чакам и дебна. Никога по-рано ухото ми не беше разгадавало толкова шумове, не беше различавало толкова тихи звуци. Мога да кажа прочее, че в известен смисъл имах късмет през всичкото това време, защото така и не чух стъпки. Мама често повтаряше, че човек никога не е съвсем нещастен. В затвора аз бях съгласен с нея, когато небето се оцветяваше и когато новият ден се вмъкваше в моята килия. Защото можех да чуя и стъпки и сърцето ми да се пръсне. Макар че и най-малкото скърцане ме хвърляше към вратата, макар че с прилепено към дървото ухо отчаяно чаках, докато чуех собственото си дишане, и се ужасявах, че е хрипливо и така приличащо на кучешко скимтене, в крайна сметка сърцето ми не се пръсваше и аз пак печелех двадесет и четири часа.

По цял ден мислех за моето обжалване. Струва ми се, че извлякох най-голяма полза от тази представа. Пресмятах последствията и извличах от разсъжденията си най-благоприятен ефект. Спирах се винаги на най-лошото предположение: моето обжалване е отхвърлено. „Е, добре, значи, ще умра.“ Това беше очевидно повече, отколкото каквото и да било. Но всеки човек знае, че животът не си струва труда да бъде изживян. Всъщност бях съвсем наясно, че самият факт

дали ще умреш на тридесет или на шестдесет години има малко значение, защото естествено и в двата случая други мъже и други жени ще живеят, и то в продължение на хиляди години. В края на краищата нищо не беше по-ясно. Дали сега или след двадесет години — аз все пак щях да умра. В такива мигове това, което малко ме смущаваше в моето умозаключение, беше онзи ужасен трепет, който долавях в себе си при перспективата за двадесет години бъдещ живот. Но можех да го потисна, представяйки си какви щяха да бъдат моите мисли след двадесет години, когато щеше все пак да се наложи да стигна дотам. Щом човек трябва да умре, как и кога, това вече очевидно не е важно. Значи (а трудното беше да не изгубвам от поглед всичко онова, което това „значи“ представляваше като изводи), значи трябваше да приема отхвърлянето на моето обжалване.

От този миг, само от този миг нататък имах, така да се каже, правото, позволявах си в известен смисъл да засегна втората хипотеза: помилван съм. Досадното бе, че трябваше да поукротявам оня пламенен порив на кръвта и на тялото, който разпалваше в очите ми безумна радост. Трябваше да се старая да съдържа този вик, да го осмисля. Трябваше да бъде естествен даже при подобна хипотеза, за да направя по-приемлива моята примиреност с първата. Когато успях, печелех един час спокойствие. Това все пак беше от значение.

Именно в един такъв момент отказах още веднъж да приема свещеника. Бях легнал и долавях приближаването на лятната вечер по особеното избледняване на небето. Току-що бях отхвърлил моето обжалване и чувствавах как вълните на кръвта ми се движат равномерно в мен. Нямах нужда от свещеник. За пръв път от доста дълго време мислех за Мари. От много дни тя не ми пишеше вече. Тази вечер размислих и си рекох, че навярно би се е уморила да бъде любовница на един осъден на смърт. Мина ми през ум също, че е възможно да е болна или умряла. Това беше в реда на нещата. Как бих могъл да го знам, след като извън нашите тела, сега разделени, нищо не ни беше свързвало и не ни напомняше един за друг. А и от този миг нататък споменът за Мари щеше да ми бъде безразличен. Мъртва, тя вече не бе в състояние да ме интересува. Намирах това за нормално, така както разбирах прекрасно, че след смъртта ми хората ще ме забравят. Не можех вече да ги интересувам. Не можех даже да кажа, че такава мисъл ми се струваше мъчителна.

Точно тогава влезе свещеникът. Когато го видях, леко потреперих. Той го забеляза и ме призова да не се страхувам. Казах му, че обикновено идва по друго време. Отвърна ми, че това е едно съвсем приятелско посещение и че то няма нищо общо с моето обжалване, за което не знаел нищо. Седна на постелята и ме покани да се настаня до него. Отказах. Но намерих, че е много благ.

Поседях, опрял лакти на коленете, с наведена глава, като гледаше ръцете си. Те бяха изящни и мускулести, напомняха ми две пъргави животинчета. Той бавно ги триеше една в друга. После остана така, обронил чело, и седя толкова дълго, че по едно време почти забравих за него.

Но изведнъж вдигна глава и ме погледна право в очите. „Защо — пророни — не желаете моите посещения?“ Отговорих му, че не вярвам в Бога. Искаше да знае дали съм сигурен в това и аз казах, че нямам какво да се питам: този въпрос ми се струваше без значение. Тогава той отметна рамене, облегна се на стената и положи длани на бедрата си. Почти без да дава вид, че говори на мен, подчерта, че човек понякога се мисли за сигурен в нещо, а в действителност не е. Не отвърнах. Той се взря в мен и запита: „Какво мислите за това?“ Отговорих, че е възможно. Във всеки случай може би не бях сигурен какво в действителност ме интересува, но бях съвсем сигурен какво не ме интересува. И именно това, за което той ми говореше, не ме интересуваше.

Извърна поглед и като продължи да седи в същата поза, ме попита дали не говоря така от крайно отчаяние.

Обясних му, че не съм отчаян. Беше ме само страх, което си бе напълно естествено. „Бор би ви помогнал тогава — забеляза той. — Всички ония, които съм познал във вашето положение, се обръщаха към него.“ Признах, че си е било тяхно право. Това доказваше също, че са имали време за подобна постъпка. Що се отнася до мен, не исках да ми помагат и ми липсваше именно време, за да се интересувам от работи, които не ме интересуваха.

В този миг ръцете му направиха гневен жест, но той се овладя и взе да оправя гънките на расото си. Когато свърши, обърна се към мен, наричайки ме „приятелю мой“: добави, че ми

говори така не защото съм бил осъден на смърт; по негово мнение всички сме осъдени на смърт. Но аз го прекъснах, като му казах, че не е едно и също и че освен това такава мисъл не може да бъде в никакъв случай утешение. „Наистина — съгласи се той. — Но вие ще умрете по-късно, ако не умрете днес. Тогава ще се постави същият въпрос. Как ще се отнесете към това ужасно изпитание?“ Казах му, че ще се отнеса точно така, както се отнасям в сегашния момент.

При тези думи той стана и пак ме погледна право в очите. Тази игра и аз я умеех. Така се шегувах често с Еманюел или Селест и обикновено те извърщаха поглед. Свещеникът също го биваше, веднага разбрах: погледът му не трепваше. А също и гласът му не трепна, когато ми рече: „Нима нямате вече никаква надежда и живеете с мисълта, че ще умрете напълно?“ — „Да“ — отговорих аз.

Тогава той наведе глава и седна отново. Заяви, че ме съжалява. Смяташе, че е невъзможно човек да понесе това. Аз само почувствувах, че започва да ме отегчава. На свой ред се обърнах и отидох под прозорчето. Опрях рамо на стената. Без да следя добре какво казва, чух, че отново почва да ме разпитва. Гласът му беше разтревожен и настойчив. Разбрах, че е развълнуван, и го заслушах по-внимателно.

Обясняваше как бил сигурен, че моето обжалване ще бъде прието, но аз съм носел тежестта на един грях, от който трябвало да се освободя. Според него правосъдието на хората било нищо, а правосъдието на Бога — всичко. Възразах, че съм наказан от първото. Отговори ми, че то все пак не е измilo моя грях. Казах му, че не знам какво е това грях. Научих само, че съм виновен. Бях виновен, плащах си и нищо повече не можеше да се иска от мен. В този момент той стана отново и си помислих, че ако искаше да се разгъпче в тази толкова тясна килия, нямаше избор. Трябваше да седиш или да стоиш прав.

Очите ми бяха приковани в земята. Той направи крачка към мен и се спря, като че ли не смееше да се приближи. Гледаше небето през решетките. „Вие се лъжете, сине мой — промълви, — биха могли да поискат и повече от вас. Може би ще поискат.“ — „Че какво още?“ — „Могат да поискат да видите.“ — „Да видя какво?“

Свещеникът се озърна и отговори с глас, който изведнъж ми се стори много уморен: „От всички тези камъни блика болка, знам това. Винаги съм ги гледал с мъчителна тревога. Но вдън душа знам, че и най-клетите от вас са виждали да се откроява от техния мрак един божествен образ. От вас се иска да видите този образ.“

Пооживих се. Отвърнах, че от месеци насам гледам тези стени. Нищо и никого на света не познавам по-добре от тях. Може би преди доста време и да съм търсил в тях някакъв образ. Но този образ имаше цвета на слънцето и пламъка на желанието: той беше образът на Мари. Бях го търсил напразно. Сега всичко беше свършено. И във всичките случаи не бях видял нищо да се откроява върху тези жалки камъни.

Свещеникът ме погледна с известна тъга в очите.

Сега цял се бях облегал на стената и светлината се стичаше по челото ми. Той изрече няколко думи, които не чух, и ме попита много бързо дали му позволявам да ме прегърне. „Не“ — отказах. Обърна се и тръгна към стената, по която бавно прокара ръка. „Толкова ли обичате тази земя?“ — промърмори той. Не отговорих.

Дълго остана обърнат с гръб. Неговото присъствие ми тежеше и ме дразнеше. Канех се да го помоля да си отиде, да ме остави, когато той се обърна към мен и внезапно се провикна с особен жар: „Не, не мога да ви вярвам. Сигурен съм, че ви се е случвало да желаете и друг живот.“ Отговорих му, че естествено, но че това има толкова значение, колкото да желаеш да бъдеш богат, да плуваш бързо или да имаш по-хубава уста. Това са желания от един и същ характер. Но той ме прекъсна, искаше да знае как виждам този друг живот. Тогава му креснах: „Един живот, в който ще мога да си припомням този“, и веднага добавих, че ми е дошло до гуша. Искаше да ми говори още за Бога, но аз се приближих до него и се опитах да му обясня за последен път, че ми остава малко време. Не исках да го губя с разговори за Бога. Опита се да смени темата, като ме попита защо го наричам „господине“, а не „отче“. Това ме раздразни и му отвърнах, че той не ми е отец: той е с другите.

„Не, сине мой — възрази той, слагайки ръката си на рамото ми. — Аз съм с вас. Но вие сте неспособен да го проумеете, защото сърцето ви е сляпо. Ще се моля за вас.“

Тогава, не знам защо, нещо се скъса в мен. Започнах да крещя с цяло гърло и го ругаех, и му казвах да не се моли. Бях го хванал за яката на расото. Изсипвах върху него всичко онова, което се бе набрало в сърцето ми, изсипах го до дъно, с изблици на радост и на яд. Той изглеждаше така уверен, нали? А тази негова увереност не струваше и пукната пара. Той даже не беше сигурен дали живее, защото живееше като мъртвец. Аз като че ли не разполагах с нищо. Но бях сигурен в себе си, сигурен във всичко, по-сигурен от него, сигурен в живота си и в тази смърт, която щеше да дойде. Да, това беше всичко, което имах. Но поне държах тази истина така, както и тя ме държеше. Аз бях имал право, още имах право, винаги имах право. Бях живял по един начин, но бих могъл да живея и по друг. Бях правил някои неща и не бях правил други. Не бях направил еди-какво си, но пък бях направил друго. Е, та какво? Като че ли през всичкото време бях чакал тази минута и ранното утро, когато щях да бъда оправдан. Нищо, нищо нямаше значение и аз знаех добре защо. Той също знаеше защо. От дълбочината на моето бъдеще, през целия абсурден живот, който бях водил, един неясен полъх се изкачваше към мен през годините, които още не бяха дошли, и този полъх изравняваше по пътя си всичко, което ми се предлагаше в годините, които живях и които не бяха по-реални. Какво значение имаше за мен смъртта на другите, любовта на една майка, какво значение имаше за мен неговият Бог, животът, който човек избира, съдбите, които хората избират, щом една-единствена съдба трябваше да избере мен и с мен милиарди привилегировани, които като него се наричат мои братя! Разбираше ли той, разбираше ли впрочем? Целият свят беше привилегирован. Имаше само привилегировани. Другите също ще ги осъдят един ден. Него също ще го осъдят. Какво значение има, ако, обвинен в убийство, той бъде екзекутиран, защото не е плакал на погребението на майка си? Кучето на Саламано струваше колко жена му. Дребната жена-автомат беше толкова виновна, колкото парижанката, за която се беше оженил Масон, или колкото Мари, която имаше желание да се ожени за нея. Какво значение имаше, че Ремон ми беше толкова приятел, колкото и Селест, който струваше повече от него? Какво значение имаше, че Мари днес се целува с някой нов Мъорсо? Разбираше ли изобщо той този осъден и че от дълбините на моето бъдеще... Задъхвах се, докато крещях всичко това. Но вече отскубвах свещеника от ръцете ми и пазачите ме заплашваха. Той обаче ги успокои и за миг се втрени в мен мълчаливо. Очите му бяха пълни със сълзи. Обърна се и изчезна.

Щом излезе, аз се успокоих. Бях изтощен и се хвърлих върху постелята си. Мисля, че спях, защото се опомних със звезди по лицето си. До мен достигаха шумове от полето. Мирис на земя, на сол, на нощ освежаваше слепоочията ми. Чудното спокойствие на заспалото лято навлизаше в мен като прилив. В този миг, на границата между нощта и зората, завиха сирени. Те известяха отпътуванията към един свят, който сега винаги ми беше безразличен. За пръв път от много дълго време си помислих за мама. Стори ми се, че разбирам защо в края на живота си тя си беше намерила „годеник“, защо беше искала да повтори играта. Там, там също, около онзи приют, където гаснеше животът, вечерта беше донякъде меланхолично примирение. Тъй близо до смъртта мама навярно се е чувствувала освободена и готова да преживее всичко отначало. Никой, никой нямаше право да я оплаква. И аз се усетих също така готов да преживея всичко отначало. Като че ли неимоверната ярост ме беше пречистила от злото, изпразнила от надеждата. През тази нощ, натежала от знамения и звезди, за пръв път се отдадох на нежното безразличие към света. Усещайки го тъй еднакъв с мен, като брат най-сетне, почувствувах, че съм бил щастлив и че още съм щастлив. За да бъде всичко изчерпано, за да се чувствам по-малко самотен, оставаше ми просто да пожелаая да има много зрители в деня на моята екзекуция и те да ме посрещнат с викове на омраза.

Приложения

Жан-Пол Сартр
Обяснение на „Чужденецът“

[* Студията е отпечатана за първи път през февруари 1943 в списание „Кайе дю Сюд“, а впоследствие е включена от Сартр в сборника „Ситуации I“, обединяващ литературни и философски статии.]

Едва-що излязъл от печат „Чужденецът“ на господин Камю постигна широко одобрение. Повсеместно се повтаря, че това е „най-добрата книга от Първата световна война насам“. В рамките на литературната продукция за този период самият роман създава впечатление за „чуждост“.

В есето „Митът за Сизиф“, издадено няколко месеца по-късно, господин Камю ни предостави точен коментар на своя роман: неговият герой не е нито добър, нито лош, нито морален, нито аморален. Подобни категории не му подхождат: той принадлежи към твърде особен вид, определян от автора като абсурден. Под перото на господин Камю обаче думата приема две разграничени значения: абсурдът е и фактическо състояние, и ясното съзнание, което известни личности имат за това състояние. „Абсурден“ е онзи човек, който от същностната абсурдност безпогрешно извлича произтичащите заключения.

Неговото своеобразие (според господин Камю) е, че той следва идеите си докрай — и действително, целта му не е да трупа песимистични максими. Несъмнено абсурдът не е нито в човека, нито в света, взети поотделно; но тъй като същностната характеристика на човека е „битие в света“, абсурдът в крайна сметка съответствува на човешката участ. Ето защо на първо място той не е предмет на обикновено понятие, а се разкрива чрез отчаяно прозрение: „Ставане, трамвай, четири часа в канцеларията или в завода, обед, трамвай, четири часа работа, вечеря, сън и понеделник, вторник, сряда, четвъртък, петък и събота все в същия ритъм...“ — из „Митът за Сизиф“*. А после, внезапно, „декорът се срутва“ и ние достигаем до жестоко просветление. Тогава, ако сме способни да отхвърлим измамната подкрепа на религиите или на екзистенциалните философии, разполагаме с няколко основни очевидности: че светът е хаос, божествена равнопоставеност, родена от анархията; че няма утрешен ден, щом се умира. „... В една вселена, внезапно лишена от илюзии и светлина, човек се чувства чужденец. Това изгнание е безнадеждно, понеже е лишено от спомените за изгубеното отечество или от надеждата за обетована земя“ („Митът за Сизиф“). Защото всъщност човекът не е светът: „Ако бях дърво между дърветата (...), животът би имал смисъл или по-скоро проблемът не би съществувал, защото аз щях да бъда част от този свят. Щях да бъда този свят, срещу който се противопоставям сега с цялото си съзнание... Именно тази смехотворна причина ме противопоставя на цялото сътворение“ („Митът за Сизиф“). И така отчасти се обяснява заглавието на романа: чужденец е човекът, изправен пред света; впрочем за да именува своята творба, господин Камю би могъл да заимствува наслова на една книга от Джордж Гисинг** — „Роден в изгнание“. Чужденец е и човекът сред хората. „... Също както в някои дни зад близкото лице на една жена откриваме чужденка на мястото на тази, която сме обичали“ („Митът за Сизиф“). И най-сетне аз съм такъв спрямо самия себе си — природният човек спрямо духовния: „... чужденецът, който през някои мигове идва срещу вас в огледалото...“ („Митът за Сизиф“)

[* Всички цитати от „Митът за Сизиф“ са в превод на Пенка Пройкова и Венелин Пройков от изданието на „Народна култура“, С, 1982.]

[** Английски писател (1857–1903), автор на романи със социална насоченост, лишени от особена художествена стойност.]

Но това не е всичко: съществува влечение към абсурда. Абсурдният човек няма да се самоубие — той иска да живее, неотричайки се от никоя своя убеденост: без бъдеще, без надежда, без илюзии, а също и без примирение. Абсурдният човек се утвърждава чрез разбунтуваността. Той е втрънен в смъртта със страстна неутолимост и тази омая го освобождава: той изпитва

божествената безотговорност на осъдения на смърт. Всичко е позволено, щом Бог няма, а смърт има. Всички преживявания са равностойни, въпросът е само да ги натрупаш във възможно най-голямо количество. „Настоящият миг, редуването на настоящи мигове пред една непрестанно съзнателна душа — това е идеалът за абсурдния човек.“ („Митът за Сизиф“) Всички ценности се разпадат пред тази „етика на количествеността“; абсурдният човек, запокитен в света; разбунтуван и безотговорен, няма какво да оправдава. Той е невинен. Невинен като описаните от Съмърсет Моъм диваци, преди при тях да е дошъл пасторът, който ще им обясни що е Добро и що — Зло, кое е позволено и кое — запретиено. За него всичко е позволено. Невинен е като княз Мишкин, който живее във вечно настояще, обаяно от усмивки и безразличие. Невинен в цялата многозначност на думата — а и идиот, ако щете. Така става напълно ясно заглавието на романа. Чужденецът, когото господин Камю се стреми да обрисова, се числи именно към онези опасни невинни, скандални за обществото, понеже не приемат неговите правила на играта. Той живее сред чужденци, за които сам той е чужденец. Ето защо някои го обичат, подобно на Мари, любовницата му, която държи на него, понеже е „странен“, а други го мразят поради същата причина — като например тълпата в съда, чиято ненавист той осезаемо усеща да намира към него. Самите ние, които, отваряйки книгата, още не сме вникнали в абсурдната чувствителност, напразно бихме се опитали да го преценим според обичайните норми: той е чужденец и за нас.

И така, шокът от прочита на изречението: „Помислих си, че е минал още един неделен ден, че сега мама е погребана, че пак ще подхвана работата си и че в крайна сметка нищо не се е променило“ е търсен: той е резултат от първата ви среща с абсурда. Вие обаче навярно сте се надявали, че напредвайки в повествованието, болезненото ви чувство ще се разсее, че постепенно всичко ще бъде разяснено, осмислено, осветлено. Останали сте разочаровани: „Чужденецът“ не е книга, която обяснява; абсурдният човек не обяснява, а описва; „Чужденецът“ също така не е книга, която доказва. Господин Камю само предлага и не го е грижа да обосновава онова, което по принцип е необосноваемо. „Митът за Сизиф“ ни учи как да възприемаме романа. Там ние откриваме теорията за романа на абсурда. При все че абсурдността на човешката участ е единствената тема, „Чужденецът“ не е тезисен роман, не е плод на „доволна“ мисъл, която държи да приведе доказателства; напротив, той е дело на „ограничена, смъртоносна и разбунтувана“ мисъл и сам по себе си утвърждава ненужността на разсъждаващия разсъдък: „... изборът им (на великите писатели) да пишат образно, а не разсъдъчно, издава една тяхна обща мисъл: убеденост в безполезността на всякакъв обяснителен принцип и увереност в поучителното послание на чувствителната привидност.“ („Митът за Сизиф“) И тъй, самият факт, че господин Камю предоставя посланието си във вид на роман, разкрива у него горда скромност. Не примирение, а разбунтуваното признание на границите на човешката мисъл. Наистина, той е сметнал за свой дълг да съпроводи романното си послание с философски превод, какъвто именно е „Митът за Сизиф“, но по-нататък ще установим как следва да се възприема това удвояване. Тъй или иначе, наличието на въпросното тълкувание не накърнява самоцелността на романа. Действително, творецът в абсурда е изгубил дори илюзията, че произведението му е необходимо. Напротив, целта му е ние непрестанно да осъзнаваме неговата произволност, и би си избрал за мото думите „може и да не съществува“, които Жид е искал да напише след края на „Фалшификаторите“. Може и да не съществува — като някой камък, като някоя река, като някое лице; това е настояще, което се предоставя простичко, подобно на всички настоящи мигове в света. То е лишено дори от субективната необходимост, която хората на изкуството на драго сърце изтъкват по повод на създаването на творбите си: „Не можех да не напиша тази книга, трябваше да се освободя от нея.“ В случая откриваме в класическа форма една тема от сюрреалистичния тероризъм: художествената творба е просто лист, откъснат от даден живот. Несъмнено, тя го изразява — но би могла и да не го изразява. Впрочем всичко е равностойно: да напишеш „Бесове“, или да изпиеш едно кафе. Следователно господин Камю не търси от читателя съсредоточеното съпричастие, изисквано от писателите, които са „отдали живота си на изкуството“. „Чужденецът“ е страничка, откъсната от неговия живот. И тъй като най-абсурдният живот би следвало да е най-безплоден, романът притежава прекрасна безплодност. Изкуството е излишно разточителство. Но нека не се плашим прекомерно — отвъд парадоксите на господин Камю

съзирам няколко мъдри кантиански възгледа относно „крайността без край“ на прекрасното. Тъй или иначе, „Чужденецът“ е налице, откъснат от един живот, неоправдан, неоправдаем, безплоден, мигновен и вече загърбен от своя автор, изоставен заради други настоящи мигове. Така и трябва да го схващаме: като внезапно и кратко единение на две личности — автора и читателя — сред абсурда и отвъд основанията.

Това горе-долу ни насочва как следва да възприемаме героя от „Чужденецът“. Ако господин Камю бе имал за цел да напише тезисен роман, не би се затруднил да изобрази един чиновник, вгnezден в лоното на своето семейство, който внезапно бива споходен от интуицията за абсурда, за момент се бори със себе си и накрая се решава да заживее със същностната абсурдност на своята участ. Така у читателя успоредно би се изградило същото убеждение, както на персонажа, и по същите причини. Или пък господин Камю можеше да пресъздаде живота на някой измежду онези светци на абсурдността, изброени в „Митът за Сизиф“, които се ползват с особеното му благоразположение — Дон Жуан, Актьорът, Завоевателят, Творецът. Той обаче е подходил другояче и дори за читателя, запознат с теориите за абсурдността, Мьорсо остава двойствен. Несъмнено, ние сме сигурни, че той е абсурден, и безпощадната трезвост е неговата основна черта. Освен това образът до голяма степен е изграден така, че да онагледява целенасочено теориите, поддържани в „Митът за Сизиф“. Ето например какво казва господин Камю в своето есе: „Човекът е повече човек чрез премълчаното, а не чрез изказаното.“ Мьорсо е пример за това мъжествено мълчание, за отказа да се залъгваш с думи: „Попитаха го... дали е забелязал, че съм затворен човек, и той призна само, че не говоря излишни приказки.“ А два реда по-горе същият свидетел на защитата е заявил, че Мьорсо „е мъж“. „Попитаха го... какво се разбира под това, и той заяви, че всички са наясно.“ Господин Камю се разпростира надълго и нашироко върху темата на любовта в „Митът за Сизиф“: „Ние наричаме любов това, което ни свързва с някои същества, само от уважение към всеобщия начин на виждане, изграден от книгите и преданията.“ А успоредно в „Чужденецът“ четем: „... тя ме попита дали я обичам. Отговорих й, че това нищо не значи, но ми се струва, че не.“ От тази гледна точка дебатът, който се развихря в съдебната зала и в ума на читателя около въпроса: „Обичал ли е Мьорсо майка си?“ е двойно абсурден. Първо, както казва адвокатът: „В какво е обвинен — че е погребал майка си, или че е убил човек?“ Но преди всичко думата „обичам“ е лишена от смисъл. Няма съмнение, че Мьорсо е пратил майка си в приют поради безпаричие, а и защото повече не са имали какво да си кажат. Също така няма съмнение, че той не я е посещавал често: „защото ми отнемаше неделята — без да смятаме усилието да отидеш до автобуса, да вземеш билети, да пътуваш два часа.“ Но какво означава това? Нима той не е изцяло в настоящето, изцяло подвластен на настоящите си настроения? Тъй нареченото чувство е само абстрактно единство и отражение от разпокъсани впечатления. Аз не мисля непрекъснато за хората, които обичам, но твърдя, че ги обичам дори когато не мисля за тях — и съм способен да наруша спокойствието си в името на някакво абстрактно чувство, независимо от липсата на реална за мига емоция. Мьорсо мисли и действа другояче: той изобщо не желае да изпитва такива висши, последователни и взаимно подобни чувства; за него любовта не съществува, не съществуват дори любовни истории. От значение е единствено настоящето, конкретното. Той отива на посещение при майка си, когато му се прииска — и толкова. Ако желанието е налице, то ще бъде достатъчно силно, за да го накара да вземе автобуса — при положение, че друго конкретно желание е достатъчно мощно, за да подтикне този вял човек да хукне и да скочи в камион в движение. Мьорсо обаче винаги споменава майка си с нежната и детинска думичка „мама“, като при всеки възникнал случай проявява към нея разбиране и дори се отъждествява. „Любовта ми е позната само с тази смесица от желание, нежност и разсъдък, която ме свързва с определено същество.“ („Митът за Сизиф“) Ето как става ясно, че не е допустимо да се пренебрегне теоретичната страна в образа на Мьорсо. Много от неговите изживявания имат за главно основание да открият един или друг аспект от същностната абсурдност. „Митът за Сизиф“ възхвалява „божественото предразположение на осъдения на смърт, пред когото се отварят вратите на затвора в една ранна утрин“ и именно за да ни внуши насладата от тази утрин и тази свобода господин Камю е осъдил на смърт своя герой. Ето как говори той чрез неговата уста: „Как не бях осъзнал, че нищо не е така важно както изпълнението

на смъртно наказание, и че това всъщност е единственото наистина интересно нещо за всеки човек!“ Могат да се изброят множество подобни примери и цитати и все пак образът на този трезвомислещ, равнодушен и мълчалив човек не е изграден изцяло в подкрепа на теорията. Няма съмнение, че персонажът е бил скициран в тази насока, но по-нататък се доизгражда сам и придобива собствена тежест. Но тъй или иначе, неговата абсурдност ни се струва даденост, а не завоевание — той си е такъв, и толкова. В последната страница получава своето просветление, но открай време е живял според нормите на господин Камю. Ако има висша благодат на абсурда за него може да се каже, че е спокоен от тази благодат. Тъй като той сякаш не си задава никой от въпросите, разнищвани в „Митът за Сизиф“, така у него не се забелязва и помен от бунт против смъртната присъда. Бил е щастлив, оставял се е на течението на живота, но щастието му като че ли никога не е било съпроводено от скритото жегване, което господин Камю неведнъж споменава в своето есе, и което се дължи на ослепителното присъствие на смъртта. Дори самото му безразличие често наподобява мудност, както в неделята, когато си остава вкъщи просто от ленивост и признава, че се е поотегчил. И тъй, дори за абсурдния светоглед персонажът запазва собствената си непроницаемост. Той не е нито Дон Жуан, нито Дон Кихот на абсурдността — често дори е по-скоро нейният Санчо Панса. Той е тук, съществува и ние не сме способни нито да го разберем, нито да го преценим напълно — но той живее и единствено романната му плътност е в състояние да го обоснове в нашите очи.

Все пак „Чужденецът“ не би трябвало да се възприема като чисто самоцелен роман. Господин Камю прави разлика между чувство и понятие за абсурд. По този повод той пише: „Дълбоките чувства, както и великите произведения, винаги изразяват повече, отколкото изказват съзнателно. (...) Силните чувства носят със себе си своя свят, блестящ или жалък.“ И по-нататък: „Усещането за абсурда не се покрива с идеята за абсурда. То поставя основите ѝ и това е всичко. Не се обобщава с нея...“ („Митът за Сизиф“) Би могло да се каже, че „Митът за Сизиф“ има за цел да ни изгради понятието, а „Чужденецът“ — да ни внуши чувството. Последователността при издаването на двете произведения сякаш потвърждава подобна теза — първо излиза „Чужденецът“ и без коментари ни потапя в „климата“ на абсурда, а след което „Митът за Сизиф“ осветлява пейзажа. „Чужденецът“ е роман за разминаването, разрива, откъснатостта. Пак чрез тях е постигната и умелата композиция: от една страна, делничният и аморфен поток на изживяваната реалност, а от друга — познавателното пресъграждане на същата реалност чрез човешкия разум и дискурса. Постигнатието е в това, че читателят, отначало въведен в чистата реалност, впоследствие я преоткрива в рационалната ѝ транспозиция, но без да я разпознава. Така именно се създава чувството за абсурд, тоест за собственото ни безсилие да осмислим действителните явления посредством нашите представи и думи. Мъорсо погребва майка си, започва любовна връзка, извършва престъпление. На процеса тези факти ще бъдат преразказани от свидетели, обобщени и разтълкувани от прокурора — но на Мъорсо му се струва, че се говори не за него, а за друг човек. Всичко е изградено така, че да доведе внезапно до гневния изблик на Мари от свидетелската банка, след като е описала случилото се според човешките измерения. Тя избухва в сълзи и заявява: че не било така, че имало друго нещо, че са я насилили да каже обратното на това, което мислела... Подобни фокуси с огледала са често използвани от времето на „Фалшификаторите“ на Жид досега и не в тях е самобитността на господин Камю. Другаде е оригиналността на формата и тя произтича от проблема, който господин Камю си поставя да реши: за да усетим разминаването между заключенията на прокурора и същинските обстоятелства при убийството, за да съхраним след прочита на книгата впечатлението за едно абсурдно правосъдие, неспособно да прозре и дори да се докосне до действията, които възнамерява да накаже, трябва предварително да сме били поставени в досег с реалността или с някои от въпросните обстоятелства. Но за да установи този досег, господин Камю, също като прокурора, разполага само с думи и концепти — налага му се да обрисова чрез слово и да обобщава чрез разсъждения, за да съгради света отпреди думите. Първата част на „Чужденецът“ би могла да бъде озаглавена „Превод от мълчание“, по примера на една наскоро излязла книга*. Тук се забелязва една болезненост, обща за мнозина съвременни писатели, чиито първи белези се откриват у Жул Ръонар — бих я нарекъл натрапливост на мълчанието. Господин Полан**

положително би я изтъквал като ефект от литературния тероризъм. Явлението има множество форми, начело с прословутото автоматично писане на сюрреалистите. Мълчанието, както твърди Хайдегер, е същинският способ на словесността. Мълчи само онзи, който е способен да говори. В „Митът за Сизиф“ господин Камю говори много, дори изпада в бърливост, и все пак изтъква пристрастието си към безмълвието. Цитира Киркегор: „Най-истинското безмълвие не е когато мълчиш, а когато говориш“ и добавя, че човек е повече човек чрез премълчаното, отколкото чрез изказаното. Ето защо в „Чужденецът“ той си е поставил за цел да мълчи. Как обаче да мълчиш посредством думи? Как да изразиш посредством концепти недостъпния за осмисляне и безреден низ от настоящи мигове? Подобно предизвикателство предполага прибегване до нова техника.

[* Става дума за своеобразен дневник от френския писател Жо Буске (1897–1950) — творба за двойствеността на Аз-а, публикувана през 1941 г.]

[** Жан Полан (1884–1968) — френски писател и литературен критик с голяма тежест, дългогодишен директор на авторитетното литературно списание „Нувел рьовю франсез“.]

Каква е тази техника? Казвали са ми за романа: „Това е Кафка, пренаписан от Хемингуей.“ Признавам, че не откривам Кафка. Възгледите на господин Камю са чисто земни. Кафка е романист на невъзможната трансцендентност — за него вселената е наситена с неразбираеми за нас знаци: налице е обратната страна на декора. За господин Камю, напротив, човешката драма е в отсъствието на всякаква трансцендентност: „Не знам дали светът има смисъл, който ме надхвърля.

Знам обаче, че този смисъл не ми е известен и че засега ми е невъзможно да го схвана. Какво означава за мен смисъл извън собствената ми участ? Аз съм в състояние да разбирам само чрез човешки способности. Това, което докосвам, това, което ми оказва съпротива — ето какво разбирам.“ Следователно за Камю задачата не е да създаде градеж от думи, който да създава представа за някакъв нечовешки и непроницаем ред — нечовешкото се състои само в безредност и механичност. В него няма нищо подмолно, тревожно, недоизказано — напротив, „Чужденецът“ предлага последователност от изпълнени със светлина картини и ако те са ни някак чужди, то е единствено заради тяхното количество и заради липсата на обединяваща връзка. Ведри утрини и ясни вечери, неумолимо ярки следобеди са любимите му мигове; вечното алжирско лято е неговият сезон. Тъмната нощ няма никакво място в неговия свят. Когато я споменава, то е по следния начин: „... (аз) се опомних със звезди по лицето си. До мен достигаха шумове от полето. Мирис на земя, на сол, на нощ освежаваше слепоочията ми. Чудното спокойствие на заспалото лято навлизаше в мен като прилив.“ Авторът на тези редове няма нищо общо с тревожността на Кафка. В лоното на безредността той намира покой; упоритата слепота на природата несъмнено го дразни, но и го умиротворява и нейната ирационалност не е друго освен отрицание — абсурдният човек е човечен, понеже познава само благата на тукашния свят.

Паралелът с Хемингуей е по-плодотворен. Близостта между стиловете е очевидна. И в двата случая са налице същите кратки фрази, при които всяка една отказва да се възползува от порива, набран от предишните, всяка една е ново начало, всяка една наподобява фотография на жест или предмет и на всеки пореден жест и пореден предмет съответствува поредна фраза. За мен обаче това не е достатъчно. Наличието на „американска“ повествователна техника положително е подпомогнало господин Камю, но едва ли му е повлияло. Под задъхания разказ на Мьорсо забелязвам да прозира по-пространна поетична проза, която му придава обхват и която представлява личната изразност на господин Камю. И ако „Чужденецът“ носи тъй видими белези на американската техника, то е защото заимствването е умишлено. Измежду възможните способности господин Камю е избрал онзи, който му се е сторил най-съответстващ на неговия замисъл. Допускам, че едва ли ще прибегне до него в бъдещите си творби.

Ако разгледаме по-отблизо канавата на повествованието, ще си дадем ясна сметка за използваните похвати. „Хората също излъчват нещо нечовешко. В някои часове на прозрение механичният характер на техните действия, лишената им от смисъл мимика прави глупаво всичко, което ги заобикаля.“ („Митът за Сизиф“) Това именно е основното — „Чужденецът“ има за цел да ни потопи ех *abrupto* „в това безпокойство пред нечовешкото у самия човек“. Но какви са особените условия, при които се поражда подобно безпокойство? „Митът за Сизиф“ предлага

следния пример: „Човек говори по телефона зад стъклената преграда; не го чуваме, но виждаме неговите безцелни гримаси: питаме се за какво живее той.“ Сега сме наясно, дори прекомерно, тъй като примерът разкрива определена позиция на автора. Всъщност действието на телефониращия човек, когото вие не чувате, а само относително абсурдно поради изкуствено прекъсване на веригата. Отворете вратата, долепете ухо до слушалката — тогава веригата се възстановява и човешките постъпки си възвръщат смисъла. Ето защо, ако сме искрени, би следвало да признаем, че има само относителни абсурди, и то единствено съотнесени към „абсолютни ирационалности“. Тук обаче става дума не за искреност, а за изкуство, и от само себе си се налага похватът на господин Камю — той ще постави стъклена преграда между своите образи и читателя. Наистина, нима има нещо по-нелепо от хора зад стъкло? Привидно то пропуска всичко, но препречва едно — смисълът на действията. Остава да се избере стъклото: то ще бъде съзнанието на Чужденеца. Именно това е прозрачност: ние виждаме всичко, което вижда и то. Но въпросното съзнание е изградено така, че да е прогледно за нещата и непрогледно за смисъла им. „От този момент нататък всичко тръгна бързо. Мъжете се приближиха до ковчега, понесли чаршаф. Свещеникът, децата, които му прислужваха, директорът и аз самият излязохме. Пред вратата имаше една жена, която не познавах. «Господин Мьорсо» — изрече директорът. Не чух името на жената и разбрах само, че беше придружаващата ни болногледачка. Без да се усмихне, тя кимна с костеливото си и дълго лице. После се отстранихме, за да мине тялото.“

Хора се суетят зад стъкло. Между тях и читателя е поставена преградата на едно съзнание, почти неуловимо, чиста прозирност, чиста пасивност, която регистрира всички факти. Това е фокусът — именно защото е пасивно, съзнанието регистрира единствено фактите. Читателят не е забелязал опосредствуването. Но какъв всъщност е постулатът, произтичащ от подобен род повествование? В крайна сметка съзвучната верижност е превърната в механичен сбор от непроменливи елементи; твърди се, че поредицата от движения е строго идентична с цялостното действие. Дали тук не се натъкваме на аналитичния постулат, според който всяка реалност може да се сведе до съвкупност от елементи? Но анализът е метод не само в науката, а и в хумора. Ако по повод на мач по ръग्би напиша: „Видях зрели мъже по къси панталонки, които се боричкаха и се търкаляха по земята, с цел да вкарат кожена топка между две дървени колчета“, аз съставям сбор от видяното, но нарочно съм пропуснал смисъла — така се получава нещо хумористично. Разказът на господин Камю е аналитичен и хумористичен. Той лъже — както всеки творец, — понеже претендира да възстановява чистото действие, а всъщност лукаво отстранява всички смислови връзки, които също са част от действието. В литературата този способ отдавна е доказал, че е на висота — приложен е например в „Наивникът“ и „Микромегас“, както и в „Гъливър“: защото и XVIII век е имал своите чужденци, но тогава те, общо взето, са „добрите диваци“, които биват пренесени сред непозната цивилизация и възприемат фактите, преди да схванат смисъла им. Навярно още тогава търсеният ефект от това разминаване е бил да предизвика у читателя чувството за абсурд. Господин Камю неведнъж подхожда по същия начин, особено когато ни показва своя герой, размишляващ върху основанията за своето затворничество.

Аналитичният способ обяснява и употребата на „американската“ техника в „Чужденецът“. Присъствието на смъртта в края на жизнения ни път помрачава бъдещето и го обезсмисля, за нас няма „утрешен ден“, животът е низ от настоящи мигове. Какво означава това, ако не, че абсурдният човек прилага своя аналитичен дух към категорията време? Там, където Бергсон виждаше неразривна система, абсурдният човек вижда само низ от мигове. И именно множествеността на откъслечни мигове създава представа за множествеността на човешките същества. От Хемингуей нашият автор заимствува разчленеността между кратките си фрази, която уподобява разкъсаността на времето. Така ние разбираме по-ясно схемата на повествованието: всяка фраза представлява дадено настояще. Не обаче неопределено настояще, което се развива и донякъде прелива в следващото. Фразата е ясна, отчетлива, без притурки, заключена в себе си — тя е обособена от по-сетнешната чрез празнота, тъй както и мигът на Декарт е обособен от по-сетнешния миг. Между всяка фраза и следващата светът се изличава, за да се възроди — словото избликва *ex nihilo*; всяка фраза от „Чужденецът“ е остров. И ние прескачаме от фраза към фраза, през небитие и ново небитие.

Фразите не произтичат една от друга, а са просто сглобени — и най-вече са избегнати причинните връзки, които биха внесли в повествованието наченки на обяснителност и биха установили между миговете ред, различен от чистата последователност. „Малко по-късно тя ме попита дали я обичам. Отговорих ѝ, че това нищо не значи, но ми се струва, че не. Изглежда, се натъжи. Но докато приготвяхме обяда, пак се засмя без повод така, че я целунах. В този именно момент избухна караницата у Ремон.“ Поставяме в курсив две изречения, които най-внимателно потулват причинността под привидността на гола последователност. А когато е невъзможно дадена фраза да не отпрати към предишната, се прибегва до думи от рода на „и“, „като“, „после“, „тогава“ и пр., които не извикват друга представа освен за откъслечност, противопоставяне или механично наслагване. Отношенията между тези темпорални единици са външни, подобно на онези, които неореализмът изгражда между нещата — реалното възниква, без да бъде въведено, и изчезва, без да бъде разрушено; светът се свива и възражда при всяка времева пулсация. Нека обаче не си внушаваме, че той се самовъзпроизвежда — светът е инертен. Всякаква активност от негова страна би означавала, че опасни сили подменят успокоителната безредност на случайността. Някой натуралист от XIX век би написал: „Над реката минаваше мост.“ Господин Камю обаче отхвърля подобен антропоморфизъм и би се изразил така: „Над реката имаше мост.“ По този начин нещото незабавно ни разкрива своята пасивност. То просто е налице, неотличимо от всичко останало. „В помещението имаше четирима мъже в черно... пред вратата имаше една жена, която не познавах...“ За Жул Рьонар се говореше, че накрая щял да напише: „Кокошката снася яйца.“ Господин Камю и мнозина съвременни автори биха отишли още по-далеч, допълвайки: „Съществува кокошка и тя снася яйца.“ На тях им допадат нещата сами по себе си и те не желаят да ги размиват в потока на времетраенето. „Това е вода“ — ето едно късче вечност, пасивно, непроницаемо, неконтakтно, ярко: каква чувствена наслада е досегът с него! За абсурдния човек няма друго благо на света. Ето защо пред едно стройно повествование господин Камю предпочита лъчист букет от краткотрайни искри, всяка от които е сладостна, ето защо пишейки „Чужденецът“, господин Камю може да вярва, че мълчи — неговата фраза не принадлежи към света на дискурса, тя няма нито продължения, нито разклонения, нито вътрешна структура. Тя е точно отмерена според тактовете на безмълвната интуиция.

Допустимо ли е при това положение да се твърди, че романът на господин Камю представлява цялост? Всички фрази в неговата книга са равностойни, както са равностойни всички преживявания на абсурдния човек; всяка от тях има собствена тежест и отхвърля останалите в нищото — но (освен в редките случаи, когато авторът изневерява на принципа си и създава поезия) и никоя не се откроява на фона на другите. Дори диалозите са вметени в разказа — а именно диалогът е моментът на обяснението и осмислянето; да му се отреди привилегировано място, би означавало да се приеме, че смисълът съществува. Господин Камю сбива, съкращава и обобщава диалозите, често дори ги предава чрез непряка реч, отнема им всякакви типографски преимущества, така че произнесените фрази не се отличават от останалите, за миг се открояват и веднага замират — като горещ полъх, като звук, като мирис. Ето защо, зачитайки се в началото на книгата, у нас се създава впечатление не за роман, а по-скоро за монотонна мелопея, за носово арабско песнопение. Струва ни се, че текстът наподобява онези мимолетни мелодийки, които ненадейно секват и отшумяват. Но постепенно творбата от само себе си се подрежда пред очите на читателя, разкрива стегнатата вътрешна структура, която я крепи. Няма нито една излишна подробност, нито една, която впоследствие да не излиза отново наяве, за да бъде включена в дебатите. И след като затворим книгата, проумяваме, че тя не би могла да има друго начало, нито пък друг край — в този свят, представен ни като абсурден и старателно прочистен от причинността, и най-дребната случка има тежест: всяка без изключение допринася да води героя към престъплението и екзекуцията. „Чужденецът“ е по-класически издържано произведение, създадено относно абсурда и в противовес на абсурда. Дали това отговаря напълно на авторовите намерения? Не знам — тук излагам мнение на читател.

А как да категоризираме тази тъй сбита, пестелива и точна творба, тъй ясно композирана под привидната безредност, тъй „човешка“, тъй разбираема щом открием ключа? Не бихме могли да я наречем разказ — разказът обяснява и координира; обрисувайки, той подменя

хронологическия развой с причинността. Господин Камю определя книгата си като роман. Романът обаче предполага непрекъснатост на действието, разгръщане, свидетелства за необратимостта на времето. С известно колебание бих назовал така въпросната последователност от инертни настоящета, под която Прозират в дълбочина сложни и умело редувани пластове като при многоетажна торта. А може би, по подобие на „Задиг“ и „Кандид“, това е творба на автор-моралист, с дискретно зрънце на сатира и иронични портрети — например на сутеньора, на съдия-следователя, на прокурора... — и която въпреки влиянията на немските екзистенциалисти и американските романисти, всъщност остава твърде сходна с философските новели на Волтер.

Натали Сарот

Психологизмът в „Чужденецът“

[* Статията е публикувана за първи път в сп. „Тан модерн“ през 1947 г. Впоследствие Натали Сарот я включва в студията си „Ерата на подозрението“.]

Когато излезе от печат романът „Чужденецът“ на Албер Камю, основателно повярвахме, че ще удовлетвори всички наши надежди — както всяка възлова творба той идваше точно навреме; отговаряше на очакванията ни; избистряше смътните ни копнежи. Занапред нямаше да имаме никакъв повод за завист към никого. Вече и ние разполагахме с нашия „хомо абсурдус“. При това, в сравнение с героите на Дос Пасос или Стайнбек, той притежаваше неоспоримото преимущество да е обрисован не като тях от разстояние и отвън, а отвътре, чрез класическия способ на интроспекцията, любим за привържениците на психологизма. Съвсем отблизо, така да се каже от първите ложи, ние можехме да наблюдаваме вътрешната му празнота. „Спрямо себе си Чужденецът е такъв, сякаш друг го вижда и говори за него — пише Морис Бланшо. — Той е съвсем външно лице. Той си е той особено в случаите, когато наглед най-малко мисли, чувства, когато е най-крехка спойката му със самия себе си. Чужденецът олицетворява човешката същност такава каквато твърдим, че я схващаме, след като я отърсим от всички психологически условности и подхождаме чрез чисто външното описание, необременено от измамните субективни обяснения...“ Ето и мнението на друг съвременен критик: „Камю иска да открие пред нас вътрешната празнота на своя герой, а чрез нея — нашата собствена празнота... Мьорсо е човекът, от когото са свлечени всички конфекционни дрехи, с които обществото облича природната празнота на своята същност и своето съзнание... Чувства и психологически реакции (тъга при смъртта на майката, любов към Мари, съжаление за убийството на арабина) героят търси у себе си, но не открива — открива само представа, досущ подобна на онази, която другите хора могат да си изградят за собственото му поведение.“

И действително, в сцената с погребението на майката му се случва да долови у себе си някои от чувствата, разбулени боязливо чрез традиционния анализ, някои от онези бегли мисли, смътни и плахи, прокрадващи се между безброй други крадешком и устремно, подобно на риби например удоволствието от приятната заран, прекарана извън града; съжалението за разходката, пропусната заради погребението; или спомена за обичайните си действия в този утринен час, — но за сметка на това всичко свързано пряко или косвено с майка му сякаш е изличено като с магическа пръчка: и то не само баналната скръб (не бихме се изненадали, ако подобно на героините на Вирджиния Улф, Мьорсо изпитва усещане за избавление и задоволство), но и изобщо всякакви чувства и мисли. В неговото прочистено и закалено съзнание няма ни късче спомен от детството, ни зачатък от стереотипните вълнения, прокрадващи се дори у онези, които се смятат за най-защитени от общоприетите емоции и литературните реминисценции.

Неговата притъпеност е тъй дълбока, че почти напомня клиничните случаи на Жане*, при които пациентите страдат от тъй нареченото „чувство за празнота“ и непрестанно повтарят: „Не изпитвам вече никакви чувства... Главата ми е празна... Душата ми е празна... Всичко ми е безразлично — и хората, и останалото... Мога да извършвам всякакви действия, но без да влагам

нито радост, нито болка... Нищо не ме изкушава, нищо не ме отвращава... Аз съм жив труп, каквото и да ме сполети, съм неспособен да пробудя у себе си усещане или чувство..."

[* Жане, Пиер (1859–1947) — френски невролог и психолог, специалист по психопатология и експериментална психология, автор на трудовете „Неврози и натрапливости“ и „От страх към екстаз“.]

Ала въпреки тези сходства няма сходство между пациентите на Жане и героя на Албер Камю. Мьорсо, който в известни отношения се показва тъй безчувствен, дебелокож и някак притъпен, в други проявява изящество във вкуса и удивителна изтънченост. Самите му изразни средства го уподобяват не със следовник на някой от гръмогласните персонажи на Стайнбек, а по-скоро с приемник на Клевската принцеса и Адолф. Стилът му е, както би казал абат Бремон*, „изпъстрен със зимни рози“. Този Чужденец притежава яркия, мощен щрих и богатата палитра на велик художник: „Тя кимна с костеливото си и дълго лице...“; „Бях някак като загубен между синьо-бялото небе и монотонността на тези багри — лепкаво черното на разтопения асфалт, мрачно черното на дрехите, лаково черното на колата...“ С трепетност на поет той описва деликатната игра на слънцето и сянката, променливите нюанси на небето. Припомня си „преливащото слънце, от което пейзажът трептеше“ и „дъха на нощ и цветя“, чува „шепота на небето, преди нощта да се спусне над пристанището“. Безпогрешен усет направлява избора на епитетите. Той ни говори за владения в морето „сънен нос“ и за „тъмното опиянение“, в което го потапя слънцето.

[* Абат Бремон, Анри (1865–1933) — френски литературен критик, автор на „Литературна история на религиозното чувство във Франция“ и „Чистата поезия“.]

Има обаче друго, по-смуцаващо. Ако се съди по подробностите, които привличат вниманието му — като епизода с жената-автомат и най-вече случая със стария Саламано, който ненавижда и тормози кучето си, но същевременно го обича с дълбока и трогателна нежност, — Мьорсо на драго сърце се докосва — макар и предпазливо, сдържано — до бездната. Въпреки своята „невинност“ и „безсъзнателност“, чрез които той според Бланшо утвърждава, че „истинската и неизменна същност на човека е една и се изразява в следното: аз не мисля, нямам какво да мисля“, Мьорсо е далеч по-прозорлив, отколкото изглежда. Някои изплъзнали му се забележки, като например: „Всички нормални хора повече или по-малко са пожелавали смъртта на онези, които са обичали“ показват недвусмислено, че му се е случвало, и то несъмнено по-често, отколкото на всеки друг, да пристъпва и дори да навлиза в забранени, опасни зони.

Вероятно именно от тези тъй явни противоречия произтича болезнеността, която не ни напуска при целия прочит на книгата. Едва накрая, когато, неспособен повече да се сдържа, героят на Албер Камю избухва и споделя: „нещо се скъса в мен“, „изсипвах (...) всичко онова, което се бе набрало в сърцето ми“, едва тогава ние заедно с него осезаваме избавлението: „... Аз като че ли не разполагах с нищо. Но бях сигурен в себе си, сигурен във всичко (...), сигурен в живота си и в тази смърт, която щеше да дойде (...). Аз бях имал право, още имах право, винаги имах право (...). Какво значение имаше за мен смъртта на другите, любовта на една майка, какво значение имаше (...), животът, който човек избира, съдбите, които хората избират, щом една-единствена съдба трябваше да избере мен и с мен милиарди привилегировани (...). Целият свят беше привилегирован. Имаше само привилегировани. Другите също ще ги осъдят един ден.“

Най-сетне! Ето какво било. Онова, за което смътно сме се досещали, отведнъж се потвърждава. Младият чиновник, тъй неусложнен и тъй студен, у когото ни приканваха да разпознаем очаквания нов човек, всъщност се оказва негов антипод. Поведението му, което на моменти напомня упорития негативизъм на сърдито дете, е изразявало твърдо и надменно становище, отчаян и трезв отказ, пример, а може би и поука. Умишлената трескавост, свойствена за истинските интелектуалци, чрез която той подхранва чистото възприятие, съвсем съзнателният му егоизъм, плод на някое трагично изживяване, от което благодарение на изключителната си чувствителност е извлякъл острото си и непоклатимо осезание за празнотата (та нима сам не ни беше дал да го разберем с думите: „Когато бях студент, имах много амбиции от този род. Но след като се наложи да се откажа от учението, разбрах бързо, че всичко това всъщност е без значение.“). Всичко сродява всъщност Чужденеца с Аморалиста на Жид.

Ето как благодарение на анализа и на психологическите обосновки, внимателно отбягвани до последния момент от Албер Камю, противоречията и недостоверностите в неговата книга намират обяснение и се оказва оправдано нашето вълнение, на което най-сетне се отдаваме без задръжки.

Положението, в което се е озовал Албер Камю, доста наподобява това на Крал Лир, намерил подкрепа у най-ощетената измежду дъщерите си. Именно на „психологизма“, подложен на старателно изкореняване, но избуял като плевел, романът в крайна сметка дължи своя успех.

Но колкото и да сме умиротворени, затваряйки книгата, непосилно ни е да не изпитваме към автора известна неприязън: сърдим му се, задето тъй дълго ни е подвеждал. Подходът му към неговия герой премного напомня за онези майки, които упорствуват да обличат в къси роклички вече пораслите си, налели тела дъщери. В такава неравна борба психологизмът, подобно на природата, винаги надделява.

А може би, напротив, Албер Камю се е стремил чрез предизвикателство да ни изтъкне нашата неспособност да се лишим от психологизъм при дадените условия? Ако това е било намерението му, то сполуката е пълна.

Ролан Барт

„Чужденецът“: Слънчев роман

[* Текстът е публикуван в Бюлетина на Клуба за най-добра книга — № 12 от април 1954 г.]

Няма съмнение, че „Чужденецът“ е първият класически роман от войната насам — имам предвид първи не само като време, а и като качество! Излязъл от печат през 1942-а, повсеместно четен в годините след Освобождението, този кратък роман незабавно донесе слава на Албер Камю; пристрастихме се към него като към едно от онези знаменателни творения, които се раждат в историческите превратности, за да обозначат прелом и да бележат нова чувствителност. Противници нямаше, всички бяха запленени, почти влюбени. Появата на „Чужденецът“ беше социално явление и успехът на книгата притежаваше не по-малко социологическо съдържание, отколкото изобретяването на електрическата батерия или въвеждането на вестникарските рубрики за сърдечна поща.

Навремето книгата сякаш повече отсега изглеждаше потвърждение на една нова философия — тази на абсурда. Беше моментът, когато митът за отчужденото съзнание „се захваща“, уплътнява се, преминава от перото на предтечите към консумацията на широката интелектуална публика: Киркегор, немският екзистенциализъм, Кафка, американските романисти, Сартр — цяло съзвездие философи и писатели от различни корени и епохи съвкупно се внедрява в съзнанието на читателите, за да дефинира нов мит за свободата: човекът, лишен от своите алибити; откъснат чрез прозрението си от по-раншните убежища (Бог, Разум), против волята си запокитен в тъй безпределна самота, та дотогава не е смогвал да я погледне в лицето, той все пак осезава трагично своята спойка с един неразбираем свят.

Веднага след публикуването „Чужденецът“ представляваше своеобразен „дайджест“ на множество теми: главният герой Мьорсо е вгnezден в най-жалката делничност — на дребния чиновник, — но изобщо не се бунтува против нея; приема тегобите ѝ, без да трепне, и привидно се съобразява с духа на социалния конформизъм; дори възприема ритуалите на възвишените чувства — синовност, приятелство. Цялата му действеност обаче е пасивна и той ѝ се отдава в някакво състояние на отнесеност, свойствено за същностно безразличния към обосновките в света. Така например Мьорсо погребва майка си, но под всеки негов отговарящ на общаприетостите жест прозира пукнатината на ритуалността — Мьорсо се включва в сцената, но не и в моралното алиби, което всички се стремят да ѝ прикачат. Именно това не му прощава обществото: ако Мьорсо беше разбунтуван, обществото щеше да се бори с него, тоест да го приеме; но непроницаемият, неподатлив Мьорсо е равнозначен на преосмисляне на света и обществото е способно единствено да го отхвърли с най-дълбоко омерзение, като омърсен от

собствената си другост предмет, като излишен отпадък за един свят, който е допустим за себе си само в своя среда и се усеща застрашен от разпад при най-беглия чужд поглед върху себе си.

И тъй, онова, което Мьорсо разрушава чрез своя поглед, е определена себеугодност; мълчанието му относно уважителните причини в света е чисто до такава степен, че го отърсва от всякакво съучастничество и светът се оголва пред него — светът става обект на поглед, а това той не може да понесе; ето защо Мьорсо се превръща в убиец и процесът е посветен не толкова на престъпното деяние, колкото на погледа — Мьорсо е осъден за воайорство, а не за убийство. И тук е проблемът — в погледа от разстояние, който измества революцията, и се съгласува с основните теми на новата философия: при всички случаи човекът не се откъсва от обществото заради Бога, нито от Бога заради Злото, нито пък от едното и другото заради някаква утопия — човекът си остава на мястото, единен със света, сред който обаче е свършено сам.

Естествено за тази нова тема беше нужен нов вид повествование. Щом своеобразието на Мьорсо произтича от разрива между постъпките и погледа му, то в ранг на фундаментална единица от романното време бива издигнато действието, а не основанията за действието, както по-рано, според психологията в традиционния роман. Всъщност Мьорсо не е нито актьор, нито морализатор — той не се разпростира върху това, което върши, прави каквото правят всички хора, но тези обикновени постъпки са лишени от основания, от алибита, така че самата сбитост на действието, неговата непрозрачност онагледяват самотата на Мьорсо. Камю ни предлага за първи път не действие във вид на отзвуци от същото, не действие, затънало под слой от причини, основания, следствия и времетраене, а чисто и неверижно действие, откъснато от своите съседи, достатъчно устойчиво, за да изтъкне подчинението пред абсурда на света, и достатъчно кратко, за да открие отказа от компромиса с илюзорните обосновки на този абсурд.

Преди десет години актуалността на „Чужденецът“ се набиваше на очи. Днес тази тънка книжка, излята по любимия на французите калъп — наситен и малък като скъпоценност роман („Клевската принцеса“, „Адолф“) — все още притежава ненакърнена мощ. Несъмнено, пътят, очертан от Камю, е вече отгъпан; междувременно се разви цяла „лазаровска“ литература, според точното определение на Жан Керол*, и тя придава на човека — вярващ или не — невинността, мъдростта и самотата на възкръснал. И все пак „Чужденецът“ си остава свежа творба, далеч надхвърляща настроенията, съпътствували появата ѝ.

[* Жан Керол (1911) — френски поет и романист, автор на „Ще изживея чуждата любов“, „Мария“, „Глунав и зъл“ и др.]

Наскоро препрочетох романа и ме порази обстоятелството, че той „остарява“ добре — следва времето и постепенно разбулва у себе си скрити сили. Десет години по-рано, обсебен като всички от тезата на момента, възприемах най-вече възхитителното мълчание, което го изравняваше с великите класически произведения, изцяло изтъкани от изкуството на литотата. Днес той ми разкрива същите топлота и лиричност, заради които навярно по-малко щяхме да упрекваме Камю в по-сетнешните му произведения, ако ги бяхме забелязали още в първия му роман.

Онова, което прави „Чужденецът“ творба, а не теза, е, че човекът е надарен не само с нравствени черти, но и с настроение. Мьорсо е сетивно подвластен на слънцето и според мен тази зависимост следва да се разглежда в почти сакрален смисъл. Досуц както в античните митологии или във „Федра“ на Расин, тук Слънцето води до тъй дълбоко осезателно изживяване, че придобива облик на съдбовност; то изгражда фабулата и в равния поток на времето у Мьорсо определя миговете, генериращи действия. От трите възлови епизода в романа (погребението, убийството на плажа, процеса) ни един не убягва от присъствието на слънцето — слънчевият огън функционира с безпогрешността на античната неизбежност.

Както при всяко истински стойностно произведение, митологическият елемент непрестанно разгръща своите фигури. Но нека поясним — не е едно и също слънцето, което направлява Мьорсо в трите момента от неговия разказ. Траурното слънце в началото очевидно е само предпоставка за затъване в материята: потта по лицата или размекнатият асфалт на жежкия път, по който се точи шествието, тук всичко е образ на лепкавата среда; Мьорсо е впримчен от слънцето досуц както от самите обреди — слънчевият огън има за функция да осветлява и споява

абсурда на сцената. На плажа слънцето е с друг образ: то не втечнява, а напротив, втвърдява, превръща материята в метал, морето — в меч, пясъка — в стомана, жеста — в убийство; тук слънцето е оръжие, острие, триъгълник, посегателство, то е противопоставено на меката, глуха плът на човека. А в съдебната зала, където се гледа делото на Мьорсо, слънцето е сухо, слънце-прах, бледолъчист хипогей.

Тази слънчева смесица образува своеобразна структура на книгата: Мьорсо е изправен не само пред определена представа за света, но и пред една съдбовност — Слънцето, — обхващаща прастара система от знаци, защото тук слънцето е всичко: жегата, сънност, печал, власт, лудост, причина и изяснение.

И тъкмо двойствеността — Слънце-Жега и Слънце-Прозрение — превръща „Чужденецът“ в трагедия. Както при „Едип в Колон“ или при Шекспировия „Ричард II“, поведението на Мьорсо е подплатено от физически маршрут, който ни приобщава към неговото велико и крехко битие. Така романът бива обоснован не само философски, но и художествено — десет години след появата му нещо в него продължава да пее, нещо продължава да ни разкъсва, което именно е двойната власт на всяка красота.

Ален Роб-Грийе

Природа, човечност, трагедия

[* Текстът е написан през 1958 г. и публикуван през 1963-а в есеистичния сборник на Ален Роб-Грийе „За един нов роман“.]

Известно е, че Албер Камю назова абсурдност непреодолимата бездна, която съществува между човека и света, между стремежите на човешкия дух и невъзможността на света да ги задоволи. Абсурдът не е нито в човека, нито в нещата, а в недопустимостта да се установи помежду им друго отношение освен на чуждост.

Всички читатели обаче са забелязали, че героят от „Чужденецът“ поддържа със света смъртно съучастие, изтъкано от неприязън и заплепеност. Връзките на Мьорсо със заобикалящите го неща в никакъв случай не са невинни — абсурдността неизменно влече след себе си разочарование, отстъпление, бунт. Не е преувеличено да се твърди, че именно неодушевените предмети в крайна сметка отвеждат Мьорсо до престъплението: слънцето, морето, искрящият пясък, блесналият нож, изворът между скалите, револверът... А сред цялата тази неодушевеност първото място по право принадлежи на Природата.

Ето защо книгата всъщност не е написана на тъй измит език, колкото внушават началните страници. В действителност само предметите, вече натоварени с човешко съдържание, са грижливо неутрализирани, и то поради духовни основания — например ковчегът на майката, при който са описани бурмите, тяхната форма, начинът на закрепване. Успоредно с това, колкото повече приближава мигът на убийството, толкова по-многобройни стават разбулващите и впрочем най-класически метафори, изобразяващи човека или наситеността на неговата всеприсъственост: полето е „искрящо, потънало в слънце“; вечерта е „меланхоличен покой“; Алжир е „гнездо от светлина“; пръстта е „с цвят на кръв“; „небето се разтвори изведнъж и от него заваля огън“; „То (слънцето) се разпръскваше на късчета по пясъка“; всеки негов отблясък е „слънчев меч“; денят е „хвърлил котва сред океан от кипящ метал“ — без да броим „бързото и приглушено дишане на вълните“, описанието как морето „се задъхва върху пясъка“ и „цимбалите“ на слънцето...

Възловата сцена в романа ни предлага картина на болезнено единение: неумолимото слънце си е все „същото“, светлината му „се пръсва върху стоманата“ на ножа на арабина, превръща се в дълго искрящо острие, което „удря“ героя в челото. „Тази пареща шпага разяждаше клепките ми и дълбаеше наранените ми очи.“ Ръката му стисва конвулсивно револвера, той иска да „отърси“ от себе си слънцето и стреля отново, на четири пъти. „И те бяха като четири кратки удара, с които почухах на вратата на нещастieto.“

Ето как абсурдът действително е форма на трагична човечност. Той не е констатация за разрива между хората и околния свят. Той е любовна свада, която води до убийство от страст. Светът е обвиняем като съучастник в престъпление.

Когато в „Ситуации I“ Сартр пише, че „Чужденецът“ отхвърля антропоморфизма, той изгражда за творбата непълна представа, както сочат споменатите цитати. На Сартр очевидно са направили впечатление въпросните пасажки, но според него в тях Камю „изневерява на принципа си и създава поезия“. Дали не е по-точно да се каже, че именно метафорите са обяснението на книгата? Камю не отхвърля антропоморфизма, а напротив, използва го пестеливо и изтънко, за да му придаде повече тежест.

И всичко е на мястото си, понеже в края на краищата, както отбелязва и Сартр и съгласно формулировката на Паскал, задачата е да бъде открояна изначалната злочестина на нашата участ.